

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

86046

ÖZBEKİSTAN TARİHİ (1917-1991)

(DOKTORA TEZİ)

86046

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA

HAZIRLAYAN

Füsün KARA

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ELAZIĞ - 1999

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÖZBEKİSTAN TARİHİ (1917-1991)

(DOKTORA TEZİ)

Bu tez//.../1999 tarihinde aşağıdaki Jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN

Yrd.Doç.Dr.Ergünöz AKÇORA

ÜYE

ÜYE

Yukarıdaki Jüri üyelerini imzaları tasdik olunur.
Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK

ÖZET

Doktora Tezi

ÖZBEKİSTAN TARİHİ (1917-1991)

Füsun KARA

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1999; Sayfa:188

Batı Türkistan'daki Türklerin büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Özbekler, Özbekistan Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Komşu Cumhuriyetlerde yaşayan Özbeklerin sayısı azınlıktadır. Özbek tabiri etnolojik bir terim olmayıp Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci Han'ın hanedanında gelmiş olan Özbek Hanın (1312-1340) adına izafeten verilen politik bir terimdir. 14 ve 15. Yüzyıllarda Özbekler Müslüman Türkler olarak anılmaya başladılar.

1924 yılında Özbekistan, SSCB bünyesine dahil edildi ve Özbek SSC ismini aldı.

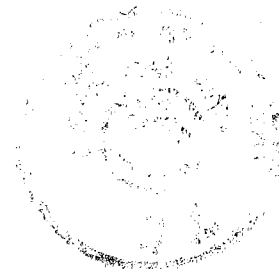
Özbek tarihinde Anti. Rus ve Anti Sovyet olarak nitelendirilen Basmacı Hareketi ortaya çıktı ve geniş bir alana yayıldı. 1917 yılında başlayan Basmacı Hareketi 1931 yılına kadar devam etti.

Sovyet döneminde Özbek kültürel hayatındaki en önemli değişiklik 1930 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine, 1940 yılında Latin alfabesinden Kril Alfabetine geçilmesi olmuştur.

31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Ve bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti kuruldu.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Özbek SSC, Fergana Vadisi, Basmacı Hareketi Taşkent, İslam Kerimov.

SUMMARY

HISTORY OF UZBEKISTAN (1917-1991)

Fûsun KARA

FIRAT UNIVERSITY

INTSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE

DEPARTMENT OF HISTORY

1999; PAGE:188

The Uzbeks are the most numerous Turks in Turkestan and dwell in the Republic of Uzbekistan with many small settlements in neighboring republics. The word Uzbek is not is derived ethnological term but a political one, and is derived from Uzbek Khan (1312-1340), of the house of Juchi Chengiz eldest son. Early in the fourteenth and fifteenth centuries Uzbek began to mean Moslem Turks, as Uzbek Khan was a great propagator of Islam.

In 1924 this Republic was, transformed into a Socialist Republic, and was formally included within the part of the Union of Soviet Socialist Republics as the Uzbek SSR.

The Basmachi movement was a series of anti-Russian and anti-Soviet uprisings by Turkestanis which at times embraced great regions and large numbers of participants. It started in 1917, and with some interoptions continued until 1931.

The traditional Arabic Script of the Uzbek language was replaced by a modified Arabic script in 1923. A Latin alphabet was made official in Uzbeksitan in 1930; In 1940 and 1941 the Latin script was replaced by the one still in use, based on the Cyrillic alphabet with additional symbols.

It was August 31, 1991 when the Supreme Council of the Republic of Uzbekistan passed the Resolution "on the proclamation of state Independence of the Republic of Uzbekistan" on the Law on the foundations of State Independence of the Republic of Uzbekistan.

Key words: Union of Soviet Socialist Republics, Uzbek SSR, Fergana Valley, Basmachi Movement. Tashkent, Islam Kerimov.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	
KISALTMALAR	
KONU VE KAYNAKLAR	

GİRİŞ

1.ÖZBEK ADININ MENŞEİ	1
2.XV. YÜZYILDA ÖZBEKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZBEK HANLARININ SİYASİ FAALİYETLERİ	3
3.RUSYA'NIN TÜRKİSTANI İŞGALİ	7

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU, DEMOGRAFİK YAPISI VE İDARİ TAKSİMATI

1.ÖZBEKİSTANIN COĞRAFİ KONUMU	12
1.1.Özbekistan Cumhuriyetinin Yeri ve Sınırları	12
1.2.İklimi	12
1.3.Yeryüzü Şekilleri	13
1.3.1.Dağları	13
1.3.2.Ovaları	14
1.3.3.Nehirleri	15
2.ÖZBEKİSTANIN DEMOGRAFİK YAPISI	15
2.1.1917 Ekim İhtilali Sonrası Özbekistan'a Yapılan Göçlerin Nüfusa Etkisi	15
2.2.Özbek SSC'nin Nüfus Artış Hızı	16
2.3.Bağımsız Özbekistan Cumhuriyetinin Demografik yapısı	18
3.ÖZBEKİSTANIN İDARİ YAPISI	20

3.1.Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti	20
3.2.Andican Bölgesi	21
3.3.Buhara Bölgesi	22
3.4.Navoi Bölgesi	23
3.5.Kaşkaderya Bölgesi	23
3.6.Cizzah Bölgesi	24
3.7.Semer kand Bölgesi	24
3.8.Taşkent Bölgesi	26
3.9.Surhanderya Bölgesi	27
3.10.Harez m Bölgesi	27
3.11.Fergana Bölgesi	27
3.12.Sirderya Bölgesi	28
3.13.Namangan Bölgesi	28

İKİNCİ BÖLÜM

ÇARLIK RUSYA HAKİMİYETİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİ

1.ÇARLIK RUSYASININ TÜRKİSTAN SİYASETİ	29
1.1.Türkistan'da Rus İdari Teşkilatı	29
1.2.İktisadi Sömürge Siyaseti	31
1.3. Rus Kültür Siyaseti	33
2.19.YÜZYIL SONUNDA ÖZBEK TÜRKLERİNİN RUS MÜSTEMLEKECİLİĞİNE KARŞI AYAKLANMALARI	34
2.1.Fergana Bölgesindeki Ayaklanmalar	35
2.2.1892 Taşkent Ayaklanması	36
2.3.1898 Andican Ayaklanması (Dükçi İşan Ayaklanması)	37
3.1905 RUS İHTİLALİ VE ÖZBEK TÜRKLERİ	39
3.1.1905 İhtilali ve Rusya Türklerinin Siyasi Faaliyetleri	39
3.2.Türkistan Türklerinin Manevi Hayatı ve Kültürel Gelişmeleri	40
3.3.Özbekler Arasında Usûl-ü Cedid Hareketi	42
4.TÜRKİSTANDA 1916 MİLLİ AYAKLANMASI	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1917 BOLŞEVİK İHTİLALİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİ

1.ŞUBAT İHTİLALİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİNİN FAALİYETLERİ	48
1.1.Şubat İhtilali ve Türkistan'daki Rus İdaresi	48
1.2.Şubat İhtilalinden Sonra Türkistan Türklerinin Faaliyetleri	50
1.3.Bolşeviklerin Ekim İhtilali ve Komünist Rusların Taşkent'te İktidarı Ele Geçirmeleri	53
2.1917-1924 YILLARINDA TÜRKİSTAN MİLLİ DEVLETLERİ	57
2.1.Hokand'da Türkistan Millî Muhtar Cumhuriyeti	57
2.2.Harezmi Halk Cumhuriyeti	61
2.3.Buhara Millî Devleti	63
2.4.Bolşeviklerin Milletler Meselesi	68
3.TÜRKİSTAN MİLLİ KURTULUŞ HAREKETİ	72
3.1.Türkistan Millî Mücadele Hareketinin Gelişmesi	72
3.2.Korbaşıların Buhara, Hive ve Semerkand'daki Faaliyetleri	80
3.3.Enver Paşa'nın Türkistan Millî Mücadele Hareketine Katılması	82
4.TÜRKİSTANIN CUMHURİYETLERE BÖLÜNMESİ	87X

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZBEKİSTANDA SOVYET YÖNETİMİ

1.KOMÜNİST PARTİ TEŞKİLATI	89
1.1.Özbekistan Komünist Partisi	92
1.2.Özbekistan SSC Komünist Partisi 1.Sekreterleri	95
2.SSCB'NİN DAĞILMA SÜRECİNE GİRMESİ VE ÖZBEKİSTAN SSC CUMHURİYETİNDEKİ SİYASİ DEĞİŞİKLİKLER	99
2.1.Özbekistan'daki Muhalefet Partileri	103
3.BAĞIMSIZ ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ	105

3.1.Özbekistan Cumhuriyetinin Dünya Toplulukları ile İşbirliği	106
3.2.Türkiye-Özbekistan İlişkileri	107
3.3.Özbekistan Cumhuriyetinin Bayrağı ve Milli Marşı	107

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTANDA RUS KÜLTÜR POLİTİKASI

1.MOSKOVA'NIN ÖZBEK TÜRKLERİNİ SOVYETLEŞTİRME	
ÇABALARI	109
1.1.Şahıs ve Coğrafi İsimleri Ruslaştırma	110
1.2.Özbekistan'n Tarihi Geçmişinin Tahrif Edilmesi	111
1.3.Sovyet Döneminde Özbekistan'da Eğitim	115
2.SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN'DA DİL VE EDEBİYAT	120
2.1.Dil Politikası	120
2.2.Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı	125
3.SOVYET DÖNEMİ İSLAM DİNİNE YÖNELİK SALDIRILAR	132
3.1.Özbekistan'da Dini Yasaklar	132
3.2.Özbekistan'daki Resmi İslam Teşkilatları (Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi)	133
3.3.Özbekistan'da Dinsizleştirme Ateistleştirme Politikası	134
3.4.Özbekistan'da Tarikatların İslamın Mevcudiyeti Üzerindeki Tesirleri	136

ALTINCI BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTANIN EKONOMİK DURUMU

1.SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTANDA TARIM VE HAYVANCILIK	138
1.1.Sovyetlerin Özbekistan'daki Tarım Politikası	138
1.1.1.Kollektifleştirme Politikası	139
1.1.2.Özbekistan'da Yetişen Tarım Ürünleri	140
1.1.3.Sovyetlerin Özbekistan'daki Pamuk Üretim Politikası	142
1.1.4.Sunî Sulama Politikası	146

2.ÖZBEKİSTANDA HAYVANCILIK	147
2.1. İpekböceği Yetiştiriciliği	147
2.2.Özbekistan'da Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği	149
3.SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN'DA SANAYİ	150
3.1.Sovyet Döneminde Özbekistan'da Ulaşım	153
3.2.Özbekistanın Maden ve Enerji Kaynakları	154
4.ÖZBEKİSTAN'DA SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ ÇALIŞMALARI	156
SONUÇ	158
KAYNAKLAR	161
EKLER	181
ÖZGEÇMİŞ	188

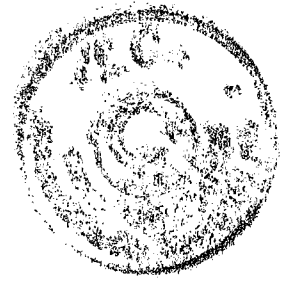

ÖNSÖZ

Yıllarca Çarlık Rus İdaresi tarafından maddi ve manevi, ekonomik ve coğrafi varlığı adice sömürülen Özbek soydaşlarımızın 1917 ihtilalinden sonrada kendi ana vatanlarında insanlık dışı muamelelerin en iğrencine maruz kalmışlar, inanç ve ideallerinden, kendi ekonomik ve coğrafi imkanlarından mağdur olarak işkencelerin en yakıcısına tabi tutulmuşlardır. Bugün rahatlıkla çektikleri ızdırapları dile getirebildiğimiz Özbek Türkleri hakkındaki bilgilerimiz bağımsızlık öncesi zamana kadar ne yazık ki yok denilecek kadar sınırlı kalmıştır. Bu amaçla, söz konusu bu çalışma ile Türk Töresine sadık kalarak hayatını devam ettiren Özbek Türklerinin Sovyet dönemi (1917-1991) siyasi iktisadi ve kültürel durumunu açıklamaya çalıştık. Ancak bu dönemle ilgili kaynakların azlığı, onlar hakkında daha geniş bir bilgi edinmemize imkan vermedi. Ulaşabildiğimiz mevcut kaynaklardan istifade etmek suretiyle çok az da olsa, gelecekte yapılacak çalışmalara katkıda bulunmak maksadıyla çalışma konusu olarak Sovyet Dönemi Özbekistan Tarihi konusunu seçtik.

Bu vesileyle konunun seçilmesinden tamamlanmasına kadar geçen bütün süre zarfında yardımlarını gördüğüm muhterim hocam Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA'ya teşekkürlerimi ifade etmeyi bir borç bilirim.

KISALTMALAR

A. D.	Avrasya Dosyası
A.E.	Avrasya Etüdüleri
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
bkz.	Bakınız
C.	cilt
Çev.	Çeviren
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
I.E.S.S.	International Encyclopedia of the Social Sciences
K.E.	Kardeş Edebiyatlar
KP.	Komünist Partisi
M.K.	Merkezi Komite
M.T.	Millî Türkistan
Öz. KP.	Özbekistan Komünist Partisi
Öz.KPMK	Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.D.A.D.	Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
T.D.A.E.	Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü
T.D.T.D.	Türk Dünyası Tarih Dergisi
T.İ.K.A.	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
T.K.A.E.	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T.K.P.	Türkistan Komünist Partisi
T.O.B.B	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
T.Y.	Türk Yurdu
Y.T.	Yaş Türkistan

KONU VE KAYNAKLAR

Sovyet dönemi Özbekistan Tarihi (1917-1991) konulu çalışmamız altı bölümden oluşmaktadır. Araştırmamızın giriş bölümünde Özbeklerin ilk dönem tarihleri ve Rusya'nın Türkistanı fethini kronolojik bir sıra takib ederek vermeye çalıştık. Birinci bölümde Özbekistan'ın coğrafi konumu, demografik yapısı ve idarî taksimatını ele aldık. İkinci bölümde Çarlık Rusya'sının Türkistan'da uyguladığı iktisadi ve idari sömürge siyaseti, buna karşılık Özbek Türklerinin milli mücadele hareketlerini, 1905 ihtilâli ile birlikte Türklerin manevi ve kültürel alanda gelişmelerini ayrıca Özbek Türkleri arasındaki usûl-ü Cedid hareketini inceledik. Araştırmamızın üçüncü bölümünü Bolşevik ihtilali ve ihtilalin başlangıcında Türkistan'da kurulan Milli Bağımsız Devletler ile Türkistan Milli Mücadele Hareketi (Basmacılık) nin tarihi gelişimine ayırdık. Dördüncü Bölümde 1924 yılından sonra Özbekistan'da Sovyet rejimi ve Özbekistan'ın Bağımsızlığı ilanı ile gelişen yapısını incelemeye çalıştık. Beşinci bölümde Rusların Özbekistan'daki milli kültür ve uygarlığı ezme politikasını, altıncı bölümde ise Özbekistan'ın Sovyet dönemindeki tarım hayvancılık, endüstri, enerji kaynaklarını ve Sovyet Rusya'nın Özbekistan'daki iktisadî sömürge politikasını ana hatlarıyla izah etmeye çalıştık.

Konunun plânından da anlaşılacağı üzere genel bir çerçevede ele aldığımız çalışma ülkemizde yapılan bu tür araştırmaların azlığı ve incelediğimiz dönemin Sovyet rejiminin yaşandığı yıllar olması açısından birçok eksikliklere yol açtı. Gerek Özbekistan'da gerekse batıda bağımsızlık yıllarına kadar belli başlı bir çalışmanın

yapılmamış olması da araştırmamızda büyük bir dezavantaj teşkil etmiştir.

Ayrıca bölgeyi bizzat gidip görme imkânı bulamamış olmamız araştırmamızı güçleştirmiştir.

Çalıştığımız dönemi kapsayan Özbekistan tarihi ile ilgili birinci el kaynak olarak gösterebileceğimiz eserler, Türkistan davasının çilesini çekmiş olan Prof. Dr. Zeki Velidî Togan ve Dr. Baymirza Hayit tarafından yazılmıştır. Bilhassa çalışmamızın 1924 yılına kadar olan kısmını hazırlarken büyük oranda Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi¹ kitabı ile Baymirza Hayit'in Türkistan Rusya ve Çin Arasında² isimli eserlerinden istifade ettik. Araştırmamıza ışık tutan diğer bir kaynak da, Baymirza Hayit'in 1997 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Basmacılar isimli³ esiridir. Burada, Türkistan'daki İstiklâl mücadelesinin tarihi, inanç ve idealleri bütün ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. Ayrıca yazarın Turkestan im XX Jahrhundert⁴ (XX. Yüzyılda Türkistan) ve yine Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan Die Wirtschaftsprobleme Turkestans⁵ adlı eserlerinden çalışmamızın iktisadi bölümünü hazırlarken büyük oranda istifade ettik. Ülkemizde Türk Dünyası üzerine kıymetli çalışmalar yapan Prof. Dr. Mehmet Saray Hocanın Özbek Türkleri Tarihi, Prof. Dr. Nadir Devlet Hocanın da Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisine ek cilt olarak hazırladığı Çağdaş

¹ A. Zeki Velidî Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981.

² Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında (Çev: Abdulkadir Sadak) Ankara, 1975.

³ Baymirza Hayit, Basmacılar, Ankara, 1997.

⁴ Baymirza Hayit, Turkestan im XX. Jahrhundert, Darmstadt, 1956.

⁵ Baymirza Hayit, Die, Wirtschaftsprobleme Turkestens, Ankara, 1968.

Türkiler isimli eserlerini ve muhtelif makalelerini de inceledik.

Batılı araştırmacılarından Prof. Dr. Edward Allworth'un bu konuda yazılmış eserleri, çalışmamız esnasında büyük ölçüde faydalandığımız kaynaklar arasındadır. Allworth, The Modern Uzbeks⁶ isimli araştırmasında 14. Yüzyıldan başlayarak 1980'li yılların sonuna kadar olan dönemi kapsayan Özbek kültür tarihi hakkında kıymetli değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca yazarın Uzbek Literary Politics'Özbek Edebiyat Siyaseti) ve Central Asia, A Century of Russian Rule adlı eserleri de çalışmamızda istifade ettiğimiz diğer kaynaklardır. Bu dönemle ilgili araştırma yapan batılı tarihçilerden Michael Rywkin'in Moscows Muslim Challenge ve Asya'daki Rusya isimli eserleri Sovyet koloni politikasının faaliyetleri ve hedefini tayin etmesi açısından değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Çalışmamızda, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün Münih'te çıkarmış olduğu Dergi ve Yaş Türkistan, Yeni Türkistan, Milli Türkistan gibi dergilerde yer alan muhtelif makalelerden de istifade ettik.

⁶ Edward Allworth, The Modern Uzbeks, Stanford 1990.

GİRİŞ

1. ÖZBEK ADININ MENŞEİ

Özbek tabiri, etnolojik bir terim olmayıp Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci Han'ın hanedanından gelmiş olan Özbek Han'ın (1312-1347) adına izafeten verilen politik bir terimdir¹.

Yakubovskiy'nin belirttiğine göre XIV. yüzyıl yazarlarından Hamdullah Kazvini, Tarih-i Güzide adlı tarihi eserinde, 1335 yılının Kasımı ile Aralığında Kafkasya'da harekette bulunan Özbek Hanın askerlerini Uzbekiyan, Cuci ulusuna da Mamlakat-i Uzbekî yani Özbek Memleketi olarak isimlendirmiştir². Bunun yanı sıra 14. Yüzyılda yaşayan Arap müellifleri "Nasrettin İbn Fırat (1361-1404), El- Asadî (1377-1447), El- Aynî (1361-1452) Özbek Hanı "Çöl Sultanı" ve "Kıpçakların padişahı"³ olarak isimlendirirken meşhur Arap Seyyahi İbn-i Batuta Özbek Han ve ülkesi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu olan şanlı, şöhretli ve devletli bir sultan olup, Tanrının düşmanlarından biri olan Konstantaniye / Bizans İmparatoru ile savaşa, cihat ve gaza etmeye vazifeli bulunmaktadır. Ülkesi gerçekten pek geniş ve büyük şehirlerle donanmıştır. Kefe, Kırım, Macar, Azak, Sağdak, Harezmi ile tahtkenti olan Saray bunların en meşhurları olarak sayılabilir..."⁴

¹McCagg O- Silver B.D., *Soviet Asian Ethnic Frontiers*, Newyork, 1979, s. 147; C.W.Hostler, *Turkism And The Soviets*, London, 1957, s.64.

²A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev. Hasan Eren), Ankara, 1976, s. 194.

³Boribay Ahmedov, "Özbekler" (Ter: Rifat Gürgendereli) *TDTD*, S.127 Ankara, 1998, s. 41.

⁴İbn-i Batuta *Seyahatnamesinden Seçmeler*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1971, s. 82.

Özbek Han döneminde, Altın Ordu'da İslamiyetin tamamiyle yerleşmesine büyük önem verilmiş ve bu suretle Altın Ordu Devletinde Şamanlık inancı bırakılmış ve ülke tam bir İslâm ülkesi haline getirilmiştir⁵. Bu dönemde (1312-1340) Deşt-i Kıpçak bozkırlarında göçebe hayatı yaşayan Özbek Hanın aşiretinin mensuplarına Özbekler denilmiştir⁶. Sonradan ise Sır-Derya'nın alt kısımları ile Aral Denizi ve Ural arasında uzanan bütün topraklar Özbekistan olarak isimlendirilmiştir⁷.

Özbeklerin büyük bir bölümü XVI. Yüzyılda Zerefşan Havzasında ve Harezm'de köy ve ziraat hayatına geçmişlerdir. Z.V. Togan, Özbeklerin Altın Orda zamanındaki yani Mangıt Nogay ve Kazakların ayrılmalarından önceki, heyette bulunan Özbek kabilelerini 92 ayrı isimle zikretmiştir⁸.

Özbek halkı umumiyetle İran ve Afgan tesiri altında kalmıştır.

⁵C.W. Hostler, *Turkism And The Soviets*, London, 1957, s. 64.

⁶A. Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 130.

⁷Böribay Ahmedov, *a.g.m.*, s. 41.

⁸Min, Yüz, Kırk, Üngeçit, Calayır, Sanay, On, Konrat, Alçın, Nayman, Argın, Kıpçak, Çıçak, Kalmak, Uyrat, karlık, Turgavut, Burlak, Buslak, Çemençin, Katagan, Kileçi, Kireges, Böyreğ, Kıyat, Bozg, Katay, Kanlı, Özce Bulucı, Topçı, Upulaçı, Culun, Cıt, Cuyut, Salcavut, Bayavut, Oterçi, Arlat, Kireyit, Ungut, mangıt, Kangıt, Oymavut, Kacat, Merkit, Borkut, Kuralas, Karlap, Ilacı, Gülegen, Kışlık, Oğlan, Kodeğ, Türkmen, Dürmey, Tabın, Tama, Meçet, Kirdesin, Romadan, Mumun, Aday, Tuksaba, Kırgız, Uyrucı, Coyrat, Bozacı, Oysun, Corga, Bataş, Koysun, Sulduz, Tumay, Tatar, Tilev, Kayan, Şırın, Kürlevüt, Çilkes, Uygur, yabu, Ağır, Bulzan, Buzak, Müyten, Macar, Kocalk, Çaron, Çürçot, Barn, Moğul, Nöküs. Bsurada belirtilen 92 kabilen ancak 45 kadarı bugün Özbek heyetine dahil bulunuyor. 33 kadarı ise Moğol Kabilesidir. (Z.Velidî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 43.)

2. XV. YÜZYILDA ÖZBEKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZBEK HANLARININ SİYASİ FAALİYETLERİ

Timur imparatorluğunun parçalanma belirtileri göstermesi ile birlikte, Türkistan'ın kuzeyi Daşt-ı Kıpçak Bölgesini (Volga ırmağının aşağı mecrasının doğu kesimi ile Sirderyanın aşağı mecrası arasından Güney Sibirya'ya kadar olan bölge) hakimiyetleri altına almak için, Özbeklerin siyasi hareketleri göze çarpmaya başlamıştır⁹.

Özbek devletinin temelleri Şeybanî ahfadından gelen Ebu'l Hayr Han (d.1413) tarafından atılmıştır.¹⁰ 1428 yılında Batı Sibiryada Tura ırmağı kıyısında bugünkü Tobolsk kentinin batısında han ilan edilen Ebul Hayr Han¹¹ Tura şehrini (Güney Sibirya) fethederek kendisine başkent yapmıştır.¹² 1447 yılında Sirderyanın hemen hemen tamamını ele geçirmiş, Suzak ve Uz Kent ile birlikte Suğnak'ı da hükmü altına almıştır¹³. Ebul Hayr Han Timurlular arasında Maverâünnehr'de ortaya çıkan savaflara karışmış, Miranşah'ın haleflerinden Ebu Said'e (1451 Temmuz) yardım ederek onu Semerkant tahtına çıkarmıştır¹⁴. Kurulan Özbek Devleti, 1456-1457 yılları arasında vukû bulan yoğun istilalar sonucunda çöküntüye uğrayarak Ebul'l Hayr Hana bağlı Kirey ve Canibek Sultanların ondan ayrılmaları ile

⁹Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara, 1975, s. 7.

¹⁰Edward Allworth, *The Modern Uzbeks*, Stanford, 1990, s. 6.

¹¹J. Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 274.

¹²W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975, s. 312; G. Abdurrahmanov *Özbek Halkının Etnogenazı ve Özbek Tilinin Şaklanması*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1989, s. 3.

¹³A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 201.

¹⁴W. Barthold, *Uluğ Beğ ve Zamanı*, (Çev: İsmail Aka), Ankara, 1990, s. 213; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, İstanbul, 1993, s. 313.

bölünmeye başlamıştır¹⁵. Kuzeye doğru göç etmiş olan bu Türkler Kazaklar olarak adlandırılmışlardır.¹⁶ Bundan sonra da Moğol saldırıları yarım asra yakın devam etmiş ve Özbeklerin yıpranmalarına sebep olmuştur. Ebu'l Hayr Han Moğollarla yaptığı harbi kaybedip ölünce yerine Şah Budak Han geçmiştir¹⁷.

Muhammed Şeybani Han ile birlikte Özbeklerin siyasi hayatında yeni bir devir açılmıştır. Özbekleri teşkilatlandırarak bir kuvvet haline getiren Şeybani Hanın liderliğinde 1500 yılında binlerce göçebe Özbek Türkistana yerleşmeye başlamıştır. Fourniau, Şeybani Han ile birlikte başlayan bu dönemi Türkistanın etnik ve sosyal yönden Özbekleştirilmesi olarak değerlendirmiştir¹⁸. Şeybani Han 1500 yılında Buharayı, 1501'de Semerkandı,¹⁹ 1503 yılında da Belhi ele geçirerek Maverünnehir'deki durumunu sağlamlaştırmıştır²⁰. 1507 yılında Herat'ı ele geçiren Şeybanî Han burada "zamanın imamı ve Rahman olan Allah'ın Halifesi" ilan edilmiştir.²¹ Şeybanî Han yaptığı fetihlerle Özbekleri Türkistan'ın birinci gücü haline getirmişse de, aynı yıllarda Şah İsmail'in (1499-1524) şiiiliği başarıyla siyasi bir aksiyon olarak kullanıp kurduğu devleti, Şeybanî Han ile Şah İsmail'i karşı

¹⁵Mediha Akarslan, "XV. Yüzyılda Özbeklerin Ortaya Çıkışı ve Özbek Hanlıkları" AE., C.2, Z.4, Ankara, 1996, s. 87; M. Engin, F. Agi, N. Devlet, A. Akış; Kazak ve Tatar Türkleri, İstanbul, 1976, s. 41

¹⁶Elizabeth E. Bacon, Central Asians Under Russian Rule, Newyork, 1966, s.18.

¹⁷Reşit Rahmeti Arat, Gazi Zahirüddin Muhammed Babur Vekayi Babur'un Hatıratı, No. 50, Ankara, 1943, s. 68.

¹⁸Vincent Fournieau, "Özbek Fethi" , X. TTK., C. III, Ankara, 1991, s. 37.

¹⁹Rıza Nur, Türk Tarihi, C.X, İstanbul, 1925 s. 305.

²⁰İsmail Aka, a.g.e., s. 104.

²¹Baymirza Hayit, a.g.e., s. 8.

karşıya getirmiştir²². İki kuvvet arasındaki savaşta 1510 yılında Şeybanî Han Şah İsmail'e yenilerek hayatını kaybetmiştir²³.

Şeybanî Hanın yerine, 1510-1530 yıllarında devlet reisi olarak iktidarda bulunan Köçküncü Han geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlığı arasında ilk resmî temas kurulmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Özbek hükümdarı Köçküncü Han'a gönderdiği şiiğe karşı kazanılan zaferi bidiren 1517 tarihli bir mektup gönderilmiştir²⁴. Onu, oğlu Ebu Saîd (1530-1533), onu da Şeybanî Hanın torunu Ubeydullah Han takip etmiştir. Özbeklerin tarihinde devlet idaresinde İslâm hukukunu ilk defa tatbik eden Ubeydullah Han döneminde ülkede refah sağlanmışsa da ondan sonra başa geçen Köçküncü Han'ın oğlu I. Abdullah Hanın altı aylık kısa hakimiyetini (1539 sonu 1540 yılı başı) takip eden yıllarda Buhara ve Semerkand'da ayrı ayrı Özbek hanları tahtta görülmeye başlamıştır. Buhara'da Ubeydullahın oğlu olan Abdülaziz Han (1540-1549), Semerkand'da ise Köçküncü Hanın üçüncü oğlu Abdüllatif iktidara geçmiştir.²⁵ Böylece Ebu'l Hayr Han sülalesi içinde uzun süren bir mücadele devri başlamıştır. II. Abdullah Hanın (1557-1598), Buhara Sultanı ve bir askeri kumandan olarak sivrilmesi ve 1583 yılında İmparatorluğun Hanı olarak seçilmesi ile, Özbekler arasındaki parçalanma belirtileri nisbeten önlenebilmiştir. Abdullah Han saltanatı esnasında (1583-1598) Badahşan, Belh, Horasan'ın

²²Mehmet Alpargu, a.g.e., s. 51.

²³Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1992, s.31.

²⁴Nahide Şimşir, "Osmanlı Devleti İle Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetler" Yeni Türkiye, Ankara, 1997, S. 15, s.300; Mustafa Budak, "Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetlerinin Başlaması" AE, C.2,S.4, Ankara, 1996, s.79-85.

²⁵Mehmet Alpargu, a.g.e., s. 65.

bir kısmı, Harezmi, Taşkent ile Sir Derya'nın şimalinde kalan bütün bölgeleri ve Fergana'yı hakimiyeti altına almıştır²⁶. 1557 yılında Buharayı zapt ettikten sonra burayı kendisine payitaht yapmıştır²⁷. Bir ara bağımsızlıklarını ilan etmiş olan Şehr-i Sebz, Karşı, Hisar Beyliklerini 1574'den 1588'e²⁸ kadar kendi imparatorluğuna bağlamaya muvaffak olmuştur.

II. Abdullah Hanın ölümünden sonra, oğlu Abdu'l Mü'min han tahta çıkmış, .Onun üvey kardeşi tarafından öldürülmesiyle birlikte Özbek Devletinde kargaşalık başgöstermiştir. Bu dönemde İran Şahı Şah Abbas Harezmi , Kazakların Hanı Tevekkel Semerkand'ı işgal etmiş ve Buhara'ya başarısız bir saldırıda bulunmuştur. 1597'de Baki Muhammed Han'ın han olarak seçilmesiyle birlikte, 10 han vermiş olan Şeybanî Hanedanı devri kapanarak Astrahanlılar Hanedanı devri başlamıştır²⁹. 9 Han vermiş olan Astrahanlı Hanedanı (1597-1753) Şeybanî Hanedanının mirasını yaymağa çalışmıştır. Ancak, Beylerin bencilliği yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Bu dönemde Amuderya ile Sirderya arasındaki devletin birliğini bir defa daha tesis etmeğe, sadece Abdü'l Aziz Han(1645-1685) muvaffak olmuştur. İran Şahı Nadir Şah (1736-1747) 1740'ta Buhara'yı işgal ettikten sonra, Ebü'l Faiz Han'ı kendine tabi kılmak suretiyle, Astrahanlı Hanedanının çöküşüne damgasını vurmuştur.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Astrahanlıların Hanı Ebü'l Faiz'in, 1748'de öldürülmesinden sonra, Han'ın 9 yaşındaki oğlu (1747-1748), ondan sonra da Ubeydullah Han (1748-1752) tahta çıkmıştır. 1753 yılında ise Muhammed

²⁶C. Warren Hostler, a.g.e., s. 64

²⁷Barthold, "Abdullah Han" İ.A. s. 34-35

²⁸Ali Suavi, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Hazırlayan: M. Abdulhalik Çay, İstanbul, 1977, s.103. s. 75.

²⁹Rıza Nur, *Türk Tarihi*, C.X, İstanbul, 1925, s. 328.

Rahim Atalık'ın tahta çıkmasıyla birlikte Astrahanlılar Hanedanı devri kapanarak 1920 yılına kadar varlığını sürdürecektir. Mangıt Hanedanı devri başlamıştır.

3. RUSYA'NIN TÜRKİSTAN'I İŞGALİ

1480'de son Altın Orda hakimiyetinin yıkılmasıyla birlikte bu bölgede Kazan (1437-1552), Kırım (1460-1783), Astrahan (Ejderhan - Hacitarhan) (1466-1556), Kasım (1445-1681) ve Sibir (1220-1598) gibi hanlıklar kurulmuştur. İçteki mücadelelerini sona erdiren Ruslar, Türk Hanlıkları arasındaki kavgalardan ve her hanlığın kendi içindeki entrikalardan faydalanarak 1552 yılında Kazan Hanlığını ele geçirmişlerdir³⁰. Kazan Hanlığı uzun zaman Rusların İdil boyunca Hazar Denizi istikametinde ilerlemelerine ve Aşağı Ural sahasında yayılmalarına en büyük engel teşkil ettiğinde³¹ Kazanın fethi ile birlikte Rusların Türk illerini istilası imkanı doğmuş olmaktadır.³² Kazan Hanlığının ardından 1556'da Astrahan Hanlığının da Ruslar tarafından ortadan kaldırılması ile, Rus istilasının bir yandan Osmanlı ülkesine, öte yandan da Türkistan istikametinde ilerlemesi için elverişli şartlar meydana getirilmiştir³³. 1598-1604 yılları arasında

³⁰A. Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara, 1966, s. 29-35; R. Rahmeti Arat, "Kazan" İA., C.VI, s.505-522.

³¹A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1987, s. 153; R. Rahmeti Arat, "Astrahan" İA., C.I, s.680-682.

³²Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1985, s. 1.

³³A. Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarında Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 280.

Sibirya,³⁴ 1604 yılında da Astrahan ile Kırım arasında yaşayan Nogay Uruğları Rus hakimiyeti altına alınmıştır.

Volga ile Sibirya arasındaki sahayı kontrol etmekte olan Kossak'ların 1570-1580 yılları arasında Rus hakimiyetini kabul etmeleri ile birlikte Rusların, Asya'ya doğru yayılmalarında büyük engel teşkil eden Tatar, Başkurt ve Kazak Türkleri ile Moğol asıllı Kalmuklar karşısında üstün bir duruma gelmelerine yardım etmiştir³⁵. Ruslar, kısa zamanda Tatar ve Başkurt ülkelerini arka arkaya istila ederek, Türkistanın kapısı olan Kazakistan bölgesine girmişlerdir. 1716'da İrtiş havzasında Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1734'te Yayık Irmağı kenarında Orsk, 1742'de Orenburg, 1752'de Kızılcar³⁶ şehirlerini kuran Ruslar asker, bilgin, tüccar, diplomat almak için Türkistan'ın her yerine göndermeğe başlamışlardı.

Kırım Harbinden (1854-1856) mağlup çıkan Rusya, Avrupa ve Orta Doğuda yayılma ümidini yitirince Türkistan bölgesini kendisi için esas yayılma sahası olarak görmeye başlamıştır.

1847'den 1852'ye kadar Ruslar bir taraftan Irgız ve Turgay nehirleri boyunca³⁷ Türkistan devletlerine ait pek çok kaleyi alarak Aral Gölü kıyılarında da müstahkem mevkiiler inşa etmişler, diğer taraftan da Çin ile imzaladığı 1852 Gulça Andlaşması ile Orta Asyanın istilası için gerekli hazırlıkları tamamlamıştır³⁸. 27 Temmuz

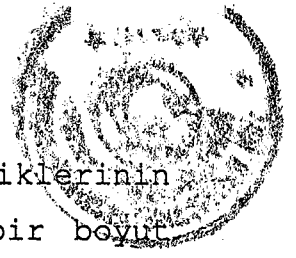
³⁴Nadir Devlet, a.g.e., s. 2.

³⁵Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması" Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1981, s. 280.

³⁶Mirza Bala, "Hokand Hanlığının Ruslar Tarafından İstilasası", İ.A., s. 556.

³⁷A. Bennigsen, "Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler" TDAD, s;41, İstanbul, 1986, s.175.

³⁸Mehmet Saray, Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s;18-19.

1853'te Perovski kumandası altındaki Rus birliklerinin Akmesid'i işgali³⁹ Rus yayılma siyasetine yeni bir boyut kazandırmıştır. Ruslar harap olan kaleyi yeniden inşa edip Akmesid'e büyük bir kuvvet toplayarak Orta Asya Türk hanlıklarını istila için hazırlıklara devam etmişler ise de Kırım Harbinin patlak vermesi ve harpte büyük bir mağlubiyete uğramışlardır.

Kırım Harbinden (1854-1856) mağlûp çıkan Rus Hükümeti, 1856-1859 yıllarında Hanikof ve İgnatiyev başkanlığında iki heyeti Türkistan Hanlıklarına göndermek suretiyle bölgedeki iktisadi ve ticari imkanları ve buraların işgali için ne gibi tedbirler alınması gerektiğini tetkik etmişlerdir. Rusya bütün diplomatik ve askeri hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1 Mayıs 1864'de Türkistan ve Evliya-Ata kasabalarına iki Rus seferi düzenledi.⁴⁰ Bu Rus seferleri Hokand Hükümeti tarafından şiddetle protesto edilince Rusya ile Hokand arasında savaş başlamış oldu.⁴¹ 22 Eylül 1864'te rus birlikleri Hokand ile buhara arasındaki savaş durumundan istifade ederek Çimkent'i ele geçirdiler.⁴² Bu zaferden sonra Ruslar, Taşkent istikametinde ilerlemeye başladılar. Honkand'n yetiştirdiği en büyük komutanlardan biri olan Âlim-Kul kahramanca müdafaada bulunmuşsa da onun vefatı üzerine Ruslar 23 Haziran 1865 tarihinde Taşkent'i ele geçirdiler.

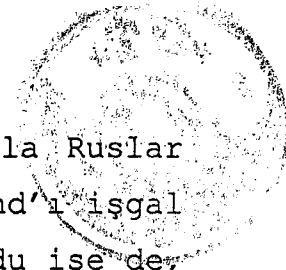
Hokand ile Hive Hanlıkları ile olan savaşlarda Buhara Emirliğini devamlı olarak tarafsız tutmayı başaran Rusya, Taşkent'i işgal ettikten sonra siyasetini değiştirdi. Buharaya saldıran Rus ordusu ilk olarak Pişkent'i aldı. Rus kumandanı Romanovski 8 Mayıs 1866'da ansızın Buhara

³⁹Baymirza Hayit, "Akmesid'te Kanlı Savaş", MT, S.55, 1944, s,13-16.

⁴⁰A.N.Khalfin, *Russia's Policy in Central Asia 1857-1868*, London, 1964,s;30, 51.

⁴¹Mehmet Saray, a.g.e., s ; 21.

⁴²Baymirza Hayit, a.g.e. , s; 76.

kuvvetlerine hücum etti. Topçu ateşinin yardımıyla Ruslar Ircar mevkiinde yapılan muharebeyi kazanarak Hokand'ı işgal ettiler. Buhara Emîri barış için müracaatta bulundu ise de, Rus kumandanı büyük bir harb tazminatı da dahil olmak üzere çok ağır teklifler ileri sürdüğünden bir anlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine Buhara Emîri Hoca Muhammed Parsa Efendiyi yardım istemek için İstanbul'a gönderdi. İki taraf arasında tekrar başlayan savaşta Ruslar önce Semerkand'ı, sonra da Urgut ve Katta Kurgan'ı alarak Buhara kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğrattınca Buhara Emiri Rus isteklerini kayıtsız şartsız kabul etmek zorunda kaldı.

Ruslar, Hokand ve Buharayı zaptettikten sonra Hivenin işgali için gerekli hazırlıklara başlamışlardır.⁴³ Hazırlıklarını tamamlayan Ruslar Türkistan Genel Valisi General Kaufman kumandasında 1873 yılında Hive üzerine yürüyüşe geçti. (mart 1873) Hivelilerin Rus birliklerine karşı kahramanca mukavemeti Kaufman'ın Hive şehrini ele geçirmesini ve Rusya egemenliği altına girmesini önleyemedi.⁴⁴ Hive Hanı Muhammed Rahim in son sulh isteğini de reddeden Ruslar, hive şehrini zaptettiler. Bu işgalin sonunda 12 Ağustos 1873'de Hive Hanı, Hive Devleti ve Türkleri için çok ağır olan antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Hive hanlığının Rusyanın hakimiyeti altına girmesini ifade eden 18 maddelik bu antlaşmaya göre, Hive hanı Seyyid Muhammed Rahim Bahadır kendisini Rus imparatorunu vassalı ilan ediyordu. Harbin sorulusu Hiveliler olarak gösterilmiş Rusya'ya 2.200.000 ruble tazminat ödeyecekti. Rusya, Hive toprakları üzerinde önemli gördüğü yerlerde askeri üsler kurabilecekti: Hive Hanlığı sınırları içinde Rus ticaret kervanları serbestçe dolaşacak

⁴³Rusya'nın 1716 ve 1717'de üst üste Hive'ye karşı yaptıkları seferler ve 1819 ile 1840'daki istila teşebbüsleri mağlubiyetle sonuçlanmıştır.

⁴⁴Ali Suavi, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Hazırlayan: M. Abdulhalik Çay, İstanbul, 1977, s.103.

ve onların emniyeti Hive Hükümeti tarafından sağlanacaktı.
Rus tüccarları hiçbir vergi vermeden mallarını Hivede
satacak ve istedikleri yerlerde kendilerine hususi depolar
yapabileceklerdi ⁴⁵.

⁴⁵ A. Mac Gahan, **Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver** (Çev. Kolağası Ahmed), Hazırlayanlar: İsmail Aka, Dr. Mehmet Ersan, İzmir 1995, s.253-254.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKİSTANIN COĞRAFİ KONUMU, DEMOGRAFİK YAPISI VE İDARİ TAKSİMATI

1.ÖZBEKİSTANIN COĞRAFİ KONUMU

1.1.Özbekistan Cumhuriyetinin Yeri ve Sınırları

Orta Asya'nın merkezinde, Amuderya ve Sirderya nehirleri arasında yer alan Özbekistan Cumhuriyetinin yüzölçümü 447.400 km² dir.

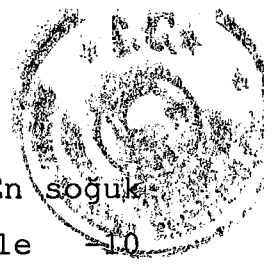
Doğudan batıya 1425 km. ve kuzeyden güneye 930 km'ye uzanan topraklar üzerinde yerleşmiş olan ülke¹, kuzey yarımküresinde 37-46° kuzey enlemleri arasında yer alır. Baş meridyene göre de doğu yarımküresinde yaklaşık 56-73° doğu boylamları arasındadır². Orta Asya Cumhuriyetlerinin ortasında yer alan Özbekistan'ın kuzeyinde Aral Denizi ile Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyinde ise Afganistan ve Türkmenistan, batısında da yine Türkmenistan bulunmaktadır (bkz. Harita:1).

1.2.İklimi

Özbekistan'da yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçen karasal iklim hakimdir. Temmuz ve Ağustos aylarında gündüzleri 40 ile 50 °C arasında değişen

¹W. A. Douglas Jackson, " Uzbek Soviet Socialist Republic" I.E.S.S.,C.18, s.850.

²E. Ahmedov, Republic of Uzbekistan, Taşkent, 1993, s.62; The Turks of Eurasia, TİKA, Ankara,1996, s.134-156.

sıcaklık akşamları 20 ile 10 °C ye kadar düşer. En soğuk ay olan Ocak ayında sıcaklığın gündüzleri +10 ile -10 arasında değiştiği görülür. Yıllık ortalama yağış miktarı 200-350 mm. civarındadır. Kızilkum Çölü'nde 100 mm'nin altına düşen yağış miktarı doğuya doğru gidildikçe artar. Tien-Şan (Tanrı) dağlarının eteklerinde 800 mm'ye kadar çıkan yağışın %76'sı ise kış ve ilkbahar aylarında düşer³.

1.3.Yeryüzü Şekilleri

Özbekistan topraklarının üçte ikisini batıda uzanan düz ve kurak topraklar oluşturur. Kuzeybatıda alüvyal Turan Ovası ile güneyde Amuderya Irmağı arasında 300.000 km² lik alanı Kızilkum Çölü kaplar⁴. Ülkede orman sahası son derece azdır. 1.200.000 hektarlık orman alanı ülke arazi oranına göre ancak %2.7'dir⁵.

1.3.1.Dağları

Ülkenin güneydoğusunda yer alan dağlar, Altay ve Tanrı Dağlarının batı uzantılarıdır. Doğu kesiminde yer alan Fergana Havzasını çevreleyen dağların yükseltisi 3500-4500 m. arasında değişir. Karjan (4229 m), Pokem (4299 m.), Çatkal (4045), Kuramin (3000) ve Uğan dağ sıraları, Tanrı dağlarının batı uzantılarıdır. Güneyde

³Ahmet Ardel, "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, s. 13-33; Onarbay Şamsiyev, "Özbekistan Cumhuriyeti", Yeni Forum, Ankara, 1994, S.XV-301, s. 22; Ali Yiğit, Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası, Elazığ, 1996, s. 89.

⁴O. Şamsiyev, a.g.m., s. 21.

⁵Ramazan Özey, Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası, İstanbul, 1996, s. 107.

yer alır. Ülkedeki Gissar (Gossar) sıradağları üzerinde yer alan Baysun dağının yükseltisi 4424 metredir.⁶ Özbekistan'daki dağların en yüksek zirvesi ise deniz yüksekliği seviyesinden 4643 m'dir⁷.

1.3.2. Ovaları

Ülkenin doğusunda, Türkistan'ın en geniş ve verimli vadisi olan Fergana Havzası yer alır. 300 km. uzunluğunda ve ortalama genişliği 100 km olan bu havzanın büyük bir kısmı Özbekistan topraklarında olmakla beraber, bir parçası Kırgızistan, diğer bir parçası da Tacikistan topraklarındadır. Havza, Hocent mevkiinde, 40 km. genişliğinde bir gedikle batıya doğru açılır.⁸ Andican, Namangan, Hokand ve Fergana gibi kalabalık şehirler bu vadi üzerinde kurulmuşlardır. Fergana havzasının kuzeybatısında, Çırçık ve Angran vadileri arasında kalan Sirderya nehrinin suları ile sulama Taşkent ovası ve Sirderya vadisi yer alır. Ülkenin orta kısmında ise Pamir Dağlarının batısında kalan Zerefşan, Semerkand ve Buhara Ovaları ve bunların güneyinde içinde Karşı ve Tirmiz nehirlerinin aktığı kendi adlarındaki ovalar bulunmaktadır⁹. Ülkenin kuzeybatı kesiminde Aral Görül çevresinde yer alan Turan Ovası, Üst-Yurt platosu ve Amuderya deltası vardır.¹⁰ Şüphesiz bütün bu vadiler, Özbekistan'ın birer can damarıdır. Ayrıca Özbekistan Aral denizinin güneyinde uzanan topraklar üstünde kurulan Karakalpak bölgesini de içine almaktadır.

⁶Halil Açıkgöz, *Türkistan İllerinden Özbekistan*, İstanbul, 1990.

⁷E. Ahmedov, a.g.e., s. 62.

⁸Ahmet Ardel, "Batı Türkistan'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası" TK., S.24, Ankara, 1964, s.49-51.

⁹Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 7.

¹⁰Ali Yiğit, a.g.e., s. 89.

1.3.3. Nehirleri

Ülkenin en önemli nehirleri Amuderya ve Sirderya'dır. Ancak bu nehirler tamamen Özbekistan toprakları içinde yer almamaktadır. Bu nehirlere dökülen önemli kollardan Çirçik ve Şerabad Nehirleri ülke içinde bulunmaktadır¹¹. Bu nehirlerden başka Özbekistan'da irili ufaklı 600 kadar da akarsu vardır¹².

2.ÖZBEKİSTAN'IN DEMOGRAFİK YAPISI

Tarihte ilk uygarlıkların kurulduğu sahalar içinde yer alan Özbekistan toprakları, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olmasından dolayı tarih boyunca yoğun bir nüfusu üzerinde barındırmıştır. Sovyet rejimi döneminde de Özbekler Türkistan'daki en kalabalık Türk boyunu teşkil etmişlerdir.

2.1. 1917 Ekim İhtilâli Sonrası Özbekistana Yapılan Göçlerin Nüfusa Etkisi

Sovyetler bu bölgede idareyi ele geçirdikten sonra, 1920-1930'lu yıllarda bölgede Sovyet rejimini sağlamlaştırmak, kültürel ve politik amaçlı kuruluşları Ruslarla doldurmak, zengin madenleri işlemek ve kolhozlaşmayı gerçekleştirmek¹³ amacıyla yeni oluşan SSCB'nin Avrupa ve merkez bölgelerinden Ruslar ve Rusça konuşan binlerce kişiyi Özbekistan'a göndermiştir. 1926

¹¹Onarbay Şamsiyev, a.g.m., s. 21.

¹²Ramazan Özey, a.g.e., s. 108.

¹³Bahtiyar Şahnazarov, "Özbekistan'da Kültürel Çoğulculuk" AE, C.3, S.4, Ankara, 1997, s. 99.

yılında Özbekistan'da 246.500¹⁴ Rus varken 1936 yılında Slav unsurun sayısı 786.000'i bulmuştur¹⁵.

1941 yılında Alman-Sovyet Savaşı başladıktan sonra, Sovyetler Birliğinin Alman İşgaline maruz kalan batı bölgelerindeki fabrikaların sökülerek personeli ile birlikte Özbekistan'a yerleştirilmesi, bu bölgedeki Slav nüfusun bir kez daha artmasına yol açarken, diğer taraftan Stalin tarafından gerçekleştirilen baskı politikası nedeniyle bir kısım Kırım, Ahıska Türkünün göçü ile birlikte Özbekistan'ın nüfusu büyük bir artış göstermiştir.

1926 yılında Özbekistan nüfusunun %6'sını, 1959 yılında ise %13.6'sını¹⁶ teşkil eden Rus nüfusun daha ziyade yeni kurulan sanayi merkezlerine ve gelişmekte olan şehirlere yerleştirilmesindeki asıl amaç, Rusların yeni kurulan fabrikalarda uzman işçi olarak çalışmasını sağlarken, Özbekleri sadece Sovyet ekonomisi için hammadde tedarikinde çalıştırmak olmuştur.

Sovyetlerin göç politikası neticesinde Özbekistan da 1926 nüfus sayımında 91 etnik grup varken bu sayı 1959 sayımında 113'e, 1970 sayımında ise 123'e çıkmıştır¹⁷.

2.2. Özbek SSC'nin Nüfus Artış Hızı

1926 yılında 3.904.622 olan nüfusun %66'sını Özbek Türkleri¹⁸ teşkil etmekte idi. 1959 nüfus sayımı ile

¹⁴Bahtiyar Şahnazarov, a.g.m., s. 99.

¹⁵İbrahim Yarkın, "Sovyet Rejimi Altında, Türkistan'da Rus Göçmeni Yerleştirme ve Nüfus Meseleleri" Türk Kültürü, S. 63, Ankara, 1968, s. 184.

¹⁶Yusuf Dönmez, Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, İstanbul, 1973, s. 45.

¹⁷B.Z. Avşar - F. Solak, S., Tosun, "21 Yüzyılda Türk Dünyası (1950-1975) Demografik inceleme" Yeni Türkiye, Ankara, 1997, s. 107.

1979 nüfus sayımı arasında nüfus yaklaşık olarak %35 artış göstererek 6.015.000'den 12.456.000'e ulaşmıştır. 1979 ile 1989 yılları arasındaki nüfus artış hızı ise %34 olmuştur. İhtilâli müteakip yıllarda yerli halkta tabii nüfus artışı çok yüksek olmakla birlikte Slav asıllı nüfusda iç göç dolayısıyla artış göstermiştir¹⁹.

Cumhuriyetteki toplam nüfusa kıyasla Özbeklerin yüzdesi 1926 yılında %66,²⁰ 1959 yılında %62.2'dir. Aynı yılda diğer Türk ve Müslüman halklarla birlikte Özbekistan'daki Müslümanların oranı %80 idi²¹. 1970 yılına gelindiğinde ülkedeki Özbeklerin oranı %65.5, 1979 yılında ise %68.7 ulaşmıştır²².

SSCB zamanında, Sovyetler Birliğinde yaşayan Özbeklerin toplam sayısının %7.2'si Tacikistan'da, %3.3'ü Kırgızistan'da, %2'si Kazakistan'da, %1.9'u Türkmenistan'da ve %0.8'i Rusya'da yaşamaktaydı.²³ Bunların dışında 1 milyon Özbek Afganistan'da²⁴ 300 bini Suudi Arabistan'da, 30 bini Türkiye'de²⁵ 12 bini Çin'de ve 3 bini Amerika Birleşik Devletlerinde olmak üzere, toplam 3 milyon Özbek SSCB sınırlarının dışında yaşamaktaydı²⁶.

¹⁸Shirin Akıner, *Sovyetlerde Müslümanlar*, İstanbul, 1995, s. 235.

¹⁹Nadir Devlet, *Çağdaş Türkiler*, DGBİT, s. 325.

²⁰Shirin Akıner, *a.g.e.*, s. 235-236.

²¹Y. Mironenko, *a.g.e.*, s. 44.

²²Shirin Akıner, *a.g.e.*, s. 236.

²³Bahtiyar Şahnazarov, *a.g.m.*, s. 97.

²⁴Özbeklerin Afganistanda buldukları şehirler, Hanabâd, Guri, Hazreti İmam Sahip, kunduz, Talckan, Nahreyn, Çal, İskemişy, Mezar-ı Şerif, Akça, Bâlâ Murgab, Bedahşan bölgesindeki bazı köy ve kasabalardır. Bu konuda geçiş bilgi için bkz. Erdoğan mençil, "Afganistan'daki Özbekler" *TK*, S. 39, Ankara, 1966, s. 269-271; Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1987, s. 4.

²⁵Türkistan Milli Kurtuluş Hareketinin (Basmacılık) sona ermesinden sonra birçok Özbek Türkiye'ye göç etmiştir.

²⁶Bahtiyar Şahnazarov, *a.g.m.*, s. 97.

2.3. Bağımsız Özbekistan Cumhuriyetinin Demografik

Yapısı

Özbekistan Cumhuriyeti %2.3'lük nüfus artış hızı ile BDT içinde nüfusu hızla artan toplulukların en başında gelmektedir. 1992 nüfus sayımına göre 21.700.000 olan Özbekistan'da genel nüfus yoğunluğu 1 km² ye 49 kişidir.²⁷ Ülkede nüfus yoğunluğu en fazla olan vilayet ise Andicandır. Andican'da 1 km² ye 400'den fazla insan düşmektedir²⁸.

Özbekistan Cumhuriyetinin en kalabalık şehri 2.5 milyon nüfusu ile başkent Taşkent'tir. Ülkede Semerkand 500.000, Buhara 350.000, Andican 300.000, Fergana 270.000, Hokand 200.000, Nukus 150.000, Nevai 110.000 kişilik nüfusuyla diğer büyük yerleşim merkezlerini oluştururlar²⁹.

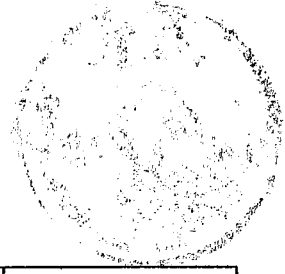
Ülkenin coğrafi yerleşimi, etnik nüfusunu da etkilemiştir. 1989 nüfus sayımı esas alınarak bağımsız Özbekistan Cumhuriyetinin etnik nüfusunun %71.3'ünü Özbek Türklerinin, %8.3'ünü Rusların, %2.4'ünü Tatar Türklerinin, %4.1'ini Kazak Türklerinin, %4.7'sini Taciklerin, %2.1'ini Karakalpak Türklerinin oluşturduğunu görmekteyiz³⁰.

²⁷Özbekistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, s. 7.

²⁸Onarbay Şamsiyev, a.g.m., s. 23.

²⁹Ali Yiğit, a.g.e., s. 91.

³⁰Özbekistan Ülke Raporu, TİKA, s. 9; Ali Yiğit, a.g.e., s.91.

TABLO: 1 ÖZBEKİSTAN NÜFUSUNUN ETNİK YAPISI

Topluluklar	1979	%	1989	%
Özbek	10.569.007	68.7	14.123.626	71.3
Rus	1.665.658	10.8	1.652.179	8.3
Tacik	594.627	3.9	931.547	4.7
Kazak	620.136	4.0	808.090	4.1
Tatar	531.205	3.5	467.676	2.4
Karakalpak	297.788	1.9	411.187	2.1
Kırım Tatarı	117.559	0.8	188.365	1.0
Koreli	163.062	1.1	182.446	0.9
Kırgız	142.182	0.9	174.899	0.9
Ukraynalı	113.826	0.7	154.105	0.8
Türkmen	92.285	0.6	122.566	0.6
Meshet Türkü	48.726	0.3	106.240	0.5
Yahudi	73.920	0.5	65.369	0.3
Azeri	59.779	0.4	44.393	0.2
Uygur	29.104	0.2	35.751	0.2
Başkurt	25.879	0.2	34.766	0.2
Orta Asya Yah.	25.643	0.2	28.289	0.1
Çuvaş	9.389	0.1	10.087	0.1
Diğer Türkler	1.716	0.0	2.915	0.0
Diğerleri	207.816	1.4	263.581	1.3
Toplam	15.389.307	100	19.808.077	100

Ülkede, Nevaî, Cizzah ve Taşkent vilayetlerinde Kazakların, Tacikistan'a sınırı olan Fergana, Sirderya vilayetlerinin ve ayrıca Namangan vilayetinin bazı bölgelerinde Taciklerin yoğun olarak yaşadıkları yerleşimler mevcuttur.³¹

1991 yılı verilerine göre Özbekistan Cumhuriyetindeki ortalama yaşam süresi 69 yıldır. Yine aynı yılda bebek ölüm oranı bin kişide 35.5 olmuş, nüfus artış oranı ise %2.6'dır.

³¹Bahtiyar Şahnazarov, a.g.m., s. 95.

3. ÖZBEKİSTANIN İDARİ YAPISI

Özbekistan idari yönden 12 vilayete (eyalete) ayrılmıştır. Bunlar, Andican, Buhara, Cizzah, Kaşkaderya, Navoi, Namangan, Semerkand, Surhanderya, Sirderya, Taşkent, Fergana ve Harezmi'dir.

Özbekistan'da 157 nahiye, 123 şehir, 118 kasaba ve 1245³² köy bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Özbekistan'daki eyaletlerin yüzölçümü ve 1991 yılı nüfusları verilmiştir³³.

TABLO:2 ÖZBEKİSTANIN İDARİ TAKSİMATI

Eyalet Adı	Merkezi	Alanı (k m ²)	Nüfusu
Karakalpak MC	Nukus	164.900	1.274.000
Andican	Andican	4.200	1.795.000
Buhara	Buhara	39.400	1.166.000
Cizzah	Cizzah	20.500	780.000
Kaşkaderya	Karşi	28.400	1.698.000
Navoi	Navoi	110.800	683.000
Namangan	Namangan	7.900	1.588.000
Semenkand	Semerkand	16.400	2.226.000
Surhanderya	Termez	20.8000	1.336.000
Sirderye	Gulistan	5.100	580.000
Taşkent	Taşkent	15.600	4.298.000
Fergana	Fergana	7.100	2.226.000
Harezmi	Ürgenç	6.300	1.068.000
Toplam		447.400	20.718.000

3.1. Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti

Özbekistan içinde bir özerk cumhuriyet olan Karakalpakistan, Karakalpak Türk boyunun yaşadığı bir idari bölgedir. Karakalpakistan 1925 yılında Kazak SSC'nin özerk bölgesiyken 20. 7. 1930'da Rusya'ya devredilmiş, 20. 3.

³²E. Ahmedov, a.g.e., s.63.

³³Ali Yiğit, Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası, Elazığ 1996, s.90.

1932'de Karakalpak Özerk SSC. Statüsünü kazanmış ve Aralık 1936'da da Özbekistan'a dahil edilmiştir³⁴.

Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 164.900 km2 olup, başşehri Nukus'tur. 1989 nüfus sayımına göre 1.212.207 olan toplam nüfusun 388.614'ünü oluşturan Karakalpaklar kendi ülkelerinin nüfusunun ancak %32'sini oluşturmaktadırlar.

3.2.Andican Bölgesi

Fergana Vadisinin doğusunda yer alan Andican Bölgesi kuzeydoğu ve güneyde Kırgızistan, batıda Fergana, kuzeybatıda Namangan Bölgesi ile sınırlandırılmıştır. Özbekistan'daki en yoğun yerleşim yeri olan bu bölge toplam nüfusun 4/5'ünü ihtiva etmektedir³⁵.

Andican Bölgesinin merkezi Andican şehridir. Şehir, XI. yy. da Selçuklu Türklerinin hakimiyeti altına girmiştir. XII. yy. da ise Fergana'nın merkezi olarak zikredilmiştir. Andican XIV. yy. ve XV. yy. Fergana ülkesinin merkezi olmakta devam etmiş ve Kaşgar'a giden ticaret yolu üzerinde bulunması itibariyle, büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. 1875'te Hokand Hanlığı ile birlikte Rus hakimiyetine girmiştir. 1902 yılında vukû bulan büyük bir deprem şehri harap etmiş ve 4500 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Andican, Rus ihtilâline kadar, Türkistan Genel Valiliğine bağlı Fergana Eyaletinin bir kaza merkezi iken 1924'ten itibaren Özbekistan'a bağlanmıştır³⁶.

³⁴Karakalpak giydiklerinden dolayı Karakalpaklar adını alan bu Türk boyu, XI. yy. da Rusların komşuları ve yerlerini birçok kere değiştiren bir Türk Boyu olarak görünmüşlerdir (Şinasi Sükan, **Türkiye Cumhuriyeti Dışındaki Türk Toplulukları**, Ankara, 1961, s.64.)

³⁵S. Merdanoğlu-N. Muhammediyev, **Özbekistan Kılavuzu**, Ankara, 1997, s.65.

³⁶Mirza Bala, "Endican" İ.A., C. IV s.268-269.

3.3. Buhara Bölgesi

Buhara bölgesi, Özbekistan'ın orta kesiminde yer alır. Yüzölçümü 39.400 km²' dir 1938'de oluşturulan Buhara'ya bağlı toprakların büyük bölümü 1982 yılında kuzey ve doğu sınırında yer alan yeni Nevai yönetim birimine verilmiştir. Başlıca kentler yönetim merkezi Buhara, Kağan ve Gueduvan'dır. Nüfusunun %70'inden fazlasını Özbekler oluşturur³⁷.

Buhara yönetim biriminin merkezi olan Buhara şehri, Zerekşan bölgesinin aşağı mecrası üzerindedir. Bugünkü Buhara'nın bulunduğu yerde, İslamiyetten asırlarca önce bir şehir kurulmuştur. Şehrin Muhammed Narşahi tarafından yazılan (943/944) bir tarihi vardır. Bir çok kıymetli bilgiyi ihtiva eden bu eser bilhassa şehrin tarihi topoğrafyası bakımından ayrıca bir kıymete haizdir. Narşahi Buhara şehrini şu şekilde tanımlamıştır: "...Şehir fetih zamanında yalnız Şehristan yani asıl şehirden ibaretti. Bunun dışında münferit birkaç saray ile küçük mahalleler bulunmaktadır..."³⁸.

XVI. yüzyıl başından 1868 yılına kadar müstakil, o tarihten 1920 yılına kadar Rusya'nın himayesi altında yarı müstakil bir Türk hanlığı olan Buhara'da bu müddet zarfında üç Türk sülalesi hüküm sürmüştür: Şıbanoğulları (1500-1599), Astırhan Hanları (1599-1785), ve Mangıt Hanları (1785-1920). Eylül 1920'de Buhara, Rus Bolşevikleri tarafından işgal edilmiştir. 1924 yılında Buhara Halk Cumhuriyetinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte şehir Özbekistan Cumhuriyetine dahil edilmiştir. Buhara sanat eserleri bakımından ortaçağ mimarisi için adeta bir müze gibidir. İslam devri mimari abidelerinden İsmail Samani

³⁷W. Barthold, "Buhara" İ.A., C.2, s.761-762.

³⁸Narşahi, Tarih-i Buhara, Mısır, 1960, s.29-63.

türbesi zikre değer. Murabbâ bir plan üzerine inşa edilmiş olan bu türbenin dört köşesinde sütunlar vardır ve duvarları tuğla tezyinat ile süslenmiştir XII. yy. abidelerinden 1127'de Arslan Han tarafından yaptırılan Kalyan Minaresi ile XII. yy. planı üzerine 1540 senesinde inşa edilmiş olan Ulu Cami'de tarihi abidelerdendir. Uluğ Beyin medresesi ise XV. yy'la aittir Buhara mimarisinin parlak devri XVI. yy'la rastlar. Nitekim bir Arap Medresesi (1536) Abd al-Han Medresesi bu devir eserlerindedir³⁹.

3.4. Navoi Bölgesi

Navoi eyaleti, Özbek SSC Yüksek Sovyeti Prezidiumu'nun 20 Nisan 1982 tarihli kararı ile ülkenin 12. Vilayeti olarak teşekkül ettirilmiştir Bu yeni eyalette Navoi, Zarafican ve Üçkuduk adlı belli başlı üç şehir bulunmaktadır. Merkezi, Navoi olan eyaletin yüz ölçümü 110.800 km² 1991 yılı nüfusu ise 683.000'dir. Bölgenin en büyük bölümünü Kızılkum Çölü kaplamaktadır. 1950'li yıllarda zengin doğal gaz altın ve uranyum yataklarına rastlanması bu bölgenin süratle gelişmesine ve bölgenin merkezi durumundaki Navoi (1958'e kadar Kermine) şehrinin çabuk büyümesine yol açmıştır⁴⁰.

3.5. Kaşkaderya Bölgesi

Merkezi Karşi olan Kaşkaderya vilayeti'nin yüzölçümü 28.400km²'dir. Özbekistan'ın güney kısmında bulunması sebebiyle oldukça sıcak bir iklime sahiptir. Başkent Karşi dışında Şehrisebz, Kasan, Kamasi, Çirakçi, Kitab, Yekkebağ, Kesbi, Usman, Yusuf, Nişan, Guzar, Baharistan, Dehkanabad,

³⁹Mirza Bala, "Buhara" İ.A., c.II., s.770-771.

⁴⁰Nadir Devlet, D.G.B.İ.T. "Çağdaş Türkiler", İstanbul, 1993, s.324.

Mübarek gibi birçok küçük şehri mevcuttur. Kaşkaderya aynı zamanda pek çok tarihi şahsiyeti bağrındabüyütmüş bir bölgedir⁴¹.

3.6. Cizzah Bölgesi

Cizzah Bölgesi, ülkenin iç bölgesinde Zerefşan ile Sirderya nehirleri arasında yer alır. Kuzeyinde Kazakistan güneyinde Tacikistan batısında Semerkant, doğusunda ise Sirderya bölgesi bulunur. Cizzah Bölgesi 20.500 km² alana yayılmıştır. Bölgenin güney tarafında Türkistan sıradağları, batı tarafında Nurata sıradağları bulunur. Cizzah şehri 1973 yılından itibaren aynı adı taşıyan eyaletin merkezi statüsündedir⁴².

3.7. Semerkand Bölgesi

Yüzölçümü 16.400 km² olan Semerkant bölgesinin güneyinde Zerefşan Vadisi, kuzeyinde Nuratau ve Aktau Dağları ile birlikte Zerefşan Irmağının orta bölümü yer alır. Semerkand Bölgesinin merkezi olan Semerkant şehri kültür tarihindeki mevkiî ve güzelliği ile dünyaca meşhur Semerkand Türkistan'ın en eski kentlerinden biridir. M.Ö. 329 yılında Büyük İskenderin işgaline uğrayan şehir, M.S. 6. yy.'da Orta Asya Türkleri'nin, 8. yy'da da Müslüman Arapların egemenliğine girmiştir.

1868 yılında Ruslar tarafından zaptedilen Semerkant 1920 yılına kadar Buhara Hanlığının toprakları içinde yer almıştır. 1924 yılında Özbek SSC'nin kurulmasıyla

⁴¹Ertuğrul Yaman, "Özbekistan'da Bir Sempozyum ve Kaşkaderya Vilayeti" AE., s.1, Ankara 1994, s.95.

⁴²S. Merdanoğlu-M. Muhammediev, a.g.e., Ankara 1997, s.82.

Özbekistan toprakları içinde yer alan şehir 1930 yılına kadar Özbekistan'ın başkenti olmuştur.

Semer kand'ın (Registan Meydanı) ve medreseleri Semer kand şehrinin bir simgesi halindedir. Bu meydana 15. Ve 17. yy. arasında yapılmış üç önmlü medrese vardır. Soldaki en eski medrese 1417-1428 yıllarında yapılan Timur'un torunu Uluğ Beyin Medresesidir. Ortada Tillekari Medresesi, diğer yanda ise Uluğ Bey Medresesinin XVII. yy. da yapılmış bir kopyası olan Şirdar Medresesi yer alır⁴³

Semer kand'ın 35 km dışında Hortan kışlağında İmam-ı Buhari⁴⁴'nin Türbesi, Camii ve medresesi bulunmaktadır⁴⁵. Ayrıca, Semer kand surlarının dışında Hazret-i Şah Zinde Türbsi, Timur'un türbesi Gur-ı Emir, Hoca Abdi Türbesi ve Medresesi, Ubeyrullah-ı Ahrar Medresesi, Hazret-i Hızır Mescidi, Çoban Ata Türbesi, Ebü'l-Leys Semerkandi'nin mezarı gibi Türk-İslam medeniyetinin izlerini taşıyan eserler Semerkad'ın tarihi değerini artırmaktadır.

Timur döneminde Semer kand'ı ziyaret etmiş olan Ruy Gonzales de ClaviJo Semer kand'ın zenginliği ve ihtişamından bahsederek o dönemde şehre "Semserkand" adı verildiğini zikretmiştir. Ayrıca, ipekli fabrikasının bulunduğunu, ipekliden başka sırmalı elbiseler, rengarenk kumaşlar, imal edildiğini gördüğünü söylemiştir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin yedinci eyaleti olan Semer kand 16.400km²'lik bir alana ve 2.226.000 kişilik bir nüfusa sahiptir.

⁴³Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, Ankara, 1959, s.40, Medreselerin iç ve dış duvarları, firünze, lacivert ve beyaz renkte sınırlı tuğlalardan yapılmış büyük mozayiklerle kaplıdır.

⁴⁴Ruy Gonzales de ClaviJo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, İstanbul, 1993, s.176.

⁴⁵Onarbay Şamsiyev, a.g.m., s.25; Ramazan Özey a.g.e., s.113.

3.8. Taşkent Bölgesi

Yüzölçümü 15.600 km²'dir. Kuzeydoğusunda dorukları 4311 m'ye ulaşan dağlar, güneybatısında ise Sirderya ırmağının kollarından Ahangaran ve Çırçık'in suladığı bir ova uzanır. Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent 2.5 milyon nüfusuyla Türkistan'ın en kalabalık kentidir.

Sirderya'ya dökülen Çırçık nehrinin vadisinde kurulmuş çok ir yerleşme merkezi olan Taşkent, 11. Yy. kadar Carc, Çaçkent, Şaşkent, Binkent⁴⁶, olarak anılmıştır. 8. Yüzyılda Araplar tarafından fethedilen Taşkent, 13.yy. kadar Müslümanların hakimiyetinde kalmıştır. 13.yy. başlarında Moğolların istilasına uğramıştır. 1809'da Hakand hanlığına ilhak olmuş, 1865'de ise Rusların eline geçmiştir⁴⁷. Taşkent isminde kullanılan ilk defa, El-Biruni'nin Tarihü'l-Hind eserinde rastlıyoruz⁴⁸. (3) Rusya Taşkent'i zapt ettikten sonra şehrin kuzeydoğusuna doğru olan arazide yeni mahalleler kurmuşlardır. Eski Taşkent'le Yeni Taşkent arasında yaklaşık yüzyıllık bir zaman farkı vardır. Özbekler, Eski Taşkent'te genellikle, geniş bahçeli, tek katlı evlerde oturmaktadırlar⁴⁹. 1966 depremi Eski Taşkent'e büyük zarar vermiştir.

Sovyet döneminde bu şehir, hemen her sene bir milletlerarası veya Sovyet çapındaki ilmi, dini veya kültürel bir toplantıya sahne olmuştur.

⁴⁶Taşkent 2000, Taşkent 1983, s.3.

⁴⁷Ramazan Özey, a.g.e., s.111-112.

⁴⁸Halil Açıkgöz, Türkistan illerinden Özbekistan, İstanbul, 1990, s.47.

⁴⁹Y. Bülent Bakiler, Türkistan Türkistan, Ankara, 1996, s.191; Mehmet Turgut, Taşkent'e Doğru, Ankara, 1969.

3.9. Surhanderya Bölgesi

Yüzölçümü 20800 km² olan Surhanderya vilayeti 6 Mart 1941 yılında kurulmuştur. Vilayette 8 kent, 14 ilçe, 7 kasaba ve 114 köy bulunmaktadır. Surhan-Şerabad Vadisi tarihin ilk çağlarından beri yerleşim merkezi olmuştur. Surhanderya vilayetinin iktisadi, kültürel ve yönetim merkezi Termiz şehridir. Amuderya'nın kıyısında yer alan şehir ülkenin güney ucundadır⁵⁰.

3.10. Harezmi Bölgesi

Harezmi Özbekistan'ın güneybatı kesiminde yer alan bir yönetim birimidir⁵¹. Yüzölçümü 6300km²'dir. Vilayetin merkezi Urgenç şehridir. Amuderya'dan gelen bir kanal içinden geçtiği şehri güney ve kuzey kısımlarına ayırır. Kentin kuzey kısımlarında konutlar eğitim kurumları ve çeşitli hizmet birimleri bulunmakta, üretim işletmeleri ise, güneyde yer almaktadır. Kentin iki kısmı köprü ile birbirine bağlanmıştır⁵².

3.11. Fergana Bölgesi

Özbekistan'ın doğu kesiminde yer alan bu bölge Fergana Vadisinin güneybatısında 7100 km²'lik bir alanı kaplar. Bölgenin güney kesimi Alay dağlarından inen akarsular, Büyük Fergana ve Güney Fergana kanallarıyla sulanır. Bölgede sanayi, yönetim merkezi Fergana kentinde, Hokand'da ve ipek üretim merkezi Margilan'da yoğunlaşmıştır. Fergana

⁵⁰S. Merdanoğlu-M. Muhammediev, a.g.e., s.78.

⁵¹Zeki Velidi Togan, Harizm, İ.A., C. V., s.255.

⁵²S. Merdanoğlu-M. Muhammediev, a.g.e., s. 79.

Vadisinde Hokand-Fergana-Andican-Namangan-Hokand arasında bir halka teşkil eden Türkistan demir hattı birkaç köle kömür madenlerine uzatılmıştır⁵³.

3.12. Sirderya Bölgesi

Bölge, kuzeyde Tacikistan ile batıda Cizzah'la, doğuda ise Taşkentle sınır komşusudur. Toplam alanı 5100 km² olan bölgenin büyük bir kısmı güneyden kuzeybatıya doğru açılan yükseltiler kaplar. Sirderya 9 bölge, 5 kasaba, 4 şehir merkezi ve 106 köyden oluşur. En büyük şehri ise Gülistan'dır⁵⁴.

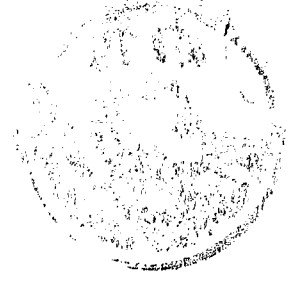
3.13. Namangan Bölgesi

1941 ve 1960 yılları arasında bir vilayet olarak Özbekistan haritasında yerini alan Namangan, 1967 yılında tekrar vilayet haline getirilmiştir. Ülkenin doğu kısmında yer alan vilayet, 7900 km² lik bir alana yayılmıştır. Bölgede, mimari, iktisadi ve kültürel merkez olarak kabul edilen Namangan şehri ile birlikte 11 kent, 12 kasaba ve 99 köy bulunmaktadır⁵⁵.

⁵³W. Barthold, "Fergana", İ.A., C.IV, s.563-564.

⁵⁴S. Merdanoğlu-M. Muhammediev, a.g.e., s.82.

⁵⁵S. Merdanoğlu-M. Muhammediev, a.g.e., s.82.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇARLIK RUSYA HAKİMİYETİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİ

1. ÇARLIK RUSYA' SININ TÜRKİSTAN¹ SİYASETİ

1. 1. Türkistan'da Rus İdari Teşkilatı

Türkistan'ın işgalini tamamlayan Rusların ilk işi Türkistan'daki geleneksel yönetim şeklini değiştirerek, Rus idari sistemini uygulamak oldu. Eskiden veraset yoluyla başa gelen liderleri kendileri tayin etmeye başladılar.

¹Türklerin anayurdu olan Türkistan, Asya kıtasının Orta Asya veya Merkezi Asya bölgesine denilmektedir. Tarihçilere göre Türkistan kelimesi ilk olarak Sakalar devrinde (M.Ö. VII. yy. ve M.S. II. yy arasında) Türkistanak olarak geçmiştir. Yakûbî 891 senesinde yazdığı "Kitabü'l Büldan adlı eserinde Türkistan kelimesini kullanmıştır. Türkistan 1.5 milyon km² si doğuda ve 3.8 milyon km² si batıda olmak üzere, yaklaşık 5.3 milyon km²'lik bir alanı kapsayan ve Doğu Türkistan'da yaklaşık 13 milyon, Batı Türkistan'da ise 1989 sayımlarına göre yaklaşık 50 milyon, toplam 63 milyon Türkistan Türk'ünün yaşadığı coğrafi ve tarihi bir bölgedir. Zeki Velidi Togan'a göre, Türkistan'ın sınırları, güneyden Gürgent Irmağı, Horasan Dağları, Kupetdağ, Kuhibaba, Topçak ve Akadağ, Hindüguş sırtları, Mustaq Küenlün sıradağları, doğuda Doğu Türkistan'ın doğu sınırları, Moğol Altayından Burucan geçidi kuzeyden İrtiş Havzası ve Aral-İrtiş su ayrımı hattının kuzey yamaçları, batıdan cenubi Ural Dağı, Yayık Irmağı, İdil'in denize döküldüğü yer ve Hazar Denizi ile sınırlanmıştır. Bütün bu geniş ülkenin Afganistan sınırları içinde olan Afgan Türkistan'ı ve İran'ın Astarabad ve Dengiz vilayetlerinden ibaret olan İran Türkistan'ı hariç alanı 5.340.066 km² dir. Türkistan'ın Çin'e tabi olan doğu kısmı 1.503.560 km², Rusya'ya tabi olan batı kısmı ise 3.836.503 km² dir. (Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s.1; Baymirza Hayit, " Türkistan Terimi Üzerine", TDAD, S.53, İstanbul,1988, s.23-34)

Orenburg merkez edinen Ruslar kurdukları Step Genel Valiliği² adı altındaki idari sistem ile Kazakistan ve Başkırt ülkesinin idaresini yeniden düzenlediler.

Ruslar, Türkistan'ın diğer bölgelerinin yönetimi için 12 Şubat 1865'te Issık Gölü'nün batısından Ural ırmağına kadar uzanan sahada Orenburg Genel Valiliğinin kontrolü altında bulunan Türkistan'ın Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği dışındaki bölgelerini de işgal ettikten sonra, 11 Temmuz 1867'de bir kanun yayınlayarak, Türkistan Bölgesi isminin, Sir Derya, Yedi Su ve Semerkand eyaletlerinden ibaret Türkistan Genel Valiliği olarak değiştirilmesine karar verdiler.

İlk Genel Valiliğine General Kaufman'ın (1867 Mayıs 1882)³ getirildiği Türkistan Genel Valiliğine, Türkistan'ın işgali tamamlandıktan sonra, Sir Derya, Fergana (Hokand), Semerkand, Semirechie, Türkmenistan vilayetlerinin idaresi verildi⁴. Buhara ve Hive Hanlıkları da Rusya himayesinde yarı müstakil hale getirildi. İlk Genel valiliğine, General Kaufman'ın (1867- Mayıs 1882) Türkistan Genel Valiliğine, Türkistanın işgali tamamlandıktan sonra, Sir Derya, Fergana (Hokand), Semerkand, Semirechie, Türkmenistan vilayetlerinin idaresi verildi⁵. Buhara ve Hive Hanlıkları da Rusya himayesinde yarı müstakil hale getirildi.

²Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, (Çev. Abdülkadir Sadık), Ankara, 1975, s. 160.

³Von Kaufman'ı takip eden Türkistan Genel Valileri sırasıyla şunlardı Çernayev (1882-1884), Razenbakh (1884-1889), Verevskij (1889-1898), Duhavsky (1898-1900), Samsanov (1907-1914), Kurapotkin (1914-1917). Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Holdsworth, *Turkestan in 19 th Century*, s.70.

⁴Mehmet Saray, *Kırgız Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s.45.

⁵Mehmet Sonay, *Kırgız Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s.45.

Ülkedeki Türkistan Genel Valisi ile Step Bölgesi Genel Valisine çok geniş yetkiler verilmişti. Bu iki Genel Vali, komşu ülkelerle diplomatik münasebetlerde bulunmak, ülkede isterlerse askeri hareketler uygulamak ve idari tedbir almak, Rus göçmenlerini yerleştirmek, mahkeme kararlarını onaylamak ve red etmekte tam hareket serbestisine sahip kılınmışlardı⁶. Türkistan'daki Rus İdari teşkilatının başlıca amacı, Buhara ve Hive bağımlı devletleri dışında, bütün Türkistan'ı Taşkent'te bulunan genel valilik vasıtasıyla idare edilmek üzere doğrudan doğruya Rus hakimiyeti altına almaktı.

Türkistanlılar, imparatorluğun vatandaşları olarak kabul edilmediler ve askerlik hizmetine alınmadılar⁷. Rus Hükümeti, onları Ruslardan ayırmak için "yerli ahali" ve 11 Şubat 1904 tarihinden itibaren de "yerli nüfus veya yerliler" tabirlerini kullandılar⁸.

1.2. İktisadi Sömürge Siyaseti

Türkistan'ın istilâ edilmesinin en önemli sebebi, iktisadî zenginliklerini Rus Devletinin menfaatleri uğrunda kullanmaktı. Ruslar, Türkistan'da kurdukları şiddet idaresinin yanı sıra, çok ağır vergiler de koyarak Türklerin bir daha dirilmemelerini hedef alan bir siyaset takibine başladılar.

Rusların Türk memleketlerini kolonileştirme usûllerinden biri kaleler inşaaı idi. Ruslar on binlerce kilometre karelik Kazak topraklarını halktan zorla alıp orada kale inşâ ediyorlar ve bu kalelerin etrafına da,

⁶İbrahim Yarkın, " Türkistan'da Rus İdari Rejimleri "TK., C.15, Ankara, 1976, s.97.

⁷Nadir Devlet, Çağdaş Türkiler, DGBİT, İstanbul, 1993, s.303.

⁸Nadir Devlet, Çağdaş Türkiler, DGBİT, İstanbul, 1993, s. 303.

Kossakları iskân ediyorlardı⁹. Diğer taraftan da sayıları önce binleri sonrada milyonları bulan Rus göçmenleri getirip Türk topraklarına yerleştirmeye başladılar¹⁰. Topraklarının verimli kısımları ellerinden alınıp Rus göçmenlere verilen ve çok ağır vergileri ödeyemez hale gelen Türk halkı kendi vatanında çok güç şartlar altında yaşamak zorunda bırakılıyordu.

Rusya, çok pahalı olan yabancı pamuğun ithalinden kurtulmak için Türkistan'daki pamuk yetiştiriciliğine önem verdi¹¹. 1884 yılında 300 desyatinlik¹² pamuk ekim sahası 1886'da 12.000, 1890'da 59.000, 1913'te 273.396 desyatine çıktı¹³. 1914 -15 yıllarında Türkistan'dan 15.572.000 pud, 1916'ta tam 17 milyon pud pamuk ihraç edildi¹⁴.

Pamuk ekimi ülkede hububat ekimini azalttı. Rusya'dan buğday ve arpa ithalatı 1892'dan 1907'ye kadar %802 arttı¹⁵. Böylece Türkistan köylüsü kendi vatanında Moskova dokuma fabrikalarının esiri durumuna gelmiş oluyordu.

Türkistan'da Rus iktisadî siyasetinin diğer bir cephesi de demiryolu inşaaı idi¹⁶. Demiryolu hatları; Hazar Ötesi hattı 1888'de Semerkant'a, 1898'de Taşkent'e

⁹Baymirza Hayit, a.g.e., s. 160; İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Rusyanın Sömürme Siyaseti" TK., s. 63, İstanbul 1968, s. 670-671.

¹⁰İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Rusya'nın Sömürme Siyaseti" TK., s. 63, İstanbul 1968, s. 671; Çarlık Rusyasının, Rus göçmenlerini dağıttığı arazi 45 milyon hektarın üstünde idi.

¹¹Baymirza Hayit, *Die Wirtschafts Probleme*, s. 42.

¹²1 desyatin, 34 dönüme eşittir.

¹³Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 280.

¹⁴Baymirza Hayit, *Die Wirtschafts Probleme*, s. 46.

¹⁵Z. Velidi Togan, a.g.e., s. 281.

¹⁶Baymirza Hayit, a.g.e., s. 196-201.

ve 1899'da Fergana Vadisindeki Andicana kadar uzatıldı¹⁷. 1906 yılında da Orenburg - Taşkent hattı tamamlandı. 1910 yılına kadar bütün Türkistan'da 3338 kilometre uzunluğunda demiryolu hattı vardı¹⁸. Rus demiryolu siyasetinin en önemli sebebi Türkistan'ın, Rusya'dan başka dünyanın hiçbir tarafıyla demiryollarıyla bağlanmayıp bu ülkenin ham maddesinden istifade eylemeleri ve dışarıdan mal gelemediğinden, kendi mahsullerini istedikleri fiyatla satabilmeleri idi¹⁹.

1.3.Rus Kültür Siyaseti

Rus kültür siyaseti, Türk kültürü yerine Rus kültürü ve Rus dilini yaymak, halkın Ortodoksluğa geçmesini sağlamak, çağdaş bilgilerin Türkler arasında yayılmasını önlemek ve yerli Türkleri birbirinden ayırmak hedeflerini gütmekte idi²⁰. Bu siyaset, öncelikle okul ve medreseleri hedef almıştı. Genel Vali Von Kaufman 1880 yılı başlarında Türkistan'daki iyi organize edilmiş milli eğitime karşı mücadele edilmesini gerektiğini bildirmiştir.

Türkistan ve genel olarak Rusya'daki Türklerle ilgili, işgal sonrası Rus politikasında en önemli isim, Nikolay İvanoviç İlminsky'dir. Kazan Din Akademisinde profesör olan İlminsky,²¹ Türklerin Kril alfabesi kullanmasını, Arap harflerini bırakmalarını ve Türkçe'deki Arapça, Farsça kelimelerin öz Türkçe olanlarla değiştirilmesi

¹⁷Şirin Akıner, *Sovyet Müslümanları*, İstanbul, 1995, s. 232.

¹⁸Z. Velidi, Togan, a.g.e., s. 263.

¹⁹Z. Velidi Togan, a.g.e., s. 278.

²⁰İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Rusya'nın Sömürme Siyaseti" TK, s. 63, İstanbul 1968, s. 671.

²¹S.A. Zenkovsky, a.g.e., s. 25.

gerektiğini söylemiştir²². Rus Eğitim Bakanı D.A. Tolstov, Ilminsky ile yaptığı uzun tartışmalardan sonra, Ilminsky metodunun bütün Müslüman Türk ülkelerinde, özellikle Türkistan'da tatbik edilmesine karar vermiştir²³.

2. 19.YÜZYIL SONUNDA ÖZBEK TÜRKLERİNİN RUS MÜSTEMLEKECİLİĞİNE KARŞI AYAKLANMALARI

Bu dönemdeki millî mücadele hareketleri Türkistan'ın bazı bölgelerinin Rus hakimiyeti altına girmesi ile başladı. İdarî ve İktisadî baskı ve haksızlıkların arttığı bu dönemde milliyetçi şahısların liderliğinde ortaya çıkan ayaklanmaların tek amacı Rus müstemlekeciliğine karşı koymaktı. Tarihin hiçbir döneminde yabancı hakimiyetine tahammül edemeyen Özbek Türklerinin bağımsızlığa kavuşmak için aralıksız olarak verdikleri mücadeleler Rusların iddia ettiği gibi Özbeklerin kendi istekleriyle Rus himayesini kabul etmediklerini açıkça göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında ilk isyan hareketi, Buhara Emirinin Rus himayesini kabul etmesini ve Semerkant ve çevresinin kaybını hazmedemeyen Şehr-i Sebz ve Kitab Beyliklerinin Beyleri, Cora Bek ve Baba Bek'in yönetiminde 1868 yılında ortaya çıktı. Buhara Emiri, halkla başa çıkamayınca, isyanı bastırmak için Rus ordusunun yardımını istedi. General Abramov kumandasındaki Rus ordusu uzun mücadelelerden sonra 1870 yılında isyancı

²²Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan*, İstanbul, 1997, s. 246.

²³Mehmet Sanay, *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul, 1993, s. 27.

beyleri mağlup ederek, bu beylikleri emir idaresine geri verdi²⁴.

2.1.Fergana Bölgesindeki Ayaklanmalar

1873 yılından itibaren Fergana Bölgesi Özbek Türklerinin Rus aleyhtarı hareketlerinin merkezi olmuştur. Çarlık döneminde olduğu gibi, Bolşevik ihtilâlinde sonra meydana gelen Türkistan Milli Kurtuluş Hareketinin (Basmacılık) bu bölgede ortaya çıkması Fergana Türklüğünün esaret hayatına karşı koymak için kadını erkeği ile seve seve can verdiklerini göstermektedir.

Hokand Hani Hudayar Hanın ülkesi üzerinde Rusyanın himayesini kabul etmek zorunda kalması ve adaletsizce vergi toplaması halkın memnuniyetsizliğine sebep olduğundan 1871-1872 yıllarında başlayan mücadele 1874-1876 yılları arasında geniş miktarda halk hareketine dönüştü. 1875 yılı temmuzunda hızlanan ayaklanmanın başında Kıpçakların Beyi Abdurrahman Abtabacı ve Polat Han bulunuyordu. Tarihe Polat Han Ayaklanması olarak da geçen bu ayaklanmada nüfuzlu bir din adamı olan Margilan Beyi İsa Evliya ve Hudayar Han'ın kardeşi Sultan Murat Bey'de faaliyet gösterdiler. Hudayar Han'ın Hokand'dan kaçarak Rus Çarlığından yardım istemesi halkın nefretini büsbütün artırdı. 1875 yılında Han Rus elçileri vasıtasıyla Taşkente kaçtıktan sonra oğlu Nasreddin Hokand Hani oldu²⁵. İsyancılar 6 Ağustos 1875 tarihinde Mahram Kalesine hücum ederek buradaki Rus garnizonunu da muhasara altına aldılar²⁶. Ancak 22 Ağustos 1875'te Taşkent'e gönderilen General Kaufman kumandası

²⁴İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Çarlık Rusyasının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyancılar" TK, S. 87, Ankara, 1970, s. 217.

²⁵Askarov, Özbek Halkları Tarihi, Taşkent, 1993, s.179.

²⁶İbrahim Yarkın, a.g.m., s.216.

altındaki Rus ordusu ile Abtabaşı'nın kuvvetleri arasında yapılan mücadelede, Türkler, kuvvetli Rus ordusu karşısında kaleyi bırakmak zorunda kaldılar. 27 Eylül 1875'te Abtabaşı'nın kuvvetleri Andican'a girdiler. Rusların General Trotski kumandasındaki ordusu 6 gün boyunca şehri kuşattıysa da, kuvvetli mukavemetle karşılaşınca Namangana geri çekildi. Bu arada Trotski'nin yerine general olan Skobelev Namangandan hareketle isyancılar elinde olan Töre-Korgan Kalesi'ni 23 Eylül 1875'te hücumla alarak tahrip etti. İsyancılar bu mücadele sonunda binlerce şehit verdiler²⁷. Skobelev idaresindeki Rus birlikleri, 8 Şubat 1876'da Hokand'ı işgal ettiler. Ruslar Andican'da yapılan bu mücadelenin ardından Polat Han'ı esir alarak Margilan'da idam ettiler. Abtabaşı'dan ailesi ile birlikte Sibiryaya sürgüne gönderildi²⁸.

Derviş Han'ın bu bölgedeki dağınık birliklerinin teşkilatlanmasında Möminbiy isimli Ferganalı bir köylü, yardım etti. Bryantsev komutasındaki Rus birlikleri 1885 yılı Ağustosunda ayaklanmayı kısa bir süre içinde bastırdılar ve ayaklanmaya katılanları gaddarca cezalandırdılar²⁹. Derviş Han ayaklanması bastırıldıktan sonra Fergana vadisinde yeni yeni ayaklanmalar birbiri ardısıra devam etti.

2.2.1892 Taşkent Ayaklanması

1892 yılında Taşkent'teki İsyan hareketinin görünürdeki sebebi her ne kadar veba salgını ve halkın sırtına yüklenen

²⁷İbrahim Yarkın, a.g.m., s.217; Baymirza Hayıt, a.g.e., s.89.

²⁸Baymirza Hayıt, a.g.e., s.190.

²⁹Askarov, a.g.e., s.180-181.

ağır vergiler idi ise de asıl sebep halkın Çarların Türkistan'daki müstemlekecilik siyasetine karşı olması idi.

Veba salgınını önlemek için Taşkent'ten çıkışın yasaklanması, pamuk tarlalarında çalışarak geçimini temin eden işçilerin işyerine gidememeleri, şehirde Rus doktorların hastaları zehirlediği haberlerinin yayılması ve Sir Derya vilayeti generali Gradekov'un eski şehrin reisi Aksakal İnağam Hocayı vazifesinden uzaklaştırması halkın tepkisini artırdı. 24 Haziran 1892 yılında yeni Aksakal Matyakub, Abdulkasım Hoca İşan ve Bazar Aksakalı Ziya Muhammed liderliğinde 500 kişilik bir grup, Çar zulmüne karşı ayaklandı³⁰. Taşkentlilerin bu mücadelesi de diğer isyanlarda olduğu gibi Ruslar tarafından şiddetle cezalandırıldı.

2.3.1898 Andican Ayaklanması (Dükçi İşan Ayaklanması)

Andican'da Mentepe'deki caminin imamı İşan Muhammed Sabiroğlu'nun çıkardığı isyan halkın yabancı istilasına karşı hissiyatını göstermesi bakımından Özbekistan yakın tarihindeki önemli vakalardan biridir. İmam hayatını ağaç çivileri yapmakla kazandığından dolayı yörede "Dükçi İşan" olarak tanınmış ve ayaklanma da tarihe bu isimle geçmiştir.

³¹ Andican'ın batısında Eseke istasyonu civarında çıkan ayaklanmanın Dükçi İşan dışında diğer önde gelen liderleri Rüstem bey, Subhankuli Araboğlu, Mirza Hamdam Osmanoğlu, Gayib Nazar Arık Hoca ve Babatay Gaynabayoğlu, isyan hareketinin teşkilatlanmasında büyük gayret gösterdiler³².

³⁰Askarov, a.g.e., s.182.

³¹Temiroğlu, "Andican Kozgalışı Hakkında" YT., 1931 No. 20, s. 18; E. Federov, Orta Asya'da Milli-İnkılabi Hareket Tarihi, Taşkent, 1925, s.122.

³²Federov, a.g.e., s.123.

İşan Muhammed Sabiroğlu önderliğindeki 2000'e yakın yerli halk 18 Mayıs 1898 günü tan vakti, üstün savaş gücüne sahip olan Rus kuvvetlerine karşı ellerindeki sopa, bıçak ve basit av tüfekleri ile saldırıya geçtiler³³. Çatışma sonunda İşan ve diğer ayaklanma önderleri yaralı olarak ele geçirildiler. 11 Haziran 1898'de ayaklanmaya katılanların mahkemesi yapılarak 380 kişi idama mahkûm edildi³⁴. 208 kişide Sibiryaya sürgüne gönderildi. Çar II. Nikolay'ın emri ile İşanın oturduğu Mentepe Köyü sürülerek yerle bir edildi. Adı da (Russkoye seb - Rus Köyü) olarak değiştirildi³⁵. Fergone vilayeti halkına da bir milyon ruble para cezası verildi. Bu ceza, zaten çarlık sömürüsü altında zor durumda kalan Ferganalıların büsbütün sefaletine yol açtı³⁶. Çar'ın 13 Haziran 1898'de isyan başkalarına örnek olacak bir tarzda cezalandırılınsın emrini alıp, Dükçi İşan'ın idamından önce Adicana gelen Türkistan Genel Valisi General Dukhovski, Dükçi İşanı bizzat kendisi sorguya çekti. İşan bütün işkencelere kahramanca dayanıp Ruslara karşı olan nefretini defalarca dile getirdi³⁷. Andican Ayaklanması olarak bilinen bu olay başarısızlığına rağmen, bugünkü Özbek gençliğine Dükçi İşan ve ayaklanmaya iştirak eden atalarının Rus İdaresine karşı vermiş oldukları emsalsiz mücadeleyi göstermesi ve milli bağımsızlığın kişinin varolması demek olduğunu anlatması açısından Özbekistan tarihinde ayrı bir öneme haizdir.

³³Hisao Kamatsu "Andican Ayaklanması ve İşan" X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (22-26 Eylül 1986), C. III, s. 911.

³⁴Temiroğlu, a.g.m. s. 23.

³⁵Baymirza Hayit, a.g.e., s. 191.

³⁶İbrahim Yarkın, a.g.m., s. 218.

³⁷Z. Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, s. 334.

3.1905 RUS İHTİLALİ VE ÖZBEK TÜRKLERİ

3.1.1905 İhtilali ve Rusya Türklerinin Siyasi Faaliyetleri

Rusların yeni bir güç olarak ortaya çıkan Japonya tarafından yenilmesinin ve 1905 ihtilalinin Rusya Türkleri üzerindeki tesirleri büyük oldu. İhtilal siyasi ve ekonomik baskılar altında tutulan Türkistan halkına siyasi, kültürel ve sosyal haklarını isteme bakımından yeni ümitler doğuruyordu.

1905 ilk Rus İhtilâlinde anayasal meşruti bir krallık kurulmasını, azınlıklara kültürel haklar, Dumaya seçme ve seçilme hakkı tanıyan liberal siyasi, sosyal ve kültürel alanda milli şuurlarını güçlendirecek, sivil ve siyasi haklarına sahip çıkacak şekilde faaliyetlere girmelerine sebep oldu³⁸.

1905 Rus ihtilali dolayısıyla Rus imparatorluğunun bazı müslüman aydınları, tarihlerinde ilk defa olarak bir İslâm Kongresi tertip etmek fırsatını buldular. 15 Mayıs 1905'te, Nijniy-Novgorod'ta³⁹ Müslümanların 1.kongresi açıldı. Bu kongrede, Türkistan'da hiçbir temsilci yoktu. Fakat Kazan, Azerbaycan ve Kırım'dan 150 temsilci gelmişti. Kongre, siyasi, iktisadi ve sosyal reformlara erişebilmek, Rus halkı ile aynı haklara sahip olmak, milliyetlerin nisbi temsili esasına dayanan anayasalı bir monarşinin

³⁸Aydın Yalçın, "Türk Halklarında Milli Uyanış", AE., C.1, S.4, Ankara, 1995, s. 14.

³⁹İdil Nehri üzerinde bir bölgedir.

kurulması, basın hürriyeti vs. için Rus İmparatorluğu Müslümanlarını birliğe davet etti.

İhtilalin Türklere yansıma biçimi siyasal hareketlerden ziyade, kültürel alanda yoğunluk kazandı. Rusların 19. Yüzyıl içinde Türkistan hakimiyetini tamamlayıp, yerleşik düzen kurmak amacıyla faaliyete geçtikleri tarım reformu ardından ortaya çıkan orta sınıf Özbek tüccarların, feodal ilişkilere başkaldırmaları, bölgede liberal düşüncelerin temellerini attı⁴⁰. Bu hareketin temsilcisi olarak, Petersburg'ta sefirlik yapmış olan, Ahmet Mahdum Daniş (1827-1893), tarihçi Sami Bustomi (1823-1873), Şemseddin Mahdum Şahin (1857-1893) ve bunları destekleyen din adamı Yahya Hacı, Molla Şerif Türkistan'daki yenileşme hareketinin aydın kadrolarını meydana getirdiler⁴¹. 1905 yılında Taşkent şehri, siyasal, kültürel ve ekonomik yönden büyük değişikliklerin yaşandığı bir mekân olmuştur.

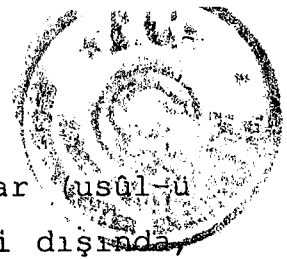
3.2. Türkistan Türklerinin Manevî Hayatı ve Kültürel Gelişmeleri

Türkistan Türklerinin kültür sahasında uyanmaları Rus hakimiyetine karşı, mücadelelerinde önemli bir rol oynamıştır. Türkistan Türklerinin uyanışına en büyük katkı ise Kazanlı Tatar Türkleri ile Kırımli Tatar Türkleri tarafından yapılmıştır.

Rusların Türk kültürü üzerindeki baskıları, Türkistan Türkleri arasında eğitim öğretimi yenilemek ve gençliği çağdaş dünya görüşü üzerinde yetiştirmek düşüncesini

⁴⁰Erol Kaymak, a.g.e., s.89.

⁴¹S. Zenkovsky, a.g.e., s.69-70.

doğurmuştur. Yeni metodla eğitim yapan bu okullar (usûl-ü cedid) eğitim ve dünyevileşmenin yeni prensipleri dışında, İslâm geleneklerini kısmen terkeden Arapça yerine Türkçeyi koyan tutucu kültürden ayrılmayı getirmişti. Bu konu ceditlerle onların karşıtları olan ananeye bağlı eski metodu (usûl-ü kadim) yürüten kadimistler arasında bir kavga konusu olmuştur. Eski metodla eğitim yapmak isteyenler reformcuları döneç olarak nitelemişler ve ceditlerin pedagoji sistemini reddetmişlerdir. Tatar Türklerinin tesiriyle büyük bir gelişme gösteren Usûl-ü Cedit okulları, Buhara ve Hive'de de kısa zamanda çoğalarak sayıları 5000'i bulmuştur⁴². Bu okulların başarısında "Dil'de, fikirde, işde birlik" parolasıyla yalnız Türkistan Türkleri için değil, bütün Türk dünyası içinde bir birliği uyandıran İsmail Gaspıralı'nın büyük hizmetleri olmuştur.

İsmail Gaspıralı⁴³, bir nevi Türk rönesansı diyebileceğimiz yenilik hareketleri için, tek başına başlattığı mücadelesini sağlam karakteri, yüksek azim ve sebatı, yılmadan ve korkmadan devam ettirdiği çalışması ve bütün bunları tamamiyle kanunlar çerçevesinde yapması sayesinde tuttuğu yolda başarıyla ilerlemiştir. Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" parolasıyla başlattığı bu mücadelede ilk gerçekleştirmek istediği husus, Türklerin cehaletten kurtulmaları için eğitim hayatının ıslahı oldu. Kültür birliği savaşında İsmail Gaspıralı, Müslüman okullarında ve Rus basınında Osmanlı

⁴²S. Zenkovsky, a.g.e., s.26.

⁴³Rusya'daki Pan-Türkist ve cedit hareketin babası olarak kabul edilen Gaspıralı İsmail (1851-1914), Türkistan ve diğer Rusya Türk ve İslâm halkları konusunda, işgal sonrası kültür politikası ile ilgili en önemli Türk isimlerinden biridir. Gaspıralı, 1883'te Tercüman Gazetesi'ni çıkarmaya başladı ve bu gazete vasıtasıyla dinî eğitimde reform ve Pan-Türkist fikirlerini yaymaya başladı. Tercüman zamanla Rusya'daki en etkili Türkçe gazete durumuna geldi.

Türkçesinin genel olarak edebi dil olarak kabulünü tavsiye etmiştir⁴⁴.

Usûl-ü Cedid hareketi, yalnız bir kültür hareketi değil, aynı zamanda Türk-İslâm davasının yeniden ortaya çıkarılması ve bu davanın millete öğretilmesi manasını da taşımaktaydı⁴⁵. Bu okullarda dini bilgilerin yanısıra tarih, coğrafya, fizik, kimya ve Türk tarihi gibi dersler verilirdi⁴⁶.

3.3.Özbekler Arasında Usûl-ü Cedid Hareketi

Türkistanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Özbekler arasında da ceditçilik faaliyetleri önce eğitim, basın ve edebiyat alanında kendini gösterdi. Özbekistan'dan modernleşme, yeni nesil eğitim yoluyla gerilikten kurtarma ve milli şuuru uyandırma hareketine ilk başlayan kişiler arasında en başta gelen ve en göze çarpan şahıs Münevver Kari'dir.

Münevver Kari 1901'de ilk usûl-ü cedid Özbek okulunu Taşkent Şehrinin Mirabad semtinde açmıştır. Bu ilkokul aynı zamanda, yeniden açılacak başka yeni usûl okullar için, öğretim metot ve müfredatını, pratik olarak, öğretim yeri vazifesini görmüştür; 1903 yılında da Mahmut Hoca Behbûdi Taşkent'in Koyu-Divanbeyi Mahallesiinde üçüncü yeni usûl okulu açtılar.

6 Eylül 1906 yılında Münevver Kari ve Mahmud Hoca Behbudi Hurşid (Güneş) gazetesini yayınlamaya başladılar. Bu gazete onuncu sayısından sonra kapatılarak yerini Şöhret Gazetesine bıraktı. 1908 yılında Şöhret yerine Asya

⁴⁴Mehmet Sanay, a.g.e., s. 28.

⁴⁵Baymirza Hayit, Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri, İstanbul 1987, s. 82.

⁴⁶Nadir Devlet, a.g.e., s. 226.

Gazetesi çıkmaya başladıysa da beşinci sayısından sonra hükümet tarafından kapatıldı. 4 Nisan 1914 tarihinde Münevver Kari ve Avukat Ubeydullah Hocayev "Sada-i Türkistan'ı yayınlamaya başladılar. Yenilik taraftarı olan bu gazete de 6 sayı çıktıktan sonra maddi yetersizliklerden kapanmak zorunda kaldı². 1905 yılında, Taşkent'teki Tatarlarla Özbekler arasında liberal fikirleri yayan bir gazete olan "Orta Asya'nın Umur Gúzarlığı- Terakki" adlı bir gazete çıkarmağa başladılar. Gazete 8 sayı çıktıktan sonra kapandı. Bundan sonra Tatar Türklerinden Said İsmail Abidin rehberliğinde 1906 yılında "Terakki" gazetesini yayınlamaya başladılar⁴⁷. 1905-1907 yılları arasında Özbekistan'da 12 gazete, 2 dergi ve çok sayıda kitap ve broşür neşredildi⁴⁸. Bu gazeteler halk arasında yeni fikirleri yaymak, o devrin milli meselleri üzerine halkı aydınlatmak ve Çarlık Rusyasının Türkistan'daki idari ve iktisadi baskı siyasetini halk tartışma imkanını tanımıştır.

Özbek yayınevini ve Milli Özbek tiyatrosunun çıkışı liberal ve milli fikirlerin yayılmasında etkili olan diğer faaliyetlerdi⁴⁹. Bu dönemde Semerkand'da Mahmut Hoca Behbudi, Taşkentten Abdullah Evlani Özbek tiyatroculuğunun temelini attılar ve Özbek dram sanatının öncüleri oldular. Behbûdi'nin "Perderkûş" dramı, Evlanî'nin "Avukatlık kolay mı?", "Portekiz Inkılabı" Hamza'nın "Zehirli Hayat" isimli eserleri⁵⁰ Özbek dram sanatının ilk örnekleri olması açısından büyük bir ehemmiyete haizdir.

⁴⁷A. Bennigsen-C.L Quelguejay, a.g.e., s.161.

⁴⁸Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, Ankara 1985 s.144.

⁴⁹S.A. Zenkovsky, a.g.e., s. 72.

⁵⁰Begali Kasimov, "XX Yüzyıl Başlarında Türkistan'daki Cedidçilik Akımının Başlıca Özellikleri" AE., C.2, s. 3, Ankara 1995, s. 88.

Buhara Emirliğindeki ceditçiler 1910 yılında "Cemiyet-i Terbiyye-i Atfâl" isimli bir teşkilât kurdular. Cemiyet, 1911'de 15, 1912'de de 30 öğrencisini Genç Türklerin çeşitli alanlarındaki reform faaliyetlerini öğrenmek ve çağdaş eğitimden yararlanması amacıyla İstanbul'a göndermiştir⁵¹. Özbekler Terbiyye-i Atfâl Cemiyetinin dışında 1913'te Turan Derneği, 1914'te Neşriyat Şirketi, 1916'da Mektep Neşriyatı gibi kültür ve eğitim kuruluşları da oluşturmuşlardır⁵².

Özbekistan'da Münevver Kâri, Mahmud Hoca Behbudî, Çolpan, Vasli, Bahrembek, Devletşah, Hacı Mûin Şükrullah, Aşur Ali Zahir, Abdullah Evlânî, Haziniy, Yusuf Senyami, Tavalla, Sıdkıy, Handakliy gibi⁵³ Cedit önderleri açtıkları cedit okulları ve cedit edebiyatı vasıtasıyla yenilik fikirlerini Özbek halkına tanıtmaya çalışmışlardır.

4. TÜRKİSTANDA 1916 MİLLİ AYAKLANMASI

1916 Şubatında Rus basınında, Çar Hükümetinin cephe hizmetleri için Türkistandan amele alacağı haberi yer aldı. Bunun üzerine 1916 Mayıs ayında Semerkant'ta Mahmut Hoca Behbudî'nin evinde, Taşkentten Münevver Kârî, Hiveden Pehlivan Niyaz, Buharadan Osman Hoca, Cizzahtan Kârî Kamil ve Hokanddan Abidcan Mahmud'un yaptıkları toplantıda, Çar hükümetinin Türkistan'dan geri

⁵¹Baymirza Hayit, Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri, s. 83; Aydın Yalçın, "Türk Halklarında Milli Uyanış", AE., C.1, S. 4, Ankara, 1995, s. 26.

⁵²Begali, Kasimov, a.g.m., s. 89.

⁵³Çağatay, Koçar, Türkistan ile İlgili Makaleler, Ankara, 1991, s. 213.

hizmetler için amele alınması durumunda bir ayaklanmanın başlatılmasını kararlaştırdı⁵⁴.

8 Temmuz 1916'da Rus Çarının Türkistan Türklerinden yarım milyon kişinin askere alınması ile ilgili fermanı ilan edildi⁵⁵. Emirname, hiçbir zaman Rus vatandaşı olan Slavlarla aynı düzeyde tutulmamış olan Türkler için gerçek bir haksızlık, bir sömürölme idi.

İlk isyan hareketi Semerkant oblastının Hocent şehrinde çıktı. Hocent polis müdürü Ustimoviç aksakalları toplayarak, askere alınacak şahısların bir listesini hazırlamalarını istedi. 16 Temmuz akşamı , yaklaşık olarak 1000 kişi, Maslahat Şeyh Camiinde

⁵⁴A. Receb Baysun; *Türkistan Milli Haraketleri*, İstanbul, 1945, s. 18.

⁵⁵İmparator 25 Haziran 1916'da (eski hesaba göre) şu emirnameyi irad ettiğini duyurur:

1.İmparatorluğun aşağıda ismi geçen bölgelerinde yaşayan 19 ile 43 yaş arasında ismi geçen bölgelerinde yaşayan 19 ile 43 yaş arasındaki yabancı erkekler, askeri bölgelerde ulaşım yolları ve savunma hatlarından çalıştırılmak üzere derhal toplatılmalıdır:

a) Astırahan, Sibiryaya vilayetlerindeki yabancı uyruklu halk, bütün göçmenler. Kıyı eyaletindekiler, Amur, Kamçatka ve Sahalin eyaletindekiler, Srednie-Kalımsk, Verhovyansk bölgesi, Biloy-Yakut oblastları, Yeni sey vilayeti ve uyezdlerinin Turuhansk ve Boguçansk valiliği (bölümleri) ve Tobolsk vilayeti Berezavk ve Surgu mintikasındakiler

b) Sır-Derya, Fergana, Semerkand, Akmalinsk (Akmolla), Semipalatinsk, Semireçie, Ural, Turgay ve Yukarı Kafkas bölgesinin yabancı halkı.

c) Ters, Kuban ve Kafkas-Ötesi Müslüman halkı (mecburi askerlik görevi yapmakla yükümlü Osetler ve bu görevi yapmakla yükümlü olmayan Türkler ve Kürtler istisna) Kafkas ötesi Yezidleri, Suhumsk bölgesinin Hristiyan İnguş ve Abazalar, Stavropolsk vilayetindeki yabancılar, Türkmen, Nogay ve Kalmıklar.

2.Yabancıların (yaşlarına göre sınıflandırılması) kayıt usulleri, İşleri Milli Savunma Bakanı Askeri Şuranın 3 Ağustos 1914'te yapılacak toplantısında keyfi uygulamalarına bırakılmıştı (tesbit edilecekti.) J. Benzing, "Die Welt dos İslam" 1937, C.XIX, s. 117-118.

toplanarak Ustimoviç'in, işçi alınmasına ait listenin hazırlanmasının durdurulması isteklerinin kabul edilmediğini gören 1000'e yakın halkı (Hocent şehir halkı, çevre köylerdeki çiftçiler, zanaatkârlar) gösteri için topladı. Gösteriyi dağıtmak isteyen polislerin üzerine taş yağdırdılar⁵⁶. Ayaklanma şiddetlenerek başka yerlere yayıldı.

10 Temmuzda Margılанда⁵⁷ 16 Temmuzda Katta Kurganda, 18 Temmuzda da Semerkand bölgesinde toplanan göstericiler valinin konağı önüne gelerek protesto hareketlerine başladılar⁵⁸.

24 Temmuzda Taşkent eski şehir ahalisi Özbekler, işçi alınması meselesini hal etmek için ayaklandılar. Ayaklama esnasında 11 kişi ölmüş 15 kişide yaralanmıştı. 1916 Ayaklanması Cizzah'ta çok şiddetli bir hal aldı. Cizzah ayaklanmasının lideri Abdurrahman Civatşi ve Çarcoy Beyi'nin oğlu İşan Nasır Hoca idi. Ayaklanmada merkez komutanı Rukin ve polis şefi öldürüldü⁵⁹. Zamin Kazasında Kasım Hocanın idaresinde başlayan isyan hızla büyüdü⁶⁰.

Ayaklanmacılara karşı 3 Ağustosta General İvanov ve Popenkut komutasında birlikler gönderildi. Türkistanlılar yenilmiş, kadın ve çocuklar öldürülmüş, Cizzak şehri yerle bir edilmişti. Sadece çok az sayıda kişi dağlara kaçarak kurtulmayı başarmıştı. 1916 Aralık ayına kadar

⁵⁶Baymirza Hayit; **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, 1995, s. 207-208; Askarov, **Özbekistan Halkları Tarihi**, Taşkent 1993, s. 224; Çağatay Koçar; "1916 Milli Ayaklanması" **X.T.T.K. Kongreye Sunulan Bildiriler**, 22-26 Eylül 1986, s. 776.

⁵⁷Margılan Şehir meydanında çarın fermanını okumak isteyen mahalli halk vekilleri halkın tepkisi ile karşılaştılar Ayaklanmada aksal ve üç tane polis öldürüldü. **Özbek Halkları Tarihi**, s. 225.

⁵⁸Benzing, a.g.e., s. 119.

⁵⁹Benzing, a.g.e., s. 121.

⁶⁰Baysun, a.g.e., s. 20.

Cizzahlıların ayaklanmalarından dolayı 184 kişi ölüm cezasıyla yargılandı. Bunlar arasında Abdurrahman Civatşı ve İşan Nasır Hocada vardı. 20 Ağustos 1916 tarihli Umumi valinin bir telgrafından aşağı yukarı 50 köylünün ceza evlerinde tamamen yakıldığını öğreniyoruz⁶¹.

Kısa zamanda bütün Türkistana yayılan 1916 ayaklanması, 8 Şubat 1917'ye kadar sürdü. Buna karşılık Turgay Bölgesinde ve Çatkal Dağlarında 1917'nin sonuna kadar devam eden⁶² ayaklanmayı Çar Hükümeti merhametsiz bir surette takip etti. Yalnız Rus askeri değil, Türkistan'da iskan edilmiş olan bütün Rus muhacirleri Türkistanlılara karşı cellad kesilmişlerdi⁶³.

Türkistan halkının Rusya müstemlekeciliğine ve zulmüne karşı kurtuluş mücadelesi olan 1916 isyanı hakkında, Türkistan münevver komünistlerinden Turar Rıskuloğlu, 1916 sene isyanını şu şekilde tanımlamıştır: "milli hürriyet ve büyük siyasi inkılâb hareketidir. Bolşevik Rusların dediği gibi zenginler ve Pan İslamistlerin gayretiyle vücuda gelen ve burjuva milliyetçilerinin mefkûresine hıdmet eden bir hareket değildir"⁶⁴.

⁶¹Benzing, a.g.e., s. 121.

⁶²Baymirza Hayit, a.g.e., s. 209.

⁶³Abdülkadir İnan, "1916 Senesi Türkistan Umum Kıyamı" **Yeni Türkistan Dergisi**, İstanbul, 1928, No: 2-3, s. 17.

⁶⁴A.İnan, a.g.m., s. 18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1917 BOLŞEVİK İHTİLALİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİ

1. ŞUBAT İHTİLALİ VE TÜRKİSTAN TÜRKLERİNİN FAALİYETLERİ

1.1. Şubat İhtilali ve Türkistan'daki Rus İdaresi

Rus Sosyal Demokratları, Anayasal Demokratlar (Kadetler) ve Sosyal Devrimciler tarafından 12 Mart 1917'de başlatılan ihtilal¹ 300 yıllık Romanov Hanedanı

¹ Ocak 1917'de Petrograd ile Moskova'daki bütün işçilerin greve gitmesi ile birlikte 2(15) Mart 1917'de, Çar II. Nikola tahttan feragat ederek yerini kardeşi Mihail'e bıraktı, fakat Mihail'de tahtı istemeyerek, yeni anayasayı hazırlayacak olan kurucu meclis toplanana kadar Rusya'da idarenin Geçici Hükûmete ait olduğunu bildirdi. 2(15) Mart 1917'de Knez Lvov başkanlığında kurulan geçici hükûmette Milyukov dışişleri, Guçkov savunma, Tereşçenko maliye ve Kerenski de adalet bakanı olmuşlardı. Hükûmette sosyalistlerden işçi ve asker mümessilleri sovyetinden olan Kerenski'den başka kimse katılmamıştı. Rusya'da Çarlık yıkılmış, geçici hükûmette işçi ve asker mümessilleri şurası iktidarı paylaşmak için mücadele etmeğe başlamışlardı. Rusya'daki bu karışık durumdan, düşmanı zayıflatmak içi, Alman Hükümeti yurt dışındaki ihtilalcileri Rusya'ya sokmak suretiyle faydalanmağa çalıştı. Nisan ayında İsviçre'deki, 19'u bolşevik olmak üzere 32 ihtilalci İsveç yoluyla Rusya'ya sokuldu, bunların arasında Lenin de vardı. Mayıs ayında Petrograd'ta büyük gösteriler yapıldı. Hükûmette 6 tane sosyaliste bakanlık verildi. Moskova şehir dumasına 18 Haziran'da yapılan seçimlerde sosyalist ihtilâlciler oyları %58'ini, liberal kadetler %11'ini, menşevikler %9'unu almışlardı. Moskova'nın 17 nahiyesindeki Duma Meclislerine 5Eylül 1917'de yapılan seçimlerde ise Bolşevikler %51, kadetler %26, sosyalist ihtilâlciler %14, menşevikler %4 oy aldılar. Bolşevikler Moskova'da iki üç ay içinde tesirlerini artırmışlardı. İşte bu durumda politik mücadeleler, grevler, hükümet aleyhine gösteriler sürerken Lenin ve Bolşevik Parti'sinin Alman Hükümetinden para aldığını gösteren belgelerin ortaya çıkmasıyla halk bu sefer bolşevikler aleyhine döndü ve Lenin kaçmak zorunda kaldı.

hakimiyetinin sonunu hazırladı. Şubat ihtilali, Rusya'da yaşayan diğer kavimlerde olduğu gibi Türkler arasında da hürriyetlerine kavuşma ümidini doğurdu². Ancak ihtilal idaresinin "Bütün memurlar ve askerler, buldukları yerde kalacaklar" emirnamesi³ Türklerin sevincini kısa sürdürdü. Bu emirname, Çarlık Rusya'sı ordusuna ve memurlarına Türkistan'daki eski vazifelerini sürdürmeleri hususunda kanuni bir zemin hazırladı⁴. Çarlığın devrilmesinden sonra da Türkistan'ın milli-siyasi durumu eski halinde kaldı.

1917 yılı Mart sonunda Ruslar, Taşkent'te "İşçi, Asker ve Köylü Şurası" nı⁵ kurdular. Şurada eski Çarlık memur ve generalleri temsilci konumunda idiler⁶. Çok geçmeden ihtilalci Rus Hükümeti, askeri hükümeti kaldırarak "Geçici Hükümet Encümeni" ni kurdular. Şçepkin'in kurduğu encümende Proeobracenskiy, Ziyapovskiy, Elpatovskiy, Şkapskiy ve Türklerden Sadri Maksudi,

Temmuz ayında tekrar hükümet değişikliği oldu, bu sefer Kerenski başbakanlığa getirildi. Ancak bolşeviklerin bilhassa ordu içindeki propaganda faaliyetleri Kerenski hükümetini atıl hale getirdi. Kış başlamış, gösteriler artmış ve nihayet 26 Ekim (7 Aralık) 1917'de Lenin ve Trotski tarafından düzenlenen silahlı ayaklanma ile Bolşevikler iktidara geldiler (Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi**, Ankara, 1985, s.235-236).

²Abdullah B. Taymas, **Rus ihtilalinden Hatıralar**, İstanbul, 1947, s. 35.

³Edward Allworth, **Central Asia A Century of Russian Rule**, New York, 1967, s. 215.

⁴Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Ankara, 1975, s.213.

⁵Edward Allworth, **a.g.e.**, s. 216.

⁶General Duhovskiy, General Ayvanov, General Samsonov, General Martens seçildi. (Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s. 214-215.)

Muhammedcan Tınışbay ve Ali Han Bökey Han görev aldı. Bu üç Türkistan üyesi azınlıkta olduklarından aldıkları hiçbir kararı Ruslara kabul ettiremediler.

1.2.Şubat İhtilali'nden Sonra Türkistan Türklerinin Faaliyetleri

Şubat ihtilali, Rusya'da yaşayan diğer kavimler için olduğu gibi, Türkistanlılar içinde çok geniş imkanlar açmıştı. Türkistanlılar, şubat ihtilali ile verilen hürriyet serbestliğinden istifade etmeye çalıştılar. 17 Nisan 1917 tarihinde 440 delegenin hazır bulunduğu Türkistan Müslüman Kongresini açtılar⁸. Bu kongrenin üyelerinin üzerinde ittifaka vardığı husus, Türklerin geleceğinin Ruslar tarafından belirlenemeyeceği idi. Ayrıca kongre, bundan başka Rus kolonizasyonuna son verilmesini ve müsadere edilmiş toprakların gerçek sahiplerine iadesini talep etti⁹. Türkistanlıların toprakların iadesi ile ilgili, isteği Kerenskiy Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Bununla beraber, Türkistan'a artık yeni göçmen gönderilmedi¹⁰. Kongrede, avukat Ubeydullah Hoca tarafından Türkistan için milli ve merkezi bir organın kurulması fikri ortaya atıldı. Teklifin kongre delegeleri tarafından onaylanması ile 21 Nisan 1917'de "Türkistan-Müslüman Merkez Şurası" kuruldu¹¹. Kongre,

⁷Olzscha - Cleinow, Turkestan - Politisch - Historischen und Wirtschaftlichen Probleme Zentralasiens, Leipzig 1942, s. 371; Edward Allwortn, a.g.e., s. 216; Baymirza Hayit, a.g.e., s. 215.

⁸Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s. 356.

⁹Fazlur Rahman, "Rusya'daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)" (Çev: Hakan Kırımlı) TDAD, S. 22, İstanbul, 1983, s. 140.

¹⁰Baymirza Hayit, a.g.e., s. 217.

¹¹Z. Velidi Togan, a.g.e., s. 362

Müslüman Merkez Şurası İcra Organını şu şahıslardan seçti: Mustafa Çokay (Başkan), Ubeydullah Hoca Asadullah Hoca, Abidcan Mahmud, Mir Adil, Şah Ahmet Şah İslam, Müfti Hoca Behbudi ve Müfti Sadrüddin Han¹² Türkistan Müslüman Merkez Şurasında (Milli Merkez) Zeki Velidi Togan da Rus dilini iyi bilmesi dolayısıyla sekreter olarak görevlendirildi.

Ayrıca, Taşkent'te Uluğ Türkistan Gazetesini¹³ çıkaran İdil Türkü Kebir Bekir ve yine Taşkent'te Türk Eli Gazetesini¹⁴ çıkaran Azerbaycanlı Efendi Zade bu merkezde görev almışlardı¹⁵.

1 Mayıs 1917'de bütün Rusya Müslümanlarının ilk genel toplantısı Moskova'da açıldı. Azerbaycanlı zenginlerden Şemsi Asadullayev'in Moskova Müslümanlarına hediye ettiği binada yapılan kongreye 450-500 delege beklenirken 900 kişi katıldı. Kongre Rusya Müslümanlarının Geçici Merkezi Bürosu'nun başkanı Ahmed Salihov tarafından açıldı. Kurultayın bakanlık divanına İbrahim Ahmet Salih(ov), Halil Dostmuhammed(ov), Seyime Yakubova, Hasan Ata Gabeşi, İlyas Alkin, Cafer, Seydahmed Musa Carullah Bigi(yev) seçildi. Kongrenin ana problemi, Rusya'nın gelecekteki devlet şekli ve kendilerinin ona karşı alacağı tedbir idi¹⁶.

¹²Baymirza Hayit, a.g.e., s. 218

¹³Uluğ Türkistan, Nisan 1917'de yayınlanan bu gazete Özbekçe ve bazı makaleleri de Tatarca yayınlanmıştır. Bu gazetenin baş yazarı bir Kazanlı olan ve Orenburg Vakti gazetesinin eski baş yazarı olan Kebir Bekir idi. Uluğ Türkistan gazetesimilletlerin tek bir millet ve tek bir dil etrafında toplanmalarını sağlamak için mücadele etmiştir.

¹⁴Türk Eli, Siyasi hedefi Pantürkizm olan gazeteŞakirhan Rahimî, Burhan Habib,Mehmet Efendi Zade Refik Mûmin gibi kişiler tarafından çıkarılmıştır.

¹⁵Baymirza Hayit, a.g.e., s. 218.

¹⁶İhsan Ilgar, Bütün Rusya Müslümanları Kongresi, Ankara, 1990, s.9

Müslümanların Mayıs Kongresinde iki farklı görüş ortaya çıktı. Ayaz İshakinin sevk ve idare ettiği İdil-Oral delegasyonunda desteklemekte olduğu Ahmet Salihov idaresindeki bir grup birleşmiş bir Rus devleti camiasında Türk kavimleri için kültür otonomisi talep ediyordu. Federalistler (Federasyon taraftarları), ülke otonomisi istekleri ile ünitaristlere karşı çıktılar. Bu akımın yetkili sözcüsü, Azerbaycan temsilcisi Mehmed Emin Resulzade idi. Kongrede federasyon taraftarları, ünitaristlerin aldığı 271 oya karşılık 446 oy almak suretiyle fikirlerini kabul ettirdiler¹⁷. Müslümanlar Kongresinin önemli sonuçlarından biri de Milli Merkezi Şuranın kurulması oldu. Milli Merkezi Şura kongrenin kararlarını Rus hükümetine Ağustos 1917'de Petrograt'da ilettiği zaman Rusların Türklere herhangi bir muhtariyet verme taraftarı olmadıkları açığa çıktı, 1917 Mayıs sonunda ve haziran ortalarındaki Türkistanın içtimai-siyasi durumu günden güne daha fazla kötüleşti. Ülkenin yağma edilmesi ve gıda maddelerine konmuş olan yüksek vergiler, halkı iktisadi bir sıkıntıya sürükledi¹⁸.

Ekim ayının ikinci yarısında Kerenskiy, General Korovniçenko'yu Türkistan Genel Komiseri olarak tayin etti ve 28 Ekim günü de General Korovniçenko Taşkent'te askeri durum ilan etti¹⁹.

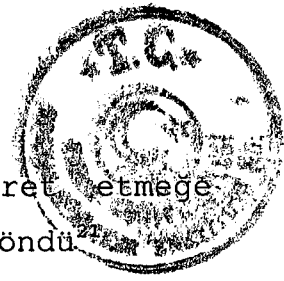
1917 yılının sonlarında Mustafa Çokay, Narbutabek, Polatcan ve Şah İslamdan oluşan bir Türkistan heyeti Türkistan meselelerini Kerenskiy ile görüşmek için Petrograd'a gitti²⁰. Bu heyet, Türkistanlılar arasında

¹⁷Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge*, New York, 1983, s.20-21; Baymirza Hayit, a.g.e., 223-224.

¹⁸R. Ya. Recebova, *Özbekistan Tarihi*, Taşkent, 1993, s.20.

¹⁹Z. Velidi Togan, a.g.e., s. 357.

²⁰Recebova, a.g.e., s. 24.

artmakta olan Rus aleyhtarı tutuma işaret etmeğe teşebbüs etti ise de bir sonuç alamadan geri döndü.

4 Kasım 1917'de Taşkent Toprak-Korğan Garnizonu, silahlarını Kerenskiy Hükümetine karşı kullandı. 4 Kasım 5 Kasıma bağlayan gecede komünist taraftarı Ruslar, bir darbe ile Taşkent'teki hükümeti ele almak niyetiyle bir toplantı yaptılar²². 7 Kasım 1917'de Petrogradta yapılan komünist ihtilalinden sonra Rus askerleri, 11 Kasımda Taşkent'teki Geçici Türkistan Hükümeti Encümeninin binasını işgal ettiler. Komünist olmayan Ruslarla komünist taraflısı Ruslar arasında, Türkistan hakimiyeti için Taşkent'te cereyan eden 4 günlük sokak muharebeleri esnasında Türkistanlılar çatışmaların tarafsız bir seyircisi olarak kaldılar²³.

1.3. Bolşeviklerin Ekim İhtilali ve Komünist Rusların Taşkent'te İktidarı Ele Geçirmeleri

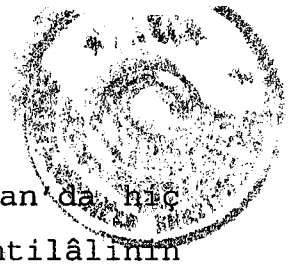
Türkistan'da iş başında bulunmuş olan Çarlık ve Kerenskiy devresi Rusları Taşkent'teki komünist darbesine fiilen katıldılar. Türkistan'da devamlı hakimiyetlerini yeniden kurabilmek için Ruslar arasındaki mücadeleler devam etti. Böylece Rus Ekim İhtilalinden sonra Türkistan'da yeni bir müstemlekecilik doğdu²⁴. Türkistan'daki Bolşevik İhtilâli, Rus demiryolu işçileri tarafından

²¹Baymirza Hayit, a.g.e., s. 231.

²²Baymirza Hayit, a.g.e., s. 231.

²³Baymirza Hayit, a.g.e., s. 231; Olzsha Cleinow, a.g.e., s. 375.

²⁴Baymirza Hayit, a.g.e., s.232.

gerçekleştirildi²⁵. Ekim Devriminden önce Türkistan'da hiç sosyal demokrat yoktu. Rus komünist ihtilâlinin destekçileri buradaki Rus devlet memurları, tüccarlar ve demiryolu işçileri idi²⁶.

Ruslar, 15-22 Kasım 1917 tarihleri arasında 114 Rus delegenin katılımıyla yaptıkları 3. Sovyet Kongresinin sonunda Türkistan Sovyet Komiserliği²⁷ni kurdular. Kongrede 15'i vekil olmak üzere 36 Komiser seçildi²⁸. Bu Rus komiserleri kendilerini Türkistanın tek söz sahibi olarak görmeye başladılar. Taşkent'teki Rus komünist hakimiyeti Kasım 1917'den Ocak 1918 sonuna kadar Hal Komiserleri, ondan sonra da 1918 Mayısına kadar da Proleterya Otonomisi adı altında faaliyetlerini sürdürdü.

Türkistan'daki Sovyetler RSFSC Merkez Komitesinden aldıkları emir ile 1 Mayıs 1918'de yaptıkları Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurduklarını ilan ettiler. Türkistanlıların bu sosyalist cumhuriyetin idaresine ortak olma teklifi kabul edilmedi²⁹. Bununla otonom Türkistan tabirinin sadece bir aldatmaca olduğu, gerçekte tam bir Rus idaresinin kurulmuş olduğu ortaya çıktı.

Türkistanlıların milli muhtariyet isteklerinin amansız muhaliflerinden biri olan Safarov, Rus ihtilalinin Türkistan'da derhal müstemlekeci bir yol tutmak mecburiyetinde olduğunu söyleyerek Rusların maksadını açıkça dile getirmiştir³⁰. Sovyet yönetimi hükümet ve Rus KP adına 8 Ekim 1919'da bir Türkistan komisyonu teşkil

²⁵Olzscha-Cleinow, a.g.e., s. 361.

²⁶E. Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, (Çev. Orhan Suda), C. I, İst. 1989, s. 305.

²⁷Edward Allworth, a.g.e., s.161.

²⁸Baymirza Hayıt, a.g.e., s.133.

²⁹Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 37; Akdes Nimet Kurat, "Sovyetler Birliğinde Türklük ve İslamiyet" s.13-22.

³⁰Mehmet Saray, a.g.e., s. 37.

ederek Türkistan'a gönderdi. Bu komisyon S.Z. B. Lavaş başkanlığında bir Gürcü, V.V. Kuybişev, M.V. Frunze (askeri konular) Y.E. Rudzutak (ekonomik meseleler) F.İ. Goloşçekin ve G.İ. Boki'den oluşturuldu³¹. Bu komisyon, sahip olduğu diktatörce yetkilerle, faaliyetini Ekim 1919'dan 1923'ün ortalarına kadar özellikle Sovyet iktidarını kuvvetlendirmeye, Türkistanın kat'i olarak Rusya'ya bağlanmasına ve Rus ile Sovyet aleyhtarlığı eğilimindeki Türkistan milli hareketini yıkmaya sevketti³².

Komünistler, Taşkent'te iktidarı ele aldıktan sonra, 17 Haziran 1918'de Taşkent'te komünistlerin Konferansını organize ettiler. Bu konferansta Türkistan Komünist Partisi'nin (TKP), Rusya KP'nin bir parçası olarak kurulması kararlaştırıldı. Komünistler, 17-29 Aralık 1918'de yaptıkları ikinci kongrede Türkistan'da kalmış yabancı harp esirleri ile Türklerden sosyal demokrasi fikrine sempati duyan bazı kişileri de aralarına aldılar³³. Bu arada Türkler haklarını müdafaa edebilmek için Komünist Partisine bağlı "Türkistan Müslüman Komünistler Birliği" adıyla bir teşkilat kurdular³⁴. Müslüman Bürosu Türkistan'ın gelecekteki düzeni meselelerinde kendi yolunu çizmiş olduğundan dolayı Rusya KP'siyle TKP'sinin rakibi oldu³⁵.

TKP'sinin 12-18 Ocak 1920 yılındaki 5. Kongresinde Müslümanlar Bürosu Başkanı Turar Riskulov'un teklifi ile

³¹E. Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C.I, İstanbul, 1989, s.307.

³²Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.37; Michael Rywkın, *Asya'daki Rusya*, İstanbul, 1975, s.43.

³³Baymirza Hayıt, *a.g.e.*, s.239.

³⁴Olescha-Cleynow, *a.g.e.*, s.361.

³⁵Müslümanlar bürosunun yönetim kurulu: Turar Riskul, Abbas Aliyev, Efendijev, N. Hocayev, Tursun-Hocayv, İsayev, Fahriddinovv, Abdurrasidov, Muhittinov'dan oluşmakta idi. Baymirza Hayıt, *a.g.e.*, s.243.

"Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"nin adını "Türk Cumhuriyeti", "Türkistan Komünist Partisi"nin adını da "Türk Komünist Partisi" olarak değiştirildi³⁶. Ancak Türkistan cephesi kumandanı Frunze'nin ikazı üzerine Sovyetler bu kararı reddetti. Bunun üzerine Eylül 1920'de yapılan yeni bir kongrede bütün partilerin birleştirilip, bir "Türkistan Partisi" kurulmasına karar verildi.³⁷ Kısa zaman sonra Sovyetler tarafından Buhara ve Hive'de de Komünist Partisinin şubeleri açıldı.

Türkistan Türklerinin Milli Mücadele Hareketini kaybetmeleri üzerine haklarını Komünist Partileri içinde ellerinde tutmağa çalıştılar. Bu hareketin öncülüğünü Münevver Kari ile Turar Riskul yapmakta idi. Sultan Galiyev'de³⁸ aynı maksatla Moskova'da çalışmaktaydı. Bu şahıslar komünist yönetiminde milli bir Türkistan Birliği yaratmaya çalışmışlardır.

Rusya topraklarında, ilk defa olarak 22 Temmuz 1918'de Moskova'da toplantı yapan 20 Türk savaş esiri tarafından Mustafa Suphi tarafından Türk Sosyalist Komünist Partisi kuruldu³⁹.

2. 1917-1924 YILLARINDA TÜRKİSTAN MİLLİ DEVLETLERİ

³⁶S. Zenkovsky, *Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık*, İstanbul, 1983, s.224.

³⁷Baymirza Hayıt, *a.g.e.*, s.241.

³⁸Sultan Galiyev, Başkırdistan Ufa kentine yakın Kırmiskalı adlı bir Tatar köyünde 1892 yılında doğdu. Babası, Başkır ve Tatar çocuklarına Rusça dersleri veren bir öğretmendi. Çocukluğunda Mirseyit diye çağrılan Sultan Galiyef Kazan'daki eğitimi esnasında Fransız ve Alman sosyalistlerini, teorik temelleri hakkında fikir sahibi oldu.

Renard Muhammediyet, *Sultan Galiyef, Sırat Köprüsü*, İstanbul, 1993, s.54.

³⁹Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara 1967, s.200-302

Rusya'da Bolşevik ihtilâlinde sonra, Buhara ve Harezmi milli devletleri yanında 1917'nin sonunda Türkistan (Hokand) ve Alaş Orda milli muhtariyet devletleri teşkil edilmiştir.

18-26 Aralık 1917'de, Orenburg'da yapılan III. Kazak Kongresinde Demokratik Rusya Cumhuriyeti dahilinde Alaş Orda adında mahallî muhtariyet ilan edildi. Semey şehri hükümetin merkezi oldu. Ali Han Bökey Han'ın başkanlığında kurulan hükümette Mustafa Çokay Dışişleri bakanı oldu. İdarî tedbirler ile istikrarı temin edemeyen hükümet, Rusya'nın bolşevik ve anti-bolşevik baskısına maruz kalmıştır⁴⁰.

2.1.Hokand'da Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti

Taşkent Sovyet Komiserliği, Türkistan Müslümanları Kongresinin 1917 başlarında almış olduğu "memleketi bizzat idare etme", kararını red etmesinden sonra, 1917 yılı Kasımında Taşkente çağrılan Sovyet Kongresinin, Türkistanlıların ihtilâl iktidarına katılmasını istememesi üzerine Türkistan Milli Merkez Teşkilatı Türkistan'ın devlet olarak varlığı için milli esaslara dayalı tedbirler almaya karar verdi⁴¹. Milli Merkez, iki teşkilâttan meydana geliyordu: Biri 17 Mart 1917'de Münevver Kari⁴² başkanlığında kurulmuş olan

⁴⁰Baymirza Hayit, a.g.e., s.253.

⁴¹A. Zavkiy, "Türkistanın Milli Hükümetleri" *Milli Türkistan*, S. 133, 1974, s. 13; Y.Ç. Eyüpoğlu, "Hokant ve Alaş Orda Milli Muhtariyetleri ve Mustafa Çokayoğlu", *Türk Dünyası*, S. 19, 1970, s. 39-43.

⁴²Abdürreşidhan Satıbalıdihan Alimoğlunun oğlu olan Münevver Kari, 1880'de Taşkent'te doğdu. İlk dini eğitimini Osman Karîh'in yanında gördü. Medrese tahsili yapmak için 1898'de Buhara'ya gitti. Maddi sıkıntılar yüzünden medreseyi terketmek zorunda kaldı. Taşkent'e giderek buranın Darhn semtinde imam oldu. 1900'de reformist harekete katıldı ve Tercüman gazetesi vasıtasıyla yeni

"İslam Şurâsı", diğeri de Haziran 1917'de Şir Ali Lapin önderliğinde kurulmuş olan "Ulema Cemiyeti" idi. İslam Şurâsı, Nisan 1917'den beri, Türkistan için muhtar bir kanun organı kurulması gereğini savundu.

9 Aralık 1917'de Türkistan Müslümanlarının 4. olağanüstü kongresi açıldı. 180 delegenin katıldığı bu kongreye sadece Türkistanlılar değil Rus sosyal ihtilalcilerinin anti bolşevik kanadını temsil eden Tschaikin ve Sovyet hükümrancılığını kabul etmeyen Buhara Yahudilerinin temsilcisi Salomon Herzfeld de katıldı. Kongrede konuşan herkes, Türkistan'ın Rusya'dan ayrılması gerektiğini dile getirdi.⁴³ 10 Aralık 1917'de, vekiller, büyük Rus ihlilâli'nin prensiplerine istinaden, Demokratik ve Federatif Rusya Cumhuriyeti çerçevesinde, Türkistan'ın "Mahalli Muhtar Cumhuriyet" olarak ilanına dair karar aldılar⁴⁴. Kongrede 54 üyeden meydana gelen bir Halk Meclisi Başkanlığı seçildi⁴⁵. 11 Aralık 1918'de seçilen hükümet aşağıdaki üyelere oluştu. Muhammedcan Tınışbay: Başkan ve İçişleri bakanı, Şah Ahmet Şah İslam: Başkan Yardımcısı, Mustafa Çokay: Dışişleri bakanı, Ubeydullah Hoca Asadullah Hoca: Milli Savunma ve emniyet bakanı, Hidayet Yurgul Ağa: Tarım

öğretim metodunu tanıdı. 1901'de ilk reformist okulun temelini attı. Mart 1917'de "İslam Şurâsı" teşkilatını kurdu. Münevver Kari, 1921-1922 yıllarında Türkistan Muhtar SSC Eğitimi Bakanı oldu. 1924-1933 yıllarında hapisanede yatmış, 1933 yılında da Sovyette tarafından kurşuna dizilmiştir. İbrahim Yarkın, "Türkistan'da "Yeni Usûl" Öğretimin Kurucusu ve Milliyetçi Rehber Münevver Kari", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara, 1965, S.1, s. 161-172.

⁴³Olzscha - Cleinow, *Turkestan. Politisch - Historischan und wirtschaftlichen Probleme Zentralasiens*, Leipzig, 1942, s. 377.

⁴⁴Yahya Çağatay, "Hokand Milli Muhtariyetinin İlanın 52 Yılı (1917-1969)" *Türk Dünyası*, S. 12, İstanbul, 1969, s. 9

⁴⁵Olzscha- Cleinow, a.g.e., s. 378

bakanı, Mir Adil: Sağlık bakanı, Nasırhan Tora: Eğitim bakanı, Abidcan Mahmut: İaşe bakanı, Abdurrahman Orazay: Kalem müdürü ve içişleri bakan vekili⁴⁶.

Hokand Hükümeti Kazak ordu birliğinin amaçlarını öğrenmesi için görüşmeler yapmak üzere Mustafa Çokayev'i Orenburg'a gönderdi. Çokayev'in 1917 Aralık ayı sonundaki raporu üzerine özerk Hokant Hükümeti Kazakistan'ın federasyona katılması konusunu Türkistan Yasama Meclisinin gündeminden tamamen çıkarmağa karar verdi. 27 Aralık 1917'de Hokand'da Türkistan İşçi ve Çiftçi Kongresi toplandı. Bu kongrede otonomi (özerklik) kararı alan Türkistan kongresinin aldığı kararlara uyma kararı aldı ve bir telgrafla Petersburg'daki Sovyet Hükümetinden Türkistan Özerk Hükümeti'ni ülkenin tek hükümeti olarak tanımasını, Taşkent'te kurulan Sovyet hükümetini dağıtmasını ve Türkistan'daki Rus askerlerini çekmesini istedi. Bu telgrafa Stalin'in cevabı şöyleydi: " Meclisler kendi içişlerinde özerktirler. Bundan dolayı Türkistan yetkililerinin Petersburg Hükümetinden Taşkent Sovyet Komiserliği'ni kaldırmayı istemelerine gerek yoktur; eğer Türkistan çalışanlarının güçleri varsa onları zor kullanarak dağıtabilirler." Stalin'in bu cevabı tamamen silahsız olan Türkistan halkını, her türlü savaş tekniği ile donatılmış Rus asker ve işçilerden oluşan Taşkent Sovyet Hükümetini kaba kuvvetle kovmaya davet ediyordu.⁴⁷ Bu cevap açıkça bir harp ilanı idi.

Hokand hükümeti, Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'nin varlığını teminat altına almaya çalıştığı devrede, mali güçlerle karşılaştı. Hokand Hükümet üyeleri arasında tam bir uyum sağlanamadı. Maliye Bakanı Şah İslam, 15 Ocak 1918'de, halktan 30 milyon som değerindeki kısa vadeli bir

⁴⁶A. Zavkiy, a.g.m., s. 13,14

⁴⁷Olzscha-Cleinow, a.g.e., s 378,379

kredi alınması için, Halk Şurası'nın onayını rica eden bir teklif getirdi. Şura bu kredi teklifini onayladı.⁴⁸ Hükümet başkanı Tınışbay bu teklifi kabul etmediği için istifa etti. Yerine Mustafa Çokay⁴⁹ devlet başkanı olarak seçildi. Ancak bu dönemde Taşkent'teki Sovyet Komiserliği Muhtar Hokand Hükümetini, kendisini tehdit eden bir güç olarak gördüğünden Hokand'ın işgali için hazırlandı. 7 Şubat 1918'de, Şkarupa komutasındaki Rus ordusu Hokand şehrine gönderildi. 18 Şubat'ta ise bu ordu Hokand şehrine hücum etmeye başladı. 22 Şubatta Hokand'da şiddetli savaşlar oldu. Bu orduya sonradan Ermeni Taşnak-Sutyun Partisi'nden 120 asker katıldı. Şehir iki taraftan ağır topçu ateşine maruz kaldı. Sovyet askerleri 10.000'e yakın Türkistanlıyı öldürdüler⁵⁰. 22 Şubat 1918'de Sovyet orduları hükümet binasına hücum ettiler. Hükümetin ve halk şurasının elliye yakın üyesi hapse alındı. Geriye kalanlar ise kaçıp kurtuldular⁵¹. Hokand Milli Hükümeti zor kullanılarak dağıtıldı. Ancak bu hadise sonucunda tarihe "Basmacılık Hareketi" olarak geçen Türkistan Milli Mücadele Hareketi meydana geldi.

⁴⁸Baymirza Hayit, a.g.e., s. 249

⁴⁹Türkistan'ın tanınmış bir ailesine mensup olan Mustafa Çokay 7 Ocak 1890'da Akmesjid (bugünkü Kızılorda) şehrinde dünyaya gelmiş, ilkokul tahsilini ana dille yaptıktan sonra orta tahsilini Taşkent'teki Gimnaziyumda Rumca olarak yapmıştır. Petersburg'a gelerek, Hukuk Fakültesine kaydolmuştur. Mustafa Çokay, Petersburg'daki tahsilini bitirince, Türkistan'a döndü ve kısa bir zamanda yurdunun eğitim, siyaset ve itimai hayat sahalarında çalışan zümresiyle kaynaştı ve onlar arasında her bakımdan etkili olmaya başladı. Mustafa Çokay, 1917 senesinden itibaren ise, Milli Harekatına Türkistan dışında ve Avrupa'da devam etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Absüssetar Hafız, "Mustafa Çokay" TDAD, s. 223-229.

⁵⁰Olzscha-Cleinov, a.g.e., s.380

⁵¹A. Zavkiy, a.g.m., s. 14

2.2.Harezmi Halk Cumhuriyeti

1873 yılından itibaren Rus hegemonyası altında varlığını devam ettiren Hive Hanlığında 1910 yılında Hive Hanı Muhammed Rahim Han'ın vefatı üzerine yerine oğlu İsfendiyar Han tahta çıktı. 1952 yılında Hive Hanlığındaki Türkmenler İsfendiyar Han'a karşı silahlı ayaklanma başlattılar. Bunun başlıca sebebi Hive hanlığında yaşayan Özbekler ile Türkmenler arasında sulama ziraatının can damarını teşkil eden suyun taksiminde yapılan haksızlıklardı. Bu durumdan mağdur olan Türkmenler Han'lığa karşı isyan ettiler. İsyancıların lideri sonradan Türkmenistan'da büyük üne kavuşan ve Türkmen bozkırlarında Kızıl Kum ve Karakum'da Sovyetlere karşı mücadele eden Cüneyd Handı. Türkmenlerle Özbekler arasındaki çarpışmalar 1916 yılına kadar aralıklı olarak devam etti. Bu bölgede XIX.yy. sonundan beri Ceditçilik Hareketi de ilerleme kaydederek Hive reformistleri kendi şairlerinin şiirleri ile halkı, memleketi modernleştirme istikametinde etkilemeye çalıştılar: Bolşevik ihtilâlinde sonra İsfendiyar Han "Genç Hivelilerin" hükümet idaresinde reform yapma ve bir meclis kurma teklifini kabul etti. Meclisin açılması, kısa bir zamanda gerçekleşti. 26 Nisan 1917'de Meclis toplandı.

1 Şubat 1920 yılında Hanlık sistemi kaldırıldı ve yerine Hive ihtilâl komitesi tarafından Harezmi Halk Cumhuriyeti ilân edildi. Nisan 1920'de, 1. Halk Kongresi yapıldı. Bu kongrenin kararı ile Harezmi Halk Cumhuriyeti Hükümet Heyetine Hacı Yusuf Pehlivan Niyaz: Başkan, Baba Ahund Selimoğlu; Başbakan, molla Oroz Hoca Muhammed: Dış İşler Bakanı, Cuma Niyaz Sultanmurat: İçişleri Bakanı, Molla Begcan: Eğitim, Hasanoğlu: Milli Savunma Bakanı, Nur Muhammed Babaoğlu: İktisad Bakanı olarak seçildi . 13 Eylül

1920'de yeni cumhuriyet ve Sovyet Rusya arasında askeri, siyasi ve ekonomik bir anlaşma yapıldı.⁵² Daha sonraki antlaşmalarla, Hıve Hükümeti Sovyet Rusya'nın gümrük sınırı içine alınmakta, ekonomisi Rusya'nın iktisadi planına tabi kılınmakta ve bu ülke dış ülkelere tamamiyle tecrit edilmekte idi⁵³.

Harezmi'de 2. Halk Kongresi için yapılan seçimden önce, Fergana'daki Sovyet ordularının kumandanı M. W. Sofonov Mart 1921'de Harezmi'e askeri diktatör olarak tayin edildi. Sofonov, devlet başkanı Pehlivan Niyaz'ı ve hükümet üyelerini tutuklattı. 1921 yılı Mayıs ayında toplanan 2. Halk Kongresinin kararı ile yeni bir hükümet kuruldu.⁵⁴ Yeni hükümet de Ata Mahdum: başkan, Temmun Hoca: Başbakan Ermetoğlu: İçişleri bakanı seçildi. Safanov'un yerine Bik R.S.F.S.C'nin temsilcisi olarak tayin edildi. Bik yeni hükümet Türkistanlıların elinden Rusların kontrolü altına girdi.⁵⁵ Böylece Harezmi Halk Cumhuriyetinin nüfuzu da kısa sürmüş, Komünistler burada da Harezmi Komünist Partisi olarak teşkilatlanmışlardı⁵⁶.

1923 yılı Ekim ayında toplanan Harezmi ülke kurultayında, anayasa değiştirilerek "Harezmi Halk Cumhuriyeti", "Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne" çevrildi. 1924 yılı Temmuz ayında Harezmi KP merkez komitesi, Taşkent'teki Rusya KP Orta Asya Bürosunun baskısı altında, Harezmi Cumhuriyetinin, parçalanmak suretiyle

⁵²Xenia J. Eudin- R. C. North, *Soviet Russia and the East, 1920- 1927*, California 1957, s. 32; Edward Allworth, a.g.e. , s. 243: (24 maddelik bu anlaşma ile Sovyet Hükümeti Harezmin bağımsızlığını tanıdı.), Anlaşma metni için bkz: Baymirza Hayit, *Turkestan im xx. Johnh*, s. 150- 156.

⁵³İbrahim Yankın, a.g.e., s.242.

⁵⁴Edward, Allworth, a.g.e., s. 241

⁵⁵T. Harazimli, a.g.m., s.26

⁵⁶H.S. Eudin-R.C. North, a.g.m., s.32

Türkistan'da kurulacak kabile Cumhuriyetleri arasında taksim edilmesi kararını almış, 2 Ekim 1924'te ise Rusların kontrolünde toplanan 5. Harezmi Kurultayında Harezmi Cumhuriyetinin kaldırılmasına ve Sovyetler Birliğine ilhakına karar verildi⁵⁷.

2.3. Buhara Milli Devleti

Buhara Emirliği, devlet olarak, Mart 1918'e kadar, Rusya'nın hakimiyeti altında kaldı. Buhara Emiri kendi şahsi menfaat ve zevk sefasından başka bir şey düşünmeyen, Rusya Hükümetinin her dediğini yapan bir aleti durumunda idi.

Bolşevik ihtilalinden sonra, idarede ıslahat isteyen, yenilik taraftarı Genç Buharalılar, Buhara Emirinden idarede, vergi sisteminde ve eğitimde reform talebinde bulundular. 1917 yılı Martında Emir, halkın ileri gelenlerinden oluşan bir organ kurulmasını, Buhara'da bir matbaa açılmasını öngören bir reform yayınladı⁵⁸. Genç Buharalılar bu fermanı halka duyurmak üzere gösteri yaptılar. Emir'in etrafındaki yüksek rütbeli memurlar ve mutaassıp din adamları bu göstericileri kafir ilan ederek bunları cezalandırmak için tedbirler aldılar. Bunun neticesinde ıslahatçılardan bir kısmı Kagan'a kaçmaya mecbur oldular⁵⁹. Reformcular 1917'nin sonuna kadar, yeni program hazırlamaktan başka faaliyet göstermediler. Abdurrauf Fıtrat tarafından hazırlanan program tasarısı,

⁵⁷İbrahim Yarkın, a.g.m., s.424; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara, 1975, s.274

⁵⁸Olzscha-Cleinow, *Turkestan. Politisch-historisvhan and Wirtschoftlitchan Probleme Zentralasiens*, Leipzig 1942, s.362.

⁵⁹İbrahim Yarkın, "Buhara Hanlığı'nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve Buhara Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu" *TK.*, s.76, Ankara, 1969, a.g.e., s.61.

bir hukuk devletinin kurulması ileri sürüyordu⁶⁰. Reformcular Emire karşı Taşkent'teki Sovyet Komiserliğinden yardım istediler. Sovyetler Buharayı, ele geçirmek niyetinde olduğundan reformcuların teklifini kabul etti.⁶¹ Emir Seyyid Alimhan, Bolşeviklerin bu hareketleri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "1917 yılı Şubat inkılabından Bolşevikler besledikleri kötü niyetlerini gerçekleştirmede ilk adımı propaganda ile attılar. İçerdeki maceraperest unsurlar ile muvazene ederek Bolşevikler ile işbirliği yaptılar. Bu durum hükümetimiz için birçok zorluklar doğurur"⁶².

1 Mart 1918'de Sovyet Komiseri Kolesov 200 genç Buharalı ve 80 kişilik top ve makineli tüfeklere sahip Rus Kızıl Ordu kıtasının refakatinde, eski Buhara şehrinin yakınlarında demiryolu istasyonu olan Kağan şehrine geldi.⁶³ Bu mücadelede, koleso başarısızlığa uğradı ve Emir, Genç Buhara Partisinin birçok üyesini idam ettirdi. Geriye kalan 150-200 kişi Semerkant ve Taşkent'e⁶⁴ iltica etti. Birbirini izleyen aylar içerisinde Genç Buharalılar arasında ideolojik farklılıklar gelişti ve reformistlerin bir kısmı "Buhara Komünist Partisi" olarak ayrıldı.⁶⁵ Buhara Emiri Bolşeviklerin Türkistan Milli Mücadele Hareketi ile uğraştığı bu müsait zamanda, Rusya'ya karşı hiçbir harekette bulunmadı. Buhara Emiri Sovyet inkılabından sonra dahi, artık hiç resmi vazifeleri

⁶⁰Baymirza Hayit, a.g.e., s.261.

⁶¹Xenia Jaukoff Eudin-Robert C. North, *Soviet Russia and the East, 1920-1927*, California 1957, s.29.

⁶²Emir Seyid Alimhan, *Buhara Halkının Hasratı Tarihi*, Taşkent, 1925. s.15

⁶³Baymirza Hayit, a.g.e., s.262.

⁶⁴Semerkant grubunun önderleri Rahmet Refik ve Ata Hoca; Taşkent grubundakileri: Ağdaroğlu, Burhan, Fıtrat ve Feyzullah Hoca. Emir Seyid Alimhan, a.g.e., s.30.

⁶⁵Xenia Jaukoff Eudin-R.C. North, a.g.e., s.30-31.

kalmamış olan ve Buhara'da misafir olarak yaşayan ve Şulka gibi Çarlık devrinin Rusya mümessilliği memurlarının tesiri altında hareket etmekte idi⁶⁶.

1920 Ocak ayı sonlarında komünist olmayan Taşkent'teki Genç Buharalılar da, Genç Buharalılar Partisini kurdular. Bunların arasında; Polat, Osman Hoca, Mükamil Burhan, Muidcan Emin, İzzetullah Emin ve Feyzullah Hoca gibi Genç Buharalılar, bulunuyordu.⁶⁷ Partinin dışında kalan Genç Buharalılar Taşkent'te bulunan Şark'ta Milletlerarası Propaganda Şurası'nı kurmuşlardı. Bu şuranın 6 Şubat 1920'de almış olduğu ⁶⁸ Buhara Emirliğine karşı kışkırtma faaliyetlerinin devam ettirilmesi için, Genç Buharalılar teşkilatlarına izin verilmesine dair karar⁶⁹ Buhara Komünist Partisi tarafından eleştirildi. 1920 yılının yazına kadar aralarında bir anlaşma sağlanamadı. Ancak Emire karşı Sovyet askeri operasyonlarının olacağı ihtimali belirince iki grup teşkilat seviyesinde işbirliği yapmaları kararı aldı⁷⁰. Buhara istiklalcileri arasında bu gelişmeler olurken Buhara Emirinin halk üzerindeki baskı siyaseti, talimi ve silahlanması yetersiz olan asker sayısının artırılması sonucu artan masrafları kapatmak için vergilere yapılan zamlar halk arasında Emir Hükümetine karşı hoşnutsuzluğa sebep olmakta idi⁷¹.

1920 yılı yaz sonlarına doğru Buhara'nın bazı kısımlarında isyanlar başladı. 30 Ağustos 1920'de Çarçoy şehri inkılapçıların eline geçti. Eylül başlarında burada Genç Buharalıların bir kongresi yapıldı. Burada, Emir ve Taşkent'teki Sovyet idaresiyle olan ilişkiler gözden

⁶⁶İbrahim Yarkın, a.g.m., s.299.

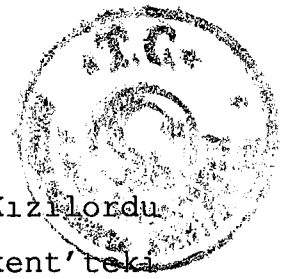
⁶⁷Baymirza Hayit, a.g.e., s.263.

⁶⁸Edward Allworth, *Central Asia of Russia Rule*, New York 1967, s.245.

⁶⁹Baymirza Hayit, a.g.e., s.263.

⁷⁰Edward Allworth, a.g.e., s.245.

⁷¹İbrahim Yarkın, a.g.e., s.302.

geçirildi. Kongre iki gruba ayrıldı. Bir grup Kızılordu yardımıyla Buhara Emiri kovulana kadar Taşkent'teki Bolşeviklerle işbirliğinin devamından diğer grup ise Bolşeviklerle ilişkileri kesmekten yanaydı⁷². Tartışmalar sonunda, Rus komünist Partisi Merkez Komitesi'nin "Türk Bürosu", Türkistan Cephesi İhtilal ve Harp Şurası, Şark'ta Milletlerarası Propaganda Şurası ve Buhara Komünist Partisi Buhara'da İhtilali başlatmaya dair karar aldı⁷³.

28 Ağustos 1920'de Türkistan Cephesi kumandanı Frunze Buharaya giriş emrini verdi.⁷⁴ Sovyet silahlı kuvvetleri yıldırım Hareketi ile 1 Eylül'e kadar, Çarcooy, Narazin, Burdalık, Karşı, Kitab, Şehri-Sebz, Çırakçı, Yakka-Bağ, Hatırcı Ziyatdin ve Kermene şehirlerini işgal ettiler⁷⁵. 2 Eylülde Buhara düştü⁷⁶.

Buhara'nın işgalinden sonra Emir Seyyid Alimhan birkaç kişi ile birlikte Afganistana kaçtı.⁷⁷ Buhara Kızılordusunun silah üstünlüğü sayesinde ve hücumla zapt edildiği halde Sovyet Rusya tarafından dış dünyaya Genç Buharalılarının gerçekleştirdiği inkılap şeklinde gösterildi.

6 Ekim 1920'de Buhara'nın 1. Halk Kongresi toplandı. Buhara Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Buhara cumhuriyetinin hükümet üyeleri şunlardı: Osman Hoca: Devlet Başkanı, Feyzullah Hoca : Başbakan ve Dışişleri Bakanı, Abdulhamid Arif: Savunma Bakanı, Kari Yoldaş: Eğitim Bakanı, Ata Hoca: İçişleri Bakanı, Hasan Bey, Sağlık Bakanı, Muhtar Saidcan: İktisat Bakanı, Mükamiliddin: Adalet Bakanı⁷⁸.

⁷²Olzasch-Cleinow, a.g.e., s.364.

⁷³Baymirza Hayit, a.g.e., s.264.

⁷⁴Xenia Jaukoff Eudın-R.C. North, a.g.e., s.31.

⁷⁵Baymirza Hayit, a.g.e., s.264.

⁷⁶Edward Allworth, a.g.e, s.245.

⁷⁷Michael Rywkin, *Asyadaki Rusya*, İstanbul, 1975, s.48.

⁷⁸A. Zavkiy, "Türkistanın Milli Hükümetleri" *Milli Türkistan*, S. 133, 1974, s. 17; Baymirza Hayit, *Turkestan'in XX. Jahrh*, s. 132.

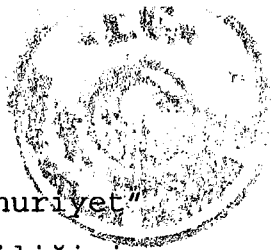
9 Eylül 1920 tarihinde V.V. Kaybışev, Moskova'nın ilk resmi elçisi olarak Buharaya geldi. 3 Kasım 1920'de askeri, siyasi ve ekonomik işbirliğini öngören bir anlaşma imzalandı.⁷⁹ 23 Eylül 1921'de yapılan, Buhara Halk Temsilcisininin 2. Kongresi, Sovyetlere karşı M.A. Muhittin'in yerine Osman Hoca'yı⁸⁰ seçti. Osman Hoca Buhara Cumhurbaşkanı iken birçok icraatta bulundu. O'nun Türk milletine en büyük ve unutulmaz hizmeti, Bolşeviklerin Buhara hazinesinden vagonlarla emaneten Moskova'ya götürdükleri altınların bir kısmını Anadolu'ya, Ankara Hükümetine yardım için göndermeye muvaffak oluşu idi.⁸¹ 9 Aralık 1921 tarihinde, Osman hoca, Sovyetlere karşı silahlı bir mücadeleye girdi ve Enver Paşa'nın müttefiki oldu. Bu olaydan sonra Başbakan Feyzullah Hoca'da uzun süre, Sovyetlerin nazarında şüpheli şahıs olarak takip edildi.

Sovyetler Birliği Hükümeti, nihayet 1924 yılında, Buhara'ya hâkim olmayı başardı. Bu hususta, Sovyet taraftarı bir buhara Hükümeti, hükümetteki Moskova'ya muhalif tutumu olan çevreleri Buhara dışına uzaklaştırdıktan sonra, Sovyetlere destek oldu. 19 Eylül

⁷⁹Michael Rywkin, a.g.e., s. 49.

⁸⁰Osman Hoca 1878 yılında Türkistan'ın Oş şehrinde doğmuştur. Bütün tahsil hayatını Buhara'da geçirmiş olan Osman Hoca genç yaşlarında Türkistan'da Ceditçilik diye adlanan Milli Yenileşme Hareketine katıldı. 1909-1910 yılları arasında İstanbul'a gelerek, o dönemdeki Türk aydınları ile tanışmış, Buhara Emirliğine geri döndüğünde, cedit okullarını açma kampanyasına katılmıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyetine gelir, burada Kocaoğlu soyadını alır ve hayatının geri kalan 45 yılını Türkiye'de geçirir. Timur Kocaoğlu, "Cumhurbaşkanı Osman Hoca ve İstiklâl Savaşı sırasında Türkiye'ye Altın yardımı Meselesi" Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1996, s. 421-424.

⁸¹Naim Öktem, "Osman Kocaoğlunun Ardından" Türk Dünyası, S. 10, Yıl III, 1968, s. 18, 19.

1924'te Buhara Halk Cumhuriyeti, "Sosyalist Cumhuriyet" olarak ilan edildi. 20 Eylül 1924'te, Halk Temsilciliğinin 5. Kongresi, Buhara sosyalist Cumhuriyeti'ni lağvetme kararını aldı⁸².

2.4. Bolşeviklerin Milletler Meselesi

Bolşeviklerin Milletler Problemi hem Hükümetin hem de iktidarı ele geçirmek için her çareye başvuran Bolşeviklerin karşısına bütün azameti ile çıktı. Daha önceki dönemde idareleri altındaki milletlerin millet duygularını yok etmek ve onları puslaştırmak için sistemli çalışmalar yapan Ruslar Bolşevik ihtilalin Rus olmayan milletler tarafından kabul görmesi için rejimin başlangıcından oldukça toleranslı davranmışlardır.

Geçici hükümetin ilk işi, 20 Mart 1917'de yayınladığı bir kararname ile, din, ırk ve milli menşesine bakılmaksızın bütün vatandaşların eşitliğini ilan etmek oldu. Geçici hükümet milli azınlıklar bakımından bazı gevşetici tedbirler almakla beraber, milli azınlıkların çok geniş haklar elde etmek sureti ile Rusyacın dağılmasına sebep olmalarını da önlemek kararındaydı.

⁸²Baymirza Hayit, a.g.e., s. 266

2 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin tarafından yayınlanan Rus olmayan Halkların deklârasyonu Bolşeviklerin milli mesele ile ilgili ilk icraatı oldu⁸³. Bu deklârasyonda Ekim ihtilali ile, köylülerin toprak sahiplerinin zulmünden kurtarılacağı ve milliyetler politikasının aşağıdaki prensiplere dayanacağı söyleniyordu:

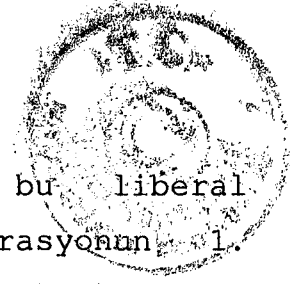
- 1.Rusya'daki bütün halkların eşitlik ve hakimiyet hakkı,
- 2.Ayrılma ve bağımsız bir devlet kurmada dahil olmak üzere, Rusya halklarının self-determination hakkı,
- 3.Halkların milli ve dini inançlarının serbestçe tatbiki,
- 4.Rusya topraklarında yaşayan halkların kendi mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri⁸⁴ hakkını ilan etmiştir. 2 Kasım 1917 deklarasyonun açtığı devre, milliyetler bakımından, Sovyetler Birliği tarihinde en liberal devreyi teşkil eder. Bolşevik iktidarı, bir yandan milliyetlere sempatik görünmeye ve onların görevini kazanmaya çalışırken, bir yandan da iki ihtilal arası devresinde milliyetler içinde kurulmuş bulunan mahalli Bolşevik partileri aracılığı ile bunları kontrol altına almaya çalışmıştır⁸⁵. Bolşeviklerin bütün bu uygulamaları, iyice düşünülmüş siyasi hokkabazlıktan başka bir şey değildi. Sovyet rejiminin esas gayesi, milli esaslar üzerine kurulması hedeflenen Türklerin muhtariyet çabalarını önlemek idi.

2 Kasım 1917 deklarasyonundan bir müddet sonra 25 Ocak 1918'de 3. Bütün Rusya Sovyetleri Kurultayı tarafından kabul edilen "Emekçilerin ve Sömürülen Halkların Hukuk

⁸³Süleyman Tekiner, "Sovyetler Birliğinde Milletler Problemi" Dergi, No:58, Münih, 1964, s.57.

⁸⁴Edward Allworth, *Central Asia: A century of Russian Rule*, London, 1967, S. 161.

⁸⁵Fahir Armanoğlu, "Bolşevik İhtilâli Ve Self-Determination Prensibi" *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XVII, Ankara, 1962, s.241.

Deklarasyonu"⁸⁶ da Bolşeviklerin yarattığı bu liberal havayı nisbeten devam ettirmiştir. Deklarasyonun 1. Kısmının 2. Maddesi, "Rus Sovyet Cumhuriyeti, milli Sovyet Cumhuriyetlerinin bir federasyonu olarak, özgür milletlerin özgün birliği üzerine kurulmuştur" diyordu⁸⁷.

Bolşevik Hükümeti, özellikle Müslümanları kendi tarafına çekmek için, 19 Ocak 1918'de Milliyetler Komiserliği dahilinde "Müslümanlar Meselesi için Komiserlik" kurulması hakkındaki kanunu ilan ettiler.⁸⁸ Müslümanlar Komiserliğinin başkanlığına emekli bir Sosyal Demokrat olan ve Kazan'daki İslam İhtilâl Komitesi Başkanı Mollanur Vahitov, başkan yardımcılığına ise Başkurt toprak otonomisinin koyu bir destekleyici olan Tatar romancı ve filozofu olan Galimcan İbrahimof ile A. Z. Velidi'nin yardımcısı Şerif Manatov getirildi⁸⁹. Adı geçen komiserlik 26 Şubat 1918'de Müslümanlar arasında komünizm "Çolpan", "Kızıl Bayrak", "Kızıl Armiye", "İş", "Yeni Dünya" ve "İştirakiyun" gibi gazeteler yayınladı⁹⁰.

1917-1990 yılları arasında, eski Çarlık Rusya'sına bağlı çeşitli ırktan milletlere karşı değişik taktikler uygulayan ve çeşitli vaadlerde bulunan komünist rejimde, 1924'te ölümüne kadar Lenin, ondan sonra 1953'te ölümüne kadar Stalin, Çarlık rejimini aratacak şekilde, manifesto'da vaad edilen proleter hakimiyeti, komünizmin vaad ettiği gerçek demokrasi ve sınıfsız toplum yerine, bütün Sovyet İmparatorluğunda eski otoriterizm ve despotizm yerine tam bir şahıs ve zümre

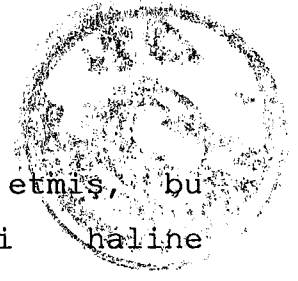
⁸⁶Süleyman Tekiner, a.g.m., s. 57.

⁸⁷Fahir Armaoğlu, a.g.m., s. 241.

⁸⁸Baymirza Hayit, Türk Dünyasında Rus Emperyalizmin İzleri, İstanbul, 1962, s. 331.

⁸⁹Zenkovsky, a.g.e., s. 141.

⁹⁰Baymirza Hayit, a.g.e., s. 331.

hakimiyetini tatbik eden bir totaliterizm tesir etmiş, bu koca imparatorluğu topluca cezaevi haline getirmişlerdir⁹¹.

Stalinin imzasını taşıyan 15 Aralık 1918 tarihli bir kararname, mahalli Sovyetlerdeki Milliyetler departmanlarını ve bunların her türlü faaliyetlerini, sıkı bir şekilde, merkezdeki Milletler komiserliğinin kontrolü altına alıyordu. 1920 yılında Sovyetlerde Komünist sistemin oturması ile birlikte, 1917 Kasımından beri Milliyetler Komiserliğini yapmakta olan Stalin, milliyetler meselesi ve yine 1917 Kasımında kurulmuş olan Milliyetler Meselesi Komiserliği vasıtası ile, bir yandan yeni Sovyet rejiminin bir numaralı kişisi haline gelirken, öte yandan da Türk milletini komünizmin ve Rusluğun demir pençesi içine almaya başlamıştır⁹².

3. TÜRKİSTAN MİLLİ KURTULUŞ HAREKETİ

Türkistan Milli Muhtariyet Cumhuriyeti'ni silâh kuvveti ile yok etmek, suçsuz Türkistanlıları öldürmek, Kızıl Ordu ve silahlı Ermenilerin Kokand şehrinde ve başka yerlerde devam ettirdikleri katliam, Türkistanlıların Çar ve Sovyet Rusya siyasetleri neticesinde Ruslara inanmamazlıkları, Türk şehirli ve köylüsünü baskı ve terör yoluyla iktisaden sömürmesi, Türkistanlıların ruhunda milli mücadele hareketinin doğmasına sebep olmuştur.

1916 isyanından beri günden güne derinleşip büyüyen milli kin büyük ölçüde bu isyanla ortaya atıldı.

⁹¹Emin Bilgiç "Rus Sovyet Dünyası ile Türk Aleminin Tarihte Münasebetleri ve Komünizmin Akıbeti Hakkında Düşünceleri" TDAD, S. 83, İstanbul, 1993, s. 50.

⁹²Fahir Armaoğlu, a.g.m., s. 367

3.1. Türkistan Milli Mücadele Hareketinin Gelişmesi

Taşkent'deki Rus işçi-çiftçi ve Askerler Şûrâsı, 31 Ocak 1918'de Muhtariyet Hükümetini, silah vasıtasıyla ortadan kaldırmak kararını verdi. Rus askerleri, Ermenilerin Taşnaksutyun Partisinin askerleri ile birlikte 5 Şubattan itibaren Hokand şehrine hücum etmeye başladılar. Muhtariyet Hükümetinin polisleri Korbaşı Ergaş başkanlığında şehri müdafaa etmek için savaşa girmeye mecbur oldular. İki taraf arasında devam eden savaş neticesinde Kokand şehri üç gün yandı ve şehirde 10.000'den fazla Türkistanlı öldürüldü. Sovyet Rus ve Ermeni askerleri Hokand şehrini işgal etti ve hükümet üyeleri, şehir polisleri ve Korbaşı şehirden kaçtılar. Böylece ortaya çıkan Özbek Türklerinin milli mücadele hareketi giderek büyüyen bir halk hareketi şeklini aldı⁹³. Ruslar ve birlikte çalıştıkları Ermeniler, Türkistanlıları kendilerine itaat ettirmek için Fergana Vadisindeki 180 köyü ateşe verdiler⁹⁴. Bolşeviklerin Ermeni teşkilâtı taşnaksutyun ile işbirliği yapması yerli müslüman halkı büsbütün memnuniyetsizliğe itti.

Ayaklanmanın esas gücünü köylüler teşkil ediyordu. Bunlara, sanatkârlar ve din adamları da katıldılar⁹⁵. Milli mücadele hareketi devam ederken, diğer taraftan Türkistan aydınlarının da harekete muhtelif şekillerle yardım ediyorlardı⁹⁶.

⁹³Abdullah - Zade, Tukli, "Basmacılık" Yeni Türkistan, İstanbul, 1928, S.8, s. 12.

⁹⁴Baymirza Hayit, Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri, İstanbul, 1987, s. 146.

⁹⁵Abdullahzade, Tukli, a.g.m., s. 12.

⁹⁶Feridun Kandemir, Enver Paşanın Son Günleri, İstanbul, 1943, s. 29.

Ayrıca, Türkistan millî cemiyetleri, firkaları, Başkurdistan, Buhara ve Hive hükümet azaları Kırgız ve Kazak münevverleri, Türkiyeli zabitler, Enver Paşa bazı Afganlılar ve Kaşgarlılar da⁹⁷ iştirak etmişlerdi.

Millî mücadele hareketinin ilk ocağı Kokand⁹⁸ şehri oldu. Kızıl Ordu'nun askeri birliklerinin Hokand şehrinin işgal günlerinde, şehri himaye etmek hareketini idare eden Küçük Ergaş 27 Şubat 1918'de şehit olunca,⁹⁹ 1918 mart ayı sonunda, Baçır¹⁰⁰da, Katte Ergaş'n istek ve davetiyle, korbaşılar kurultayı yapıldı. Kurultaya bölge ve mıntıka kumandanı olarak 40 korbaşı katıldı. Kurultay neticesinde Şir Muhammed Beğ Hacı Koşakoğlu Emirül-Müslimîn Başkomutan seçildi¹⁰¹.

1918 yazında, Şir Muhammed Beğ'e sekiz mıntıka kumandanı tâbi idi. Küçük Ergaş, Muhammed Emin Beğ, Hal Hoca, Parpi Beğ, Muhittin Beğ, Aman Pehlivan, Nur Muhammed Beğ ve Cani Beğ¹⁰².

1918 yılında Millî Mücadele Hareketi, Fergana Vadisinin her tarafına yayılmıştı.¹⁰³ Fergana Vadisinde Sovyetler ile özgürlük savaşçıları arasında sürekli savaşlar oluyordu. Kızıl ordunun, suçsuz insanları katletme, kadınlara ve kızlara tecavüz etme gibi insanlık

⁹⁷Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 472; Sir Olaf Caroe, Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar, C.I, Çev: Zerhan Yüksel, s.196

⁹⁸Michael Rywkin, Moscows Muslim Challenge, Newyork,1983, s. 34

⁹⁹Baymırza Hayit; Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri, İstanbul,1987, s. 147.

¹⁰⁰Hokand şehri yakınındaki bir köy.

¹⁰¹Fusun Kara, "Şir Muhammed Bek ve Fergana Basmacılığındaki Rolü" , Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri, Kayseri,1996, s.313-319.

¹⁰²Abdullahzade Tukli, "Fergana Mücahidleri" Yeni Türkistan, İstanbul, 1928, S.8, s. 12

¹⁰³Michael Rywkin, a.g.e., s. 36

dışı mücadele yöntemleri halkın Sovyet Rusya'ya karşı mücadelesini kamçılıyordu¹⁰⁴.

1918 yılı ortalarında, 1500 yiğidi kumandası altında toplamış olan Madamin Bek, Korbaşı Ergaş Türkistan'daki Sovyet Rusya hakimiyetine karşı savaşan Korbaşılar içinden Fergana Vadisindeki en etkili korbaşılardan olmuştur¹⁰⁵. Korbaşı Ergaş'ın birlikleri 1918 Martından Mayısına kadar Hokand çevresinde Kızıl Ordunun birimlerine elliden fazla saldırı düzenlediler¹⁰⁶. 1918 Temmuzda Sağır Korbaşının yiğitleri Tehemian'daki petrol yataklarına¹⁰⁷ ve Çimyan'daki Rus yerleşim birimlerine karşı harekete geçti. Rusların bir top ve üç makinalı silahla cevap verdikleri çatışma yaklaşık dört saat sürdü ve Sağır korbaşı ateşi keserek birliklerini geri çekmek zorunda kaldı. 2 Eylül 1918'de Korbaşı Kabul'un birliği Torakorgan demiryolu istasyonu yakınlarındaki Şarkov köyünü zaptederek Hokand ile Andican arasındaki demiryolu ulaşımını kesintiye uğratmışsa da Sovyetlerin Hokand ve Andicandaki birliklerini üzerine göndermesiyle 50 yiğidini kaybederek Şarkov'u terketmek zorunda kaldı¹⁰⁸. 1918 yılında Fergana topraklarındaki etkinlik sahaları şu şekilde idi. Korbaşı Ergaş Hokand'dan Margilân ve Üç Kurgan bölgesine, Madamin Bek'in, Margilân-Andican ve Namangan bölgesine, Korbaşı Hamdan'ın, Andican, Hocent, Isfara petrol kuyuları bölgesine, Şir Muhammed Beğ'in Vadil ve Asaka bölgesine, İslam Kul'un Namangan'dan Sir Derya üzerindeki Kara-Kul'a, Korbaşı Ahmet Baybaçahın

¹⁰⁴Ali Bademci, a.g.e., s. 251

¹⁰⁵Baymirza Hayit, Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi, Ankara, 1997, s.66, 67.

¹⁰⁶Baymirza Hayit, a.g.e., s. 67.

¹⁰⁷Joseph Castange, Les Basmachis (Le mouvement national des indigères d'Asie Central) Paris, 1925, s. 32.

¹⁰⁸Baymirza Hayit, a.g.e., s. 69.

alanı Hokand'dan Beş Arik'a ve Kara - Tegin'e doğru uzanıyordu¹⁰⁹.

Kızıl ordu birliklerinin silah gücü Türklere oranla çok üstün olmasına rağmen, Sovyet birlikleri saldırıya geçince bolşeviklerin kaybı Türklerden daha fazla oluyordu.

1918 yılı sonlarına doğru, Zarafşan Vadisindeki Maçe Beyliği¹¹⁰ özgürlük mücadelesinin bir diğer merkezi konumuna geldi. Bu bölgede Molla İmam, Evliya Han Karbaşı, Asrar Han, İşan Baba ve Kutbu Han'ın yönetiminde birlikler teşkil edildi.¹¹¹

1918 sonbaharında özgürlük mücadelesinin üçüncü merkezi Tecen Vahası oluyordu. Burada Aziz Han Çapik'in yiğitleri 9/14 Ekim 1918 tarihleri arasında Tecen şehri dışında bütün Tecen vahasını zaptetti. Aziz Han kuvvetleri beş gün süren çatışma neticesinde 5600 yiğidini şehit verdi.¹¹² 1918'den 1919'a kadar Amu Derya'nın sol tarafı Türkistan özgürlük mücadelesinin dördüncü merkezi olmuştur.

Korbaşılar, 1919 yılının sonuna kadar, Fergana vadisinin önemli bütün bölgelerini kontrolleri altına almışlardı. Sovyetler, 1919 yılındaki milli ayaklanma karşısında, 20 Mayıs 1919 tarihinde Fergana Vadisindeki birlikleri için bir hareket başkanlığı kurdu. Bu başkanlık, Türkistanın bu bölgesindeki Sovyet savaş idaresini koordine etmekle görevli idi¹¹³.

Sovyetler, milli ayaklanmayı kolay kolay bastıramayacaklarını anlayınca, Türkistan'daki

¹⁰⁹Joseph Castagne, Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi, İstanbul 1980, s.105.

¹¹⁰Türkistan dağları ile Zarafşan nehri arasındaki bölge.

¹¹¹Baymirza Hayit, Basmacılar, s. 71.

¹¹²Baymirza Hayit, a.g.e., s. 72.

¹¹³Baymirza Hayit, a.g.e., s. 76

nüfuzlarını sağlamak amacıyla, Türkistan cephesi'ni açtılar. Sovyet Rusya'nın Doğu cephesi komutanı Mikhail Vasilyeviç Frunze 18 Ağustos 1919'da Türkistan cephesi kumandanlığına getirildi¹¹⁴.

Mehmet Emin Bek ile Beyaz Rus köylüleri ordusu kumandanı M. Monstrov'un¹¹⁵ ordusu 22 Ağustos 1919 yılından itibaren Bolşeviklere karşı birlikte harekete geçtiler. Safonov kumandasındaki bolşevik kuvvetlerini mağlup edip, Oş şehrini işgal ettiler. 24 Ekim 1919'da Doğu Türkistan hududunda bulunan Ergeştem Kasabası kalesine hücum ederek kaleyi ele geçirdiler. Burada Fergana Muvakkat Hükümetini kurdular. Hükümetin başkanlığına Madamin Bek, başkan yardımcılığına ise Monstrov getirildi. Bu hükümeti Müslüman ve Rus anti-komünist gücünün birleşiminden ibretti.¹¹⁶ Mehmed Emin Bek, Fergana Muvakkat Hükümetine fazla milli şekil vermemek ve köylü Rusları ürkütmemek amacıyla Rus usulünde tümen taksimatını kabul edip, Beyaz Ruslardan polis müdürleri tayin etti.¹¹⁷ Ancak Monstrov, bir taraftan Kızıl Ordunun tehdidi altında iken, diğer yandan basmacılara karşı savaşta eski müttefiki ve yeni düşmanı ile bir barış antlaşması yapabilmeyen yollarını arıyordu¹¹⁸.

Türkistan cephesi kumandanı Frunze 1 4Ağustos 1919'daki emirnamesinde şöyle emrediyordu: "Türkistan'daki askeri seferin hedefi, Türkistan'ın tamamını işgal etmek veyerli halkın tamamını Sovyet

¹¹⁴Alexander Park, *Bolshevism in Turkestan: 1917-1927*, New-York, 1957, s. 42; Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge*, New-York, 1983, s. 36

¹¹⁵Monstrov, eski Çarlık Rusyası Subayı ve Rus Çiftçi Ordusunun kumandanı.

¹¹⁶Michael Rywkin, *a.g.e.*, s. 36.

¹¹⁷Z. Velidi Togan, *a.g.e.*, s. 390.

¹¹⁸Baymirza Hayit, *Basmacılar*, s. 80.

otoritesine kazandırmak olmalıdır"¹¹⁹. Burada Rusya'nın böyle bir cephe açarak özgürlük mücadelesine ne kadar fazla önem verdiğini göstermiştir.

1919 sonlarına doğru, Lenin'in teklifi üzerine Fergana vadisindeki basmacılara karşı savaşmak üzere 14.000 asker ve subaydan müteşekkil bir Kazan-Tatar Tugayı kuruldu.¹²⁰ Fergana gibi Türkistanın en mutassıp bölgesinde, yeni durum bir kardeş kavgası oldu. Tatar Tugayına Yusuf İbrahimov kumanda ediyordu¹²¹. 1919 Aralık ayından itibaren, Kızıl Tatar Tugayı fiilen Fergana cephesinde muharebelere katıldı. Tatar Tugayı, Sovyetlerin Madamin Beki özgürlük mücadelecilerinin lideri olarak çok tehlikeli görmesinden dolayı, sürekli olarak Madamin Bekin birliklerine karşı savaşmakta idi.¹²² Madamin Bek Sovyet askerlerine karşı, bunlar arasında Tatar Tugayına da karşı 3 Şubat 1920'de Paytuk ve Uçkargan'da takriben 3500 yiğit devreye sokuyordu. Madamin'in 3500 yiğidinden sadece 700 kadarı hayatta kalmayı başarabiliyordu.¹²³ M. Monstrov'un da Bolşevikler tarafına, beklenmedik bir zamanda iltihakı, Mehmet Emin Bek cebhesini mahvetti. 2-3 Şubatta Paytuk kasabası mevkiinde yapılan her iki taraftan 3000'er kişinin katıldığı, 34 gün süren son muharebelerde Mehmet Emin Bek ağır bir yenilgiye uğradı¹²⁴.

Sovyetlerin basmacı varlığına karşı olan savaşı, 1920 yılında Türkistan'ın hr yerine yayıldı. Sovyet askerleri 21-27 Ocak 1920 tarihleri arasında, Şir Muhammed Bek'in,

¹¹⁹Baymirza Hayit, *Sowjetrussischer Kolonialismus und Imperialismus in Turkestan*, Ovosterhout, Holland 1965, s. 26.

¹²⁰Baymirza Hayit, *Basmacılar*, s. 101.

¹²¹Ali Bademci, a.g.e., s. 294.

¹²²Baymirza Hayit, a.g.e., s. 102

¹²³Baymirza Hayit, a.g.e., s. 102.

¹²⁴Ali Bademci, a.g.e., s. 297.

Nur Muhammed Bek'in ve Hal Hoca'nın birliklerini mağlup etmeyi başarırlar. Mahkam Hoca ve Akbar Korbaşı'nın 31 Ocakta ve Parpi Korbaşının 2 Şubat 1920'de teslim olmaları da Madamin'in mücadelesinde karamsarlığa yol açtı.

Mehmet Emin Bek'in Tatar Tugayı birlikleri karşısında mağlubiyeti neticesinde, Sovyetlerle barış görüşmelerine başladı ve bu barış görüşmeleri bir hayli uzun sürerek 7 Mart 1920'de tamamlandı¹²⁵.

Gittikçe yoğunlaşan Milli Mücadele Hareketi karşısında, bolşevikler korbaşılarla müzakere yolları aradılar. Hatta basmacılar tarafından istenilen şartları dahi kabul ettiler, 1. Yerli mahkemelerin kurulması, 2. Hukuki konularda kadıların yönetiminde şariat hükümlerinin uygulanması. Sovyet Hükümeti silahlarını teslim eden basmacıların bütün isteklerini kabul etmiş ve hatta 30 ilâ 40 kişiden oluşan bir birleşik teşkil etmelerine izin vermiştir¹²⁶.

Mehmet Emin Bek, Sovyetler ile anlaştığı için Şir Muhammed Bek Emir-i Leşker-i İslâm görevini üstlendi. Gerbaba köyünde korbaşılar ve ahali vekillerinin kurultayını teşkil etti. Kurultay 3 Mayıs 1920'de Türkistan Müstakil Hükümetini teşkil etti. Şir Muhammed Bek hükümet reisi ve başkomutan olarak seçildi.¹²⁷

16 ve 17 Mayıs 1920'de Uçkorgan ve Vadil'deki çatışmalarda, Şir Muhammed'in, Hal Hoca'nın ve Aman

¹²⁵Andlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. Baymirza Hayit, *Türkistan im XX. Jahrhundert*, 1956, s. 180-181.

¹²⁶Joseph Castenge, *Les Basmachis*, Paris 1925, s. 34, Pravda gazetesi (26.08.1923) tarihinde 1922'nin ilk aylarında Bolşeviklerin tarafına geçen Basmacıların sayısını 4000 olarak vermiştir (s. 34).

¹²⁷Baymirza Hayit, *a.g.e.*, s. 149.

Pehlivan'ın birlikleri Sovyet birliklerini mağlup ettiler¹²⁸.

1920 yılında Şir Muhammed Bek, Korbaşı Aman Pehlivan, Muhiddin ve Hal Hoca Fergana Vadisinin en önemli korbaşıları idi. Şir Muhammed'in, Hal Hoca'nın ve Aman Pehlivanın birlikleri, 1920 Mayıs'ında Bazarkorgan'da, Korgantepe'de, Hokandkişmak'ta ve İsbaskent'de 2. Savunma tümenine karşı koyarak kendilerini savunuyorlardı¹²⁹.

Kasım 1920'de Karbaşı Parpi ve İsrail'in birlikleri Andican civarında, Nur Muhammed Bek Kızılayak, Kuramin ve Bazarkorgan ilçelerinde Şir Muhammed Bek, Riştan'daki Sovyet askerlerine karşı mücadele etmekte idiler. 1920 yılının Kasım ayı başlarında Hal Hoca'nın birliği Aravan'da, 15 Aralık 1920'de Asaka'da Karbaşı Ahundcan, Aralık ayında karbaşı Muhitdin ve Cani Bek Özkent civarındaki operasyonlarını yoğunlaştırdılar¹³⁰.

3.2. Korbaşıların Buhara, Hive ve Semerkand'daki Faaliyetleri

Buharanın işgali özgürlük mücadelesinde cephelerin artmasını sağladı.

Buhara Emiri Emir Said Alim Han yanında küçük bir birlikle beraber Buharayı terkedip, Hisar dağlık bölgesine ulaştığında, Karategin'deki Buhara halkı oradaki Türkmen aşiretleri ve Taciklerle beraber milli mücadele hareketini başlattı¹³¹. Ayrıca, başbakan Nizamiddin Hoca, Böri Toksaba, Düşenbede Lakay kabilesinden İbrahim Bek, Togay Sarı, Dervaz Taciklerinden

¹²⁸Baymirza Hayit, *Basmacılar*, s. 124.

¹²⁹Fusun Kara, *a.g.m.*, s. 316.

¹³⁰Baymirza Hayit, *a.g.e.*, s. 124.

¹³¹Joseph Castayne, *Les Basmatches*, s. 36.

İşan Sultan adlı Şeyh, Karategin Taciklerinden Fuzayı Mahdum, Belcuvan Taciklerinden Devletmand Bek, Karadağda Abdurrahman Bek'in başkanlığındaki birlikleri Kızıl Ordusunun saldırılarını göğüslediler.¹³² Buhara'nın özgürlük mücadelecileri 24 Kasım 1920'ye kadar Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş olan Şehr-i, Sebz Kitab, Yakkabağ ve Çirakçı'yı kurtarmaya müvaffak oldular¹³³. Böylece Doğu Buhara'da da bir milli mücadele cephesi açılmıştı.

Frunzenin yerine G.J. Sokolnikov atandı. Bu şahıs Sovyet kıtalarına özgürlük mücadelecilerine karşı altı ay boyunca (10 Eylül 1920'den 8 Mart 1921'e kadar) hiçbir başarı elde edemeden kumanda etmiştir.

Sovyet askerleri ile Emir'in birlikleri arasında ilk çatışma 20 Aralık 1920'de Baysun'a bağlı Akkutsal'da yapıldı. Bu çatışmada, emir askerleri 21 Aralık'ta Baysun'u ve Şehr-i Sebz'i ele geçirmeye müvaffak oldular¹³⁴.

1921 yılının Ocak ayı başlarında Sovyetler Beysun'a takviye birlikler gönderirler. Sovyetler aralıksız sürdürdükleri hareketler neticesinde 16 Şubat'ta Surhan Derya nehrine ulaşırlar. Hisar vadisinde birçok bölgeyi Mart ayına kadar ele geçirmeye müvaffak olurlar. Sovyet Ruslar, 3 Mart 1921'de stratejik öneme sahip küçük bir şehir olan Garm'ı işgal ederler. Garm'n Emiri Fuzail Mahdum Darvaz'a geri çekilmek zorunda kaldı

25 Şubat'da Sovyetlerin 2. Süvari tugayı ile milli mücadelecilerin Togay Sarı komutanlığındaki birliği Kölab'a bağlı Kızılmazar'da kanlı bir çatışmaya Korbaşı Togay Sarı savaş meydanında şehit düştü. Sovyetler 26

¹³²Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 426.

¹³³Baymirza Hayit, *a.g.e.*, s. 156.

¹³⁴Baymirza Hayit, *a.g.e.*, s. 157.

Şubat'ta Kölab'ı işgal etti ve Emir Alim Han 18 Şubat 1921'de Afganistan'a kaçtı¹³⁵.

Doğu Buhara'daki milli mücadelelerin ilk organizatörleri ve liderleri, Belcivan'da Devletmend Bek, Kölab'da Aşur Toksaba, Karamazar'da Togay Sarı, Dangar'da Abdulkayum Parvanaçı, Lakay'da İbrahim Bek, Darvaz'da İşan Sultan, Karateginde Fuzail Mahdum, Faizabad'da Gabur Bek, Duşanbe'de Rahman Dathâ, Hisar'da Temir Bek, Surhan Vadisinde Hurram Bek ve diğerleri 1921 yılında savaşmaya devam ediyorlardı.

Özgürlük mücadelesi Doğu Buhara'nın her tarafına yayılmıştı.

1921 yılı aralık ayına kadar Garm ve Kölab Ruslardan tamamen temizlenmişti. Doğu Buhara Korbaşılıarı bir araya gelerek İbrahim Bek'i İslam Ordusu Kumandanlığına seçtiler.

1921 Aralık ayına kadar Doğu Buhara'da 20.000'den fazla mücahit Rus'lara karşı savaşıyordu.

1921-1922 yıllarında Türkistan Milli Mücadele Hareketini yönlendiren diğer bir lider de Cüneyd Handı Cüheyd Han ile Sovyet birlikleri arasındaki savaş 1921 yılında da devam eder, fakat her iki taraf da bir başarı elde edemedi. Harezmi'deki milli mücadele idaresi 1921-1922 yıllarında Tecen, Merv, Karakalın ve Hiva civarında yoğun operasyonlar düzenler. Bu arada Korbaşılardan Hocakul Niyazkul, Merv ve Tecen'de ve Cüneyd Han Hive civarında büyük ün yaptılar. 1921 yılı ortalarında Kongrat hakimi temir Ali han, Cüneyd Han ile birlik olarak Ruslar'a karşı savaşmaya başladılar. 1921 sonlarında Cüneyd Han, Harezmi topraklarınının %80'ine hakimdi¹³⁶.

¹³⁵Baymirza Hayit, a.g.e., s.162.

¹³⁶Baymirza Hayit, a.g.e., s. 183-184.

3.3. Enver Paşa'nın Türkistan Milli Mücadele Hareketine Katılması

Türkistan Türklerinin mücadelelerini yoğunlaştırdığı sırada Enver Paşanın Türkistan'da görülmesi milli mücadeleye yeni bir yön ve hız vermiştir. Enver Paşa, I. Dünya Harbinde takip ettiği siyasette uğradığı talihsizliklere rağmen, Türklük davasına samimiyetle inanan bir şahsiyet idi.

Enver Paşa, kömunizmi tüm dünyaya hakim kılmak ihtirasıyla yanan Sovyet idarecilerinde Türkistan Müslümanlarını teşkilatlandırarak İngilizleri Hindistan sömürgesinden atacağı vaadi ile sıyrılıp Türkistan'a gelmiştir. Daha önce, Eylül 1920'de Bakü'deki Şark Milletleri Kongresinde bilgi edindiği Türkistan Milli Ayaklanmasının Buhara'ya vardığında çok kritik bir safhada olduğunu gören Enver paşa hiç tereddüt etmeden mücadeleye girdi¹³⁷.

Enver Paşa'nın Türkistan'daki milli ayaklanmayı yönetmeye karar vermesi bütün mücahitler arasında büyük bir sevinçle karşılanmış isede, bir kısım liderler bu işe iştirak etmemiştir. Enver Paşa'nın liderliğine muhalefet edenlerin başında Zeki Velidi,¹³⁸ eski Buhara Emiri ile veziri ve bir kısım muhafazakar bölge liderleri ile bazı Sovyet taraftarı şahsiyetler bulunuyordu.

Enver Paşa ve beraberindekiler 28 Kasım günü fanatik bir emir taraftarı olan İbrahim Bek tarafından esir alınmışlardı. Paşa, esaret hayatında bile boş durmamış bulunduğu küçük imkanlardan büyük istifadelere çalışıyordu.

¹³⁷Ş. Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asyaya Enver Paşa*, C.III İstanbul, 1971, s.546.

¹³⁸Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul, 1969, s. 384-386.

İki hafta kadar kaldığı Rahati kışlağından Muin kışlağına gelen paşayı İşan Sultan Fevkalade büyük tezahüratla karşılayarak askerler ile beraber emrine hazır olduğunu bildirdi. ¹³⁹ İşan Sultan maiyetindeki 200 silahlı Enver Paşa'nın emrine verdi. Enver Paşa Düşenbedeki Rus garnizonuna hücum etti ve 50 rus askerini öldürerek 180 tüfek ile 2 mitralyoz ele geçirmeye muvaffak oldu. 19 Şubat'ta Seriasya civarında Ruslarla tekrar çarpışan Enver Paşa'nın kuvvetini gözlerinde büyüten karşı taraf bol ganimet bırakarak geri çekildi. Bu vaziyet karşısında yıldızının tekrar parlak gibi olduğunu gören Enver paşa Emiri Leşkeri İslam ve Buhara lakabını aldı. Karatekin'de bulunan Fazıl Mahdum'da bin kadar silahlısı ile Pulhakiyana gelerek Enver Paşaya biat etmiştir. Bunarı takiben (Cildigöl) Kazak ve Türkmenlerinden de 300 kadar silahlı geldi. Mayıs ortalarında Enver Paşa'nın etrafında 7000 kadar silahlı insan toplanmıştı¹⁴⁰.

Bolşeviklere yaklaşan Enver Paşa, onların güven duyduğu bir kişi haline geldi. Bu bakımdan önemli bir görevi yerine getirmek üzere Türkistana yollandı. Ancak Enver Paşa, gözünü kırpmadan Bolşeviklere sırt çevirdi. Ruslara karşı Duşenbe'de ilk harekât, 28 Ocak 1922'de başladı. Bu çatışmaların ikinci haftasında Ruslar, Baysun'a kadar çekildiler¹⁴¹.

Sovyet Rusya 19 Nisan 1922'de Enver Paşa'ya sulh teklifinde bulundu. Ruslar, ona, Darvaz, Karatekin, Kôlâb, Düşenbe ve Hissar gibi şehir ve vilayetlerde

¹³⁹Abdullah Recep Baysun, **Türkistan Milli Mücadele Hareketi**, İstanbul, 1945, s.58.

¹⁴⁰Feridun Kandemir, **Enver Paşa'nın Son Günleri**, İstanbul, 1943, s.38.

¹⁴¹Tekin Erer, **Enver Paşanın Türkistan Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1971, s. 121.

kendisinin arzusu esasında müstakil bir devlet kurabileceklerini vaadediyorlardı¹⁴².

İhtilâlciler, Şehrisebz - Baysun - Termez hattının doğusundaki en önemli kasaba ve köyleri işgal ettiler¹⁴³.

Doğu Buhara'da, Enver Paşa'nın liderliği altında Bolşevik aleyhtarı milli mücadelelerin hız kazanması, 1922'nin ilk aylarında Sovyetleri dehşetli şekilde endişelere sevketti.

Enver Paşa daha ilk anda, Semerkand'dan Açıl Bek, Hemrahkul, Behram Bek, Mâmur Niyâzi, Abdülkahhar Bek, Danyal Bek, Cebbar Bek, Fuzeyl Maksum, Hive'den Cüneyd Han ile irtibat sağlamış böylece Buhara, Semerkand, Hive milli mücadelesini kendi şahsında birleştirmişti.¹⁴⁴

1922 temmuzunun sonunda Doğu Buhara işgal edilmişti. Duşenbe ve Baysun üzerlerinden güneye ve yanında kalan son maiyetiyle çekilen Enver Paşa'nın, Buhara - Afgan sınırını teşkil eden Peñç nehrini bir noktada aşarak Afganistan'a geçememesi, Kulap, Balcevan istikametinde Pamir dağlarına doğru doğuya dalışı, onların kurtulma imkanlarını da karartıyordu. Çarpışmalar da fiilen kesilmişti. Enver Paşa, Abıderya Vadisinde Abıderya köyünde son karargâhını kurmuştu¹⁴⁵.

Ruslar, Baysun'un 120 km. doğusunda bulunan Balcevan kasabasını, inatçı bir direnişten sonra, 18 Temmuz 1922'de işgal ettiler. Bu işgal Enver Paşaya son darbeyi vuruyordu¹⁴⁶.

¹⁴²Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 668.

¹⁴³S. R. Sonyel, "Enver Paşa ve Orta Asya'da Başgösteren Basmacı Akımı" *Belleten*, C.211, Ankara 1991, s. 1185.

¹⁴⁴A. Bademci, a.g.e., s. 387.

¹⁴⁵Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 683.

¹⁴⁶S. R. Sonyel, a.g.m., s. 1200.

Enver Paşa'nın ölümü ve Basmacıların Doğu Buharadaki bozgunu mücadeleye son vermedi. Korbaşı liderleri Afganistana geçerek orada, yeniden mücadeleye atılmak için kuvvetlerini toplamayı ümid ediyorlardı.¹⁴⁷ Enver Paşa'nın 1922'deki ölümünden sonrada Milli Mücadele Hareketi uzun müddet Sovyetler için bir tehdit kaynağı olmuştur. Hacı Sami Bey, aylarca Karategin'de ve Fergana civarında kararlı olarak faaliyet gösterdi.

1923 yılında Batı Buhara'da Enver Paşa'nın halefi Sami Paşa'nın 1300 askerine karşı girişilen harekâтта, Kızıl Ordu'nun 22.000 askeri vardı. Aynı yıl Kızıl ordu 10.000 askeri ile Lakay'da İbrahim Bey'e karşı saldırıya geçti¹⁴⁸. 28 Eylülde Ruslar, Vakhş'ın batısında, Baba Dağda, yalnız birkaç yüz savaşçıyla hâlâ İbrahime karşı harekâtı sürdürüyorlardı. Bu arada, Andican Beyi Muhittin Ruslarca tutsak ediliyor ve 28 Eylül 1922'de Taşkent ihtilâl yargıtayınca kurşuna dizilmek cezasına mahkûm ediliyordu¹⁴⁹. Rus Genarali Budienni, Andican'ın doğusundaki dağlarda Basmacılara karşı başarılı harekâтта bulunmuştur¹⁵⁰.

Ruslar Enver Paşa'nın ölümünden sonra, halkın maneviyatını ve cesaretini kırmak için propagandalarına hız vermişlerdir¹⁵¹.

¹⁴⁷Joseph Castegne, *Orta Asya Bozkırlarında Bir Osmanlı Generali Enver Paşa*, İstanbul, 1991, s. 151.

¹⁴⁸Marie Broxup, "Basmacılar" *ODTÜ*, Asya Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No: 4, Ankara, 1984, (Çev: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat) s. 13.

¹⁴⁹Salâhi R. Sonyel, *a.g.m.*, s. 1202-1203.

¹⁵⁰Salahi, R., Sonyel, *a.g.m.*, s. 1202.

¹⁵¹A. Receb Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul, 1945, s. 147.

Enver Paşa öldükten sonra Hacı Sami Bey Türkistan İhtilâl ordularının baş kumandanı tayin edildi. Hacı Sami ve Abdülhamit Arif Bey 25 Ağustos 1922'de Doğu Buharaya geçtiler.¹⁵² Hacı Sami Bey milli mücadele işlerine, Enver Paşa'nın şehadetiyle kısa bir müddet durgunlaşan askeri harekâtı tanzim ile başladı. Her kumandana kendi memleketinin müdafasını verdi¹⁵³.

Enver Paşa'nın ölümü ile güçlendirilen Kızıl Ordu, tank ve hava desteğiyle Semerkand bölgesinde kumandan Budienniy'le birlikte, büyük kanat operasyonları düzenlemek için bu durumdan büyük oranda faydalanmıştır..

1930'da, zorunlu kollektifleştirme tedbirlerinin uygulanmasına karşı koşmak için yeniden filizlendi¹⁵⁴.

Korbaşılar hareketi adlı savaşlar sonunda bir miktar Özbek, Türkiye'ye iltica etmiştir.¹⁵⁵

Harezm'de başlayan Basmacı hareketi geniş bir alana yayıldı. Ocak 1924'te Cüneyd Han büyük bir kuvvetle Hive'ye saldırdı. Fakat geriye püskürtüldü. İbrahim Bek Haziran 1931'de Sovyet orduları tarafından yakalandı. Ancak Basmacı gruplarının kalıntıları 1933'e kadar sürdü¹⁵⁶.

Bolşevik Rus provakasyonları ve Rus düşmanlığından dolayı başlayan bağımsızlık mücadelesi, 16 yıllık yoğun askeri mücadele neticesinde, kanlı bir şekilde son bulmuştur. 1917-1923 yıllarında Fergana Vadisinde, genel nüfusun üçte biri katledilmiştir. 1923-1930 yılları arasında Sovyet makamlarınca, Basmacılara samimiyet

¹⁵²Vincent Monteil, *Sovyet Müslümanları*, (Çev: Mete Çimdereli) İstanbul, 1992, s. 43.

¹⁵³A. Receb Baysun, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁵⁴A. Receb Baysun, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁵⁵Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara, 1993, s. 54.

¹⁵⁶Michael Rywkin, *a.g.e.*, s.36

gösteren 270.000'den fazla kişi de Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir¹⁵⁷.

4. TÜRKİSTANIN CUMHURİYETLERE BÖLÜNMESİ

Türklerin oturdukları toprakları ayrı ayrı Sovyet muhtar ve müttefik cumhuriyetlerine ayırma, Sovyet milli siyasetinin Sovyetler Birliğindeki Türklerin birliğini bozmak açısından attığı ilk adım olmuştur.

Lenin, 1920 yılında Türkistan'ın Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan kısımlarına ayrılmış bir Türkistan haritasının çizilmesini emretmiş ve KP idarecilerine Türkistan eyaletlerinin taksimi yahut birleştirilmesi şartlarını aydınlatmalarını istemiştir. K.P. idarecileri, Türkistan'ın bölünmesi fikrini ileri sürmüş ve bunu 1924 yılında gerçekleştirmiştir. Bundan sonra Türkistan kelimesi gittikçe devlet, jeopolitik, tarih hatta ilim terimi olmaktan çıkarılarak kullanılmaz olmuş ve yerine Orta Asya ve Kazakistan tabiri kabul edilmiştir¹⁵⁸.

Merkezi Toprak Komitesi, bu cumhuriyetlerin sınırlarını tespit işine girişmiş ve Eylül 1924'te çalışmalarını tamamlayarak sınırları aşağıdaki şekilde tespit etmiştir.

1- **Özbek SSC Cumhuriyeti:** Eski Buhara Cumhuriyeti toprakları (Buhara, Kermine, Nur-Ata, Karşi, Şehri-Sebz, Baysun ve Sarı-Asi) Semerkant ve Taşkent bölgelerini içine alıyordu.

¹⁵⁷Bu yıllar arasında yaklaşık olarak 3.053.188 Müslüman şehit olmuştur. Baymirza Hayit, a.g.e., s.321.

¹⁵⁸E. Mustafa Kırımal, " Sovyet Türkistanında Milliyetçilik" Dergi, No. 41, Münih, 1965, s. 3.

- 2- Türkmen SSC Cumhuriyeti:** Hazar kıyılarından Merv bölgesine kadar uzanan Türkmen toprakları ile eski Buhara Cumhuriyeti'nin Türkmenlerle meskûn olan Kerçi ve Çarşu vilayetleri ile Harezmi'nin Türkmen bölgeleri olan Taşöz, İlyali, Parsu, Kunya-Ürgenç, Mangıt, Ambar-Mamak, Sadavar, Dargan Ata ve Hocali'nin bir kısmını içine alıyordu.
- 3- Tacik SSC Cumhuriyeti:** Kurgan-Tube, Kulyab, Duşambe, Sir-Derya, bölgesinin bir kısmı, Garm vilayetleri ile Zerefşan bölgesi ve doğusu, Pamir bölgesi, Vakhan bölgesinin bir kısmı ile Sarısu bölgelerini içine alıyordu.
- 4- Kırgız Muhtar Cumhuriyeti:** Karakol bölgesi, Pişpek, Evliya-Ata'nın bir kısmı, Namonyan ile Andican'ın bir kısmı, Fergana ve Hokad'ın bölgeleri ile Oş ve Pamir'in kuzeyini içine alıyordu.
- 5-Kazak Cumhuriyeti:** Akmescit, Evliya-Ata'nın bir kısmı, Mirzaçol, Çimkent, Alma-Ata, Yarkent, Pişpek'in bir kısmı, Tardu Kurgan ve Çizzah'ın bir kısmı ile Kazak topraklarını içine alıyordu¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s.52.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN'DA SOVYET YÖNETİMİ

1. KOMÜNİST PARTİ TEŞKİLÂTI

Bütün Sovyet Cumhuriyetlerinin tek hakimi Sovyet Komünist Partisi idi¹. Rusya'daki Bütün Rusya Sosyal Demokrat İşçiler Partisi 1924'te Sovyetler Birliği Komünist partisi adını aldı, Bolşevik tabiri ise 1932'de terk edildi ve sadece Sovyetler Birliği Komünist Partisi adını aldı.

Sovyetler Birliği Komünist Partisinin merkeziyetçi idaresi ve terör rejimi, birlik, Cumhuriyetlerinin ayrılma imkanlarını ortadan kaldırmıştı. Diğer cumhuriyetlerin komünist partileri, en ufak hususlarda bile Moskova'daki Merkez Komitesine tabi durumda bırakılan yerli komünist teşkilatları konumunda idi². Tüm Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da halkın bütün siyasi, iktisadi ve kültür hayatı KP'nin denetimi altında bulunuyordu. Özbekistan KP'si Moskova'daki Sovyet Komünist Partisinin direktifleri doğrultusunda hareket ederdi.

Sovyetlerde en yüksek yaşama organı Yüksek Sovyetti. Bu Yüksek Sovyet, İttifak (Birlik) Sovyet ve Milletler Sovyeti olmak üzere ikiye ayrıldı³. Her Birlik Cumhuriyeti, Muhtar Cumhuriyetlere, Muhtar Oblastlara ve Muhtar Okruglara ayrılmıştı. Her cumhuriyeti 32, her Muhtar Cumhuriyeti 11, her Muhtar Oblastı 5 ve her Muhtar Okrug'u 1 temsilci temsil ederdi. Yüksek Sovyet'e bu

¹S.O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, C. II, s. 235.

²P. Fedenko, "Yeni Tip Koloniyalizmin - Sovyet Koloniyalizmin Ana Hatları" *Dergi*, S.25, Münih, 1961, s. 25.

³Vincent Monteil, *Sovyet Müslümanları* (Terc: Mete Çamdereli), İstanbul, 1982, s. 62.

temsilcilerinin gelmesinden sonra bu organlar yılda iki defa toplanırlardı. Ülkeyi yöneten konsey durumundaki presidyum'u bu Sovyetler seçerdi.⁴ Yüksek Sovyet Presidyumu "Yönetim Kurulu" 37 kişiden meydana gelirdi. Presidyum başkanının dışında 15 yardımcısı (her Cumhuriyetten bir tane), bir sekreter ile 20 üyesi bulunurdu. Presidyum başkanı, yüksek Sovyet'in çıkardığı kanunları tasdik edip yürürlüğe sokardı. Bütün bu organlar Sovyet KP'nin emirleri ile hareket ederdi.

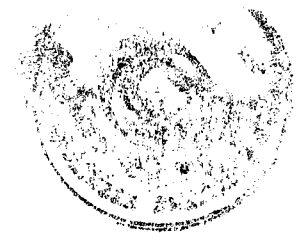
Cumhuriyetlerdeki KP'leri, KP'sinin yaşama organı olan Yüksek Sovyet'e delege göndermekle yükümlüydüler. Ancak bu delegeler azınlıkta oldukları için yönetimde ağırlıkları oldukça zayıftı. Sovyet sisteminde üçüncü önemli organ "Bakanlar Sovyeti" (Şurası) idi. 130 üyeden oluşan bu Bakanlar Sovyet'ine, Birlik Cumhuriyetlerinin hükümet başkanları da üye idi. Bakanlar Sovyeti, talimatları doğrudan doğruya Sovyet KP'inden alıyordu.

Özbekistan dahil olmak üzere Sovyetler Birliğini oluşturan bütün Cumhuriyetlerin Komünist partileri, birbirlerine bezmekle birlikte, Sovyet Rusya Komünist Partisinin teşkilatından ve hükümet şeklinden daha değişik bir durum arz ediyordu. Birlik Cumhuriyetlerinin KP'lerinin en büyük organları şöyle idi:

Merkezi Komite, Komite Bürosu ve Genel Sekreterlik
Ayrıca, KP şu şubelere ayrılıyordu;

1. Organizasyon ve Parti Faaliyetleri
2. Endüstri ve Ulaşım,
3. Hafif Gıda Endüstrisi Organları,
4. Yönetim organları,
5. Parti Komisyonu,
6. Propaganda ve ajitasyon,
7. Fen ve Eğitim kuruluşları,

⁴Sir Olaf Caroe, a.g.e., s. 238.

- 8.Kültür kuruluşları,
- 9.Köy (Kolhoz) ekonomisi,
- 10.İmar-İskan işleri ve Yerli ekonomi,
- 11.Servis müdürlüğü.

Cumhuriyetlerin Bakanlıklarının yetki sahaları şöyle sıralanıyordu:

- a.Köy (Kolhoz) ekonomisi,
- b.İçişleri,
- c.Adalet,
- d.Eğitim,
- e.Sosyal Güvenlik,
- f.Sağlık,
- g.Yerli ekonomi (yol, nakliyat, endüstri, konut ve diğer hizmetleri)

Bunlarda sadece eğitim, sosyal güvenlik ve yerli ekonomi Birlik Cumhuriyetlerinde kalmış, sosyal güvenlik ve yerli ekonomi Birlik Cumhuriyetlerinde kalmış, 1936 yılından itibaren diğer bakanlık sahaları Moskova tarafından yürütülmeye baylanmıştır. 1966'da yapılan değişiklik ile Eğitim faaliyetleri Moskova'ya İç İşleride Birlik Cumhuriyetlerine bırakılmıştır. Fakat, 1977'de yapılan değişiklik ile Birlik Cumhuriyetleri, eski bakanlıkların çoğunu yeniden devralmışlardır⁵.

Cumhuriyetlerde, Moskova'da olduğu gibi, partinin en yüksek karar organı Merkez Komitesi ve Sekreterlikti.⁶ Sekreterlik gerçek iktidar koltuğu ve aynı zamanda parti merkez komitesinin bekçi köpeği demektir. 2. Dünya savaşı yıllarında Özbekistan SSC. Merkezi komitesi sekreterliğinin siyasi kesimi 5 sekreterden oluşmaktaydı. 1. 2. Ve 3. Sekreter, propaganda ve ajitasyon sekreteri ve kadro

⁵Mehmet Sanay, a.g.e., s. 73.

⁶H. Carrere Dencausse, Parçalanmış İmparatorluk, (Çev: Nezih Uzel), İstanbul, 1984, s. 226.

yönetim sekreteri. Bunların yanı sıra üç de şube şefi bulunuyordu. Bunlar : Teşkilat-ı Talimat Şubesi Şefi, Askeri Şube şefi ve Özel Seksiyon Şefi idi⁷.

1.1. Özbekistan Komünist Partisi

Özbekistan Cumhuriyeti 70 yıl boyunca, sovyet Rusya tarafından uygulanan şiddetli baskı nedeniyle, merkeze kayıtsız şartsız itaat eden kadroları ve tamamen merkezden yönetilen yöneticileri ile idare edilmiştir. Özbekistan bakanlar Kurulunun başında daima bir Özbeğin bulunmasındaki tek amaç Özbek halkını olduğu kadar dünya kamuoyunuda Sovyet Cumhuriyetlerinin muhtar yönetimle olduğunu inandırmak amacını güdüyordu.

Bütün 2. sekreterlerin Rus ya da Slav ırkından olması bölge parti teşkilatındaki Rus mevcudiyetinin başlıca dayanak noktaları olmaları hususundaki genel kanıyı geçerli kılan Özbekistan'da ve diğer tüm Türk cumhuriyetlerindeki ikinci Sekreter, Rus bölgesindeki aynı konumdaki kişiden çok daha önemli ve yeterli idi.⁸ 1941-1946 yılları arasında bakanlıkların çoğu Türklerin elinde bulunuyor, buna karşılık, Devlet Güvenlik Bakanı daima bir Avrupa asıllı kişi oluyordu⁹. 1944 yılında kurulan Dış İşleri Bakanlığına da¹⁰ bir Özbek getirilmişti. Ancak anayasa da yer alan dış

⁷Michael Rywkin, *Asyadaki Rusya*, İstanbul 1975, s .143.

⁸Michael Rywkin, *İktidar ve Etnik Gruplar: Özbekistan'da Bölge ve İllere Göre Parti Üyelikleri*, ODTÜ, Asya Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, Ankara,1993, s.2.

⁹Michael Rywkin, *a.g.e.*, İstanbul 1975, s .150

¹⁰Hans Koch, "Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi ve Sovyetler Birliği'nde Milletler Meselesi", *Dergi* s.24: Münih 1936 tarihinde yayınlanan Stalin anayasasınının 189. Maddesine göre birliğe dahil her cumhuriyet doğrudan doğruya yabancı devletlerle münasebet tesis etmek ve bu devletlerle müahedele aktederek birbirlerine siyasi mümessil ve konsolos göndermek hakkına haizdirler. Anayasa mucibince

ülkelere diplomatik temsilcisi atama, dış ülke temsilcilerini kabul etme hakkı, Öz SSC prezidyumuna uluslararası antlaşmaları onaylama ya da reddetme hakkı sadece kağıt üzerinde kalmış, sadece teorik olarak Özbekistan Dış İşleri Bakanlığı mevcut olmuştur.¹¹ Cumhuriyetlerdeki Savunma Bakanlığında ise hiçbir tayin yapılmamıştır.

1962 yılı Aralık ayında KP adına yeni bir kontrol organı olan Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesinin Orta Asya Bürosu kuruldu. Başkanı Lomanasov ve asbaşkanları M. Veselov, Akulenzev ve V. N. Kulikov olan bu büro, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan SSC içinde işlerin koordinasyon ve kontrolünü sağlamakta idi.¹² Böylece, Sovyet liderleri Türkistan Komünistlerine (Cumhuriyetlerdeki 1. Sekreterleri) karşı güvensizliklerini ortaya koymuş oldular.

Türk Cumhuriyetlerinin pozisyonları ne olursa olsun, onların liderleri Moskova'da gerçek bir hakimiyet göstergesi olacak pozisyonu elde tutma şansına sahip değillerdi.

Özbekistan'da devamlı olarak mühim anahtar mevkilerin çoğunluğunu merkezden yollanan Ruslar işgal etmekteydiler. Türk Cumhuriyetlerindeki parti teşkilatında hükümet yapısında, güvenlik kuvvetlerinde, orduda ve ana ekonomik kuruluşlarda belli pozisyonlar Ruslara verilmekteydi. Özbekistan'da 1946-1980¹³, 1983 ve 1984¹⁴ yıllarında bölge

verilen bu siyaset serbestliği, sözden ibaret olmuş ve Sovyet hukuk ilmi bu serbestliği normal hukuk kaidesi olarak değil de ancak potansiyel ve deklaratif olarak kabul ve tarif etmiştir.

¹¹Edward Allworth, *The Modern Uzbeks*, Stanford, 1990, s.304.

¹²Baymirza Halit, *Esir Türkler*, s.103-104, E. Allworth, *The Modern Uzbeks*, Stanford, 1990, s.304.

¹³Nadir Devlet, *Çağdaş Türkler*, İstanbul, 1993, s.63-64.

parti komitelerindeki görevlilerin isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir (bkz.Tablo:3-4). Parti Teşkilatının dışında orduda ve ana ekonomik kuruluşlarda belli pozisyonlarda görev alanların çoğunluğunu Ruslar teşkil ediyordu.

TABLO:3 ÖZBEKİSTAN'DA KOMÜNİST PARTİ TEŞKİLATINDA BULUNAN GÖREVLİLERİN İSİMLERİ

	1946	1980
Parti Teşkilatları Bölümü Başkanı	T.G. Kofov	V.V.Okunskiil
İdari Teşkilatlar Bölümü Başkanı	-	G.N. Arhangelskiy
Başkent 2. Parti Sekreteri	N.G. Lukovani	K.P. Oudin
Oblast 2. Sekreteri		
Andican	K.K. Şubladze (Gürcü)	L.P.Şendrik
Buhara	Mangutov	Y.S.Şriyabin
Cizak	X	V.P.Klemenov
Fergana	B.İ.Belskiy	V.P.Esin
Karakalpak MSSC	G.A.Egorov	V.V.Kislov
Kaşka Darya	G.İ.İaşin	İ.İ.Golobaçev
Namangan	G.A.Gabrieliants	A.G.Rudenko
Semer kand	G.İnşevskiy	İ.K.Kuksenko
Surhan Darya	S.A.Nikitin	V.K.Mihaylov
Sırderya	X	V.A.Haydarov
Taşkent	G.İ.Zayko	V.A.Antanov
Başbakanın 1. Muavini Güvenlik Komitesi Başkanı	R.M.Gluhov M.İ.Baskakov	T.N.Osetrov L.N.Melkunov

¹⁴Michael Rywkin, İktidar ve Etnik Gruplar: Özbekistan'da Bölge Ve İllere Göre Parti Üyelikleri, ODTÜ Asya Ve Afrika Araştırmaları Yayınları, Ankara,1993, s. 8-12.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere 1980 yılında Özbekistan'da ancak iki oblastın 2. Parti Sekreteri Rus değildi. Namangan bölgesinin 2. Parti Sekreteri Ukraynalı ve Sır Derya bölgesi 2. Parti sekreteri Haydarov ise Özbek idi.

TABLO:4 1983-1984 ÖZBEKİSTAN KOMÜNİST PARTİSİ 1. VE 2. SEKRETERLERİ

	1.Sekreter	2. Sekreter
Namangan	M.K. Kamai (ov)	A.S. Voenkov
Semerkanđ	R.S. Ashurali (ov)	E.E. Berezikov
Fergana	U.Ömer (ov)	P.V. Dogonkın
Harezmi	M. Huday Berdi yev	I.T. Sorakın
Cizak	Habibulla Shagazatlası	Evgenii Klemenov
Surhandarya	A.K: Karimov	G.P. Steshenko
Taşkent	U.U. Umar (av)	K.P. Dudın
Buhara	B. Cemal (ov)	V. P. Shugaev

Tablodan da anlaşılacağı üzere bölgelerdeki 1. Sekreterliklerde Özbek kökenli 2. Sekreterliklerde de Rus veya Slav ırkından gelen görevliler bulunmakta idi.

1.3. Özbekistan SSC Komünist Partisi 1. Sekreterleri

Özbek SSC siyasi, ekonomik ve kültürel alanda kayıtsız şartsız Moskova'ya bağlı idi. 1924 yılı Ekiminde Sovyet Rusya Merkezi İdare Komitesi Özbekistan Komünist Partisini kurdu.

Özbekistan SSC'nin 1924'te kurulmasından sonra yönetimin başına geçirilen ılımlı komünistlerde Feyzullah Hocayev ve Akmal Ikramov¹⁶ ilk yıllardaki Sovyet

¹⁵Nadir Devlet, Çağdaş Türkler D.G.B.İ.T., İstanbul,1993,63-64.

¹⁶Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge*, Newyork,1983, s.112.

hoşgörüsünden de istifade ederek ülkeyi halkın milli menfaatleri çerçevesinde idare etmeye başlamışlardı. Ancak, bu milli icraat 1928'de Stalin'in başlattığı toplama kampları ve kolhozlaşma siyaseti ile büyük bir darbe yemiştir. Çok sayıda aydın kişilerin desteğini rağmen bu iki Özbek lideri, Stalin'in acımasız tutumu karşısında fazla tutunamadılar¹⁷. 1938 yılındaki aydın kıyımı esnasında Hocayev ve Ikramov, Özbek aydınları ile birlikte sürgüne gönderilmiş ve burada kurşuna dizilmişlerdir.

Hocayev ve Ikramov'dan sonra bir yıldan az bir zaman süresinde 1. Sekreterliğe 3Özbek getirildi. Bunlardan Abdullah Kerimov iki hafta, Torabekov üç hafta ve Sultan Segisbaev, düşmanlıkla suçlanarak tasfiye edildi.¹⁸

Stalin'in direktifi ile ÖZKP'nin başına 1937'de Usman Yasupov getirilmiştir. Yasupov Stalin'in kanlı terör rejimini Özbekistan'a tanıtan kişi olmuştur. Bu dönemde ülke baştan aşağı tamamen Sovyet kontrolüne girmiştir.¹⁹ II. Dünya Harbi'nden sonra yönetimin başına geçen Nureddin Abdulkadir Muhiddinov (d. 1917),²⁰ Özbeklerin milli kültürlerini muhafaza etmeleri gerektiğini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Onun zamanında Özbek halkı az da olsa soluk almıştır²¹. 1941 yılında parti üyesi olan Muhiddinov 1951-1955 yılları arasında Özbekistan KP 1. Sekreterliği, 1955-1957 yıllarında da, Merkezi Komite Prezidyum üyesi gibi üst görevlere getirilmişse de, onun milliyetçi kesimi Sovyetleri rahatsız ettiğinden dolayı 1959 yılında yerine kendilerine ve rejime daha sadık bir

¹⁷Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s.74.

¹⁸Michael Rywkin, *a.g.e.*, Newyork, 1983, s.108.

¹⁹Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.75.

²⁰Edward Allworth, *a.g.e.*, s.304.

²¹Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.75.

kişi olarak gördükleri Şeref Reşidov" Öz. KP'nin 1. Sekreterliğine getirilmişlerdi.²²

Özbek liderler arasında günümüz Özbekistan'ına en fazla etkisi olanı, 1959-1983 yılları arasında iktidarda kalan Şeref Reşidov'dur. Reşidov'un arkasında uzun bir parti dönemi vardır. Bu dönem 1939'da 22 yaşında partiye girdiği andan itibaren aralıksız olarak devam etmiştir.²³ Reşidov komünizme inanan bir insan olmakla kalmamış, Özbek ekonomisinin Sovyet menfaatlerine göre organize edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Reşidov, Özbek Türklerinin milli kültürlerinden kopup Sovyetleşmesi için Sovyetler birliği KPMK'nın 1963'ün Haziranındaki toplantısında milliyetçilik fikirlerinin hangi şekillerde kendini gösterdiği konusu üzerinde durmuş ve demiştir ki:

"...Milliyetçilik kalıntılarının enternasyonal terbiyenin gevşediği alanda daha fazla bir hyatiyet gösterdiği hususunu ihmal edemeyiz ve buna hakkımız yoktur...Milliyetçilik kalıntıları bazende çok ustaca bir tarzda, mahalli milliyetçilik, milli övünme ve milli üstünlük hislerinin kamçılanması, geçmiş devrin idealiz edilmesi, devrini yaşamış eski irticai gelenek ve göreneklerin muvacehesinde derin bir özleyiş izharı şeklinde beliriyor... Milliyetçilik ve mahalli milliyetçilik alanındaki en ufak belirtilere karşı amansızca savaşmak, bütün parti teşekküllerinin, bütün komünistlerin en kutsal görevi olmalıdır."

Moskova'nın emirlerle en sadıkane bir şekilde uyanlarda biride Özbekistan KP Merkez Komitesi de sekreteri S. Rejidov olmuştu.

Özbekistan'da öğretmenlerin gençleri eğitmede komünist ideoloji seviyesini yeterli bulmayan Reşidov,

²²Edward Allworth, a.g.e., s.304.

²³Helene C. Dencausse, a.g.e., s. 211.

Özbekistan KPMK 1964 Eylülünde yapılan 14. Kongresinde bu konuya değinerek sözlerine şöyle devam etmiştir: "Öğretmenlerimiz, özellikle köy öğretmenlerimiz arasında kendi nazari-ideolojik ve metodik bilgi seviyesini yükseltmek için çaba göstermeyenler pek çoktur. Parti teşekkülleriyle eğitim şubelerinin bu durum karşısında kayıtsız davranmaları ise üzücüdür..."

Reşidov'un 24 senelik iktidarı 1983'te ölümü ile sona erdi. Yerine Osman Hocayev geçti. Onu da Refik Nisanov izledi²⁴. Nişanov (d. 1926) 1963'te Merkezi Komite Prezidyum üyeliği ve sekreterliğine getirildi. Aynı yılda ÖzSSC üst konseyinde prezidyum üyeliği ve Taşkent şehri icra komitesi başkanı oldu. 1969 yılında da SSCB Üst Konseyi Milliyetler Komitesi Yasal danışma Komisyonu üyeliğine getirildi. Nisanov bu makamda iken SSCB ve birlik Cumhuriyetlerinde çalışma yasalarının düzenlenmesi ile ilgili değişiklik hakkında bir rapor hazırladı. Nisanov bu faaliyetleri karşısında, paniğe düşen Sovyetler onu geldiği birçok önemli mevkiden uzaklaştırarak Srilanka büyükelçisi olarak atadılar²⁵.

Nisanov'un görevinden alınıp, İslam Kerimov'un atanmasını, Lijayev'in emriyle empoze edilen kadroların boşaltılması izledir. Bu dönemdeki önemli bir gelişmede rüşvet karşıtı bir kampanya başlatılması oldu. Kampanya, Raşidov döneminin seçkin yöneticilerini iktidardan uzaklaştırmayı hedefliyordu Yeni Sovyet politikasının Özbeklere karşı müdahaleci ve merkeziyetçi bir tavır şeklinde belirmesi reaktif bir milliyetçiliğin doğmasına

²⁴Nilüfer Avcı, "Özbekistan'ın Dünü ve Bugününde Siyasi ve Ekonomik Oluşumlar" **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı II, Ankara, 1997, s.1318.

²⁵Edward Allworth, a.g.e., s. 305.

yol açtı. Özellikle Özbek KP üyeleri açısından milliyetçi duygular güçlendi²⁶.

2.SSCB'NİN DAĞILMA SÜRECİNE GİRMESİ VE ÖZBEKİSTAN SSC CUMHURİYETİNDEKİ SİYASİ DEĞİŞİKLİKLER

Lenin'den sonra Sovyet Rusyayı demir bir pençe ile yöneten Stalin, 29 yıllık diktatörlük döneminden sonra 5 Mart 1953 yılında ölünce yerini Hruşçev'e bırakmıştır. 1960 yılından itibaren su yüzüne çıkan Moskova-Pekin çatışması Hruşçev'in iktidarını sona erdirmiş ve yerini 58 yaşındaki Leonid Brejnev almıştır. Brejnev döneminde de Sovyet Rusya'nın diktatoryal yönetiminde hiçbir değişiklik olmamıştır. Brejnev, 1982 yılında öldükten sonra yerine Yuri Andropov getirilmiştir. Andropov'un liderliğini Konstantin Çernenko izlemiştir²⁷.

Çernenko'nun ölümü ile birlikte Sovyet Rusya tarihinde yeni bir dönemi başlatan M. Gorbaçov iktidara gelmiştir. SB'nin milli gelirinin büyük bir kısmının silahlanmaya harcanmış olması ve giderek mali yükün fazlalaştığı Afganistan batağı ve petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomiyi ters yönde zorladığından dolayı Gorbaçov'un iktidara geldiği dönemde ekonomi neredeyse tıkanma noktasına gelmişti. Marksist Leninist düşüncelerle itici güç olarak tanımlanan parti aşırı bir yozlaşmaya uğramıştı²⁸.

1985 yılında SSCBKP Genel Sekreteri Çernenkonun ölümüyle parti sekreterliğine Polit büronun en genç üyesi olan 54 yaşındaki Mihail Gorbaçov seçildi.

²⁶Nilüfer Avcı, a.g.m., s. 1308.

²⁷Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C.II, Ankara, 1991, s.110.

²⁸Zbigniew Brzezinski, Büyük Çöküş (Çev. Gül Keskin), Ankara, 1992, s.34; Ahat Andican, a.g.e., s. 26.

Gorbaçov'un ülke içinde parti, devlet ve toplum yapısında başlattığı Glasnost²⁹ ve Perestroika³⁰ politikaları gerek ülkede, gerekse ülke dışında büyük yankılar uyandırdı.

Glasnost politikasının etkisi altında birçok cumhuriyette milliyetçilik duyguları ön plana çıkmış ve yeniden bir diriliş başlamıştır³¹. Sovyetler Birliği'nin de yeni sisteme geçişte Perestroika ve Glasnost politikaları beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Çöküşü durdurmak yerine hızlandırmışlardır. Ekonomik, siyasi ve kültürel meselelere gerekli çözümlerin bulunamayışı Sovyetleri büyük bir kaosa sürüklemiştir³².

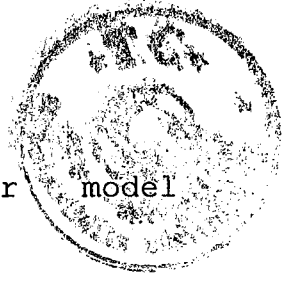
Gorbaçov, temelde, siyasi karar ve yaptırım gücünün Sovyet yapılanmasının ana unsurunu oluşturan Rus Slav mekanizmasında kalacağı, buna karşı ekonomik gücün

²⁹Glasnost kelime anlamıyla açıklık, aşikarlık anlamına gelmektedir. Glasnost yeniden yapılanmanın politik yönüdür ve her şeyi herkesin önünde açıkça yapmaktır.

³⁰Perestroika, yeniden yapılanma anlamına gelmektedir. Gorbaçov tarafından perestroika adı altında başlatıldığı savunulan sınırlı özel girişime izin verilmesi, ekonominin planlara göre değil toplumun ihtiyaçlarına göre yönlendirilmesi, gerekli olmayan yatırımlara kaynak ayrılmaması, savunma sanayii silahlanma ve 3. Dünya ülkelerine yardım gibi prodüktif olmayan yatırımların yenilenmemesi ve ülke genelinde çalışanların üretime daha aktif katılımının sağlanması şeklinde başlıklar halinde özetleyebiliriz. Dış ekonomik ilişkilerde ise, ideolojik farklılıklar gözetilmeden gelişmiş ülkelerle işbirliği, yabancı sermaye Sovyetler genelinde yatırım yapma imkanını sağlanması öngörülmektedir (A. Andican, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, İstanbul, 1996, s. 27, 28).

³¹İlhan Uludağ, *Sovyetleri Birliği sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri*, İstanbul, 1992, s. 146.

³²Atilla Artam, *Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri*, İstanbul, 1993, s. 7.

perifer cumhuriyetlere yayılabileceği bir model gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.³³

Gorbaçov'un liderliğinin ilk iki yılında zararın azaltılması ve verim oranının yükseltilmesi amacıyla, Özbekistan'daki ekonomik etkinliklerin kontrolü, siyasi ve ekonomik eksikliklerin giderilmesi için bir takım çalışmalar yapıldı. 1986 yılında Özbekistan ve diğer Türk cumhuriyetlerindeki Merkezi Komite üyelerinde yarısından fazlası azledildi. Buna bağlı olarak Özbekistan'da halkın birde onunu teşkil eden KP üyelerinden takibata uğrayan birçok hükümet görevlisi azledildi. Gorbacov döneminin Özbekistan'a getirdiği diğer bir yenilik ise yıllarca ihmal edilmiş olan pamuk monokültürün doğurduğu çevre sorunları idi. Özbekistan'daki Sovyet planlamacıları 1986 yılından itibaren sulama ve kirlilik üzerinde araştırmalar yapmaya başladılar.³⁴

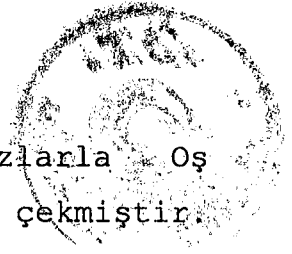
1989 yılı haziran başında Özbekistan'ın Fergana Vadisindeki Fergana kentinde pazarda çıkan bir kavganın büyümesiyle patlak vermiş³⁵ olan olay KGB (Sovyet Gizli Polis Teşkilatı)'nın kışkırtması ile harekete geçen bir grup Özbek Türkü'nün Ahıska Türkleri üzerine hücumu ile başlamıştır. Bir hafta içerisinde yaklaşık olarak 100 Ahıska Türkü öldürülmüş, 1000'den fazla insan yaralanmış ve insanlar evlerini terke mecbur bırakılmıştı.³⁶ Özbekistan'daki bu çatışma Sovyet İmparatorluğunda Türkü Türke karşı kışkırtma operasyonunun belki de sonuncusu idi. Ahıska Türklerine yapılan bu haksızlıktan üç-beş

³³A. Andican, a.g.e., s. 58-59.

³⁴Nancy Lubin, "Uzbekistan: The Challenges Ahead" *The Middle East Journal*, C. 43, S.4, 1989, s. 626-628.

³⁵E. KH Panesh- L.B. Ermolov, "Meshetinsky Turks Under the Conditions of The Modern Ethnic Processes n the USSR" *Bulleten*, C. LVII, S. 219, Ankara, 1994, s. 589-607.

³⁶Naney Lubin, a.g.m., s. 619.

ay sonra, 1990 başlarında, Özbeklerin, Kırgızlarla Oş şehrinde çatışmaya girmesi herkesin dikkatini çekmiştir. İslam Kerimov, bu üzücü gelişmeleri ancak Kızıl-Ordu birlikleri yardımı çağırarak önleyebilmiştir.³⁷ Özbekistan'daki Sosyal ve ekonomik durum katkıda bulunmuştur. İhtilalden itibaren Sovyet liderleri tarafından birbirini geliştiren takibeden sömürge politikaları, hızla gelişen nüfusu işsizlik sorunuyla karşı karşıya bıraktığı yüzbinlerce ümitsiz gencin istikbal arayışlarının da etkisi büyük olmuştur.³⁸

1991 yılına girerken Sovyetler Birliği giderek parçalamaya yüz tutmuş, ekonomik zorluklar içerisinde boğuşan bir imparatorluk görünümünde idi. 1989 yılına kadar uyguladığı reformların başarısızlığına rağmen halk içerisinde desteği devam eder. Gorbaçov 1990 yılı boyunca popülaritesini hızla kaybetmiş, bu yıl ortalarında yapılan kamuoyu yoklamalarında yapılan halkın ancak 9021'inin desteklediği bir lider konumuna gelmiştir³⁹.

Gorbaçov devrindeki glasnost politikası sonucu, eğitim ve toplumsal değişimlere izin verilmesi, milli hissiyat ve gurur duygularının yükselmesine sebep oldu⁴⁰.

1 Kasım 1990'da Özbekistan Yüksek Sovyeti aldığı bir kararla Bakanlar Kurulu lağvetti. Hükümet fonksiyonları Kerimov'a bağlı bir kabineye devredildi. Başbakan Şükrullah Mirsaidov da yeni oluşturulan başka yardımcılığına atadı.

Siyasi alanda Glasnost politikalarının temel hedefi, çoğulcu demokrasiye ulaşmaktır⁴¹. Sovyetler Birliğinde

³⁷Mehmet Saray, a.g.e., s. 76.

³⁸Nancy Lubin, a.g.m., s. 620.

³⁹Ahat Andican, a.g.e., s. 56.

⁴⁰Nazif Shahrani, "Milli Mefkure, Özbek Milli kimliğinin meydana Getirilişi", Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs) Ankara, 1995, s. 55-61.

Mart 1990'da gerçekleşen anayasa değişikliğiyle başkanlık sistemine geçilmesi, içinde bulunan ekonomik ve siyasi meselelerin çözümünde kayda değer bir başarı sağlayamadığı gibi, aksine dağılıma sürecinde vargücüyle devam ettirmiştir⁴². Sovyetler Birliğinde Gorbaçov'un iki çeşit muhalifi mevcut olmuştur. Bunların birincileri, Sovyetlerde muhafazakar olarak isimlendirilenler Marksist-Leninist uygulamayı isteyenler diğerleri ise Gorbachov'dan daha reformcu olanlardır.⁴³ Bu iki grubun girişim ile 19-20 Ağustos 1991'de Moskova'da bir askeri darbe olmuştur. Darbecilerin başarısızlığa uğramasından sonra Sovyetler Birliği oluşturan Cumhuriyetler birbir istiklallerini ilan etmeye başlamıştır.

19 Ağustos 1991 darbe girişimi esnasında tarafsız kalan İslam Kerimov yönetimi, darbenin başarısız olduğu anlaşınca, tavrını netleştirmiştir. Darbeci Olağanüstü Hal Devlet Komitesine karşı tavır alan İslam Kerimov, SBKP'den istifa etmiştir. Özbekistan KP'de SBKP'den ayrılmıştır.⁴⁴ Özbekistan parlamentosu 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan İstiklalini ilan etmişti. Özbekistan Komünist Partisi kendini lağvederek Demokratik Parti adını almıştır. Cumhurbaşkanı İslam Kerimovda dört ay sonra ülkesinde ilk demokrasi hareketini başlatmıştır.

2.1. Özbekistan'daki Muhalefet Partileri

1988 yılı Kasımından itibaren Özbekistan'da SSCB'deki politik değişikliklere paralel olarak halk hareketi başlamıştır. Tam adı "Özbekistan Tabiatı Maddi ve Manevi

⁴¹İlhan Uludağ, a.g.e., s. 146.

⁴²Atıla Artam, a.g.e., s. 9.

⁴³İlhan Uludağ, a.g.e., s. 148.

⁴⁴Z. Avşar - F. Solak - F. Yorulmaz - A. Yorulmaz, Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, Ankara, 1994, s. 110.

Baylıklarını Muhafaza Ediş Birlik Hareketi", Taşkent Üniversitesinde görevli Abdurrahim Pulatov'un her kesiminden yaklaşık beş yüz bin üyeyi bir araya toplamıştır.

Birlik Hareketi Mart 1989'da Taşkent'de 12000 kişinin katılımıyla ilk gösterisini yapmıştır.⁴⁵ Partinin üç ana hedefi ulusal bağımsızlık, halkın yönetime katılımının sağlanması ve demokratik düzenin ülkeye yerleşmesi olarak belirlenmişti. Muhammed Salih ve Birliğin önde gelen bazı üyeleri, demokratik reformları ileriye götürme yolları üzerinde bir anlaşmazlığa düşülmesinden dolayı, kendi partileri Erk'i oluşturmak için 1990'da Örgütle olan bağlarını kapardılar.⁴⁶ Partisinin amacı, tam bağımsız demokratik ve laik bir cumhuriyet modeli izlemektir. 1992 baharında muhalefete yönelik baskılar yoğunlaşırken Birlik ve Erk işbirliği yapma kararı almışlarsa da Temmuz ayında Erk kapatılmıştır.

Özbekistan'daki milliyetçi niteliğe sahip bir başka hareket de Fars kökenli Tacik nüfusun kültürel haklarını korumak amacıyla kurulmuş bulunan Semerkand hareketidir. Hareketin varlığı Mart 1991'de Kerimov'a gönderilen 10000 imzalı bir açık mektupla ortaya çıkmıştır. 1992 yılında kurulan Vatan Terakkiyatı Partisinin parlemontoda temsilcisi bulunmamaktadır. Bu dönemdeki önemli bir diğer muhalefet hareketi de İslami Dirçeliş Partisidir. Partisinin varlığı Ocak 1991'de Taşkent'te düzenlediği kuruluş kongresine katılanların hükümet tarafından tutuklanması ile ortaya çıkmıştır⁴⁷.

⁴⁵Nancy Lubin, a.g.e., s. 633.

⁴⁶Nilüfer Avcı, a.g.e., s. 1317.

⁴⁷Nihal İncioğlu, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", Bağımsızlığın İlk Yılları, Ankara, 1994, s. 158.

3. BAĞIMSIZ ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

Özbekistan'da ilk seçimler 29 Aralık 1991 yılında yapıldı. İslam Kerimov Cumhurbaşkanı oldu. Eski Özbekistan Komünist Partisi Eylül 1991'de adını Demokratik Halk Partisi olarak değiştirdi ve Özbekistan Yasama Meclisinde de çoğunluğu elde etti.

Özbekistan'da ilk seçimler 29 Aralık 1991 yılında yapıldı. İslam Kerimov başbakan oldu. Eski Özbekistan KP Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, idare kadrolarda yenilik de yaptı.

8 Aralık 1992 tarihinde büyük bir ehemmiyete haz Özbekistan Cumhuriyeti anayasasının kabul edilmesi, ülke hayatında büyük bir politik olay, yeni Özbekistanı kurma sürecinin önemli adımlarından biri olma mahiyetini kazanmıştır.⁴⁸ Anayasaya uygun olarak devlet makamlarının önceki totaliter sisteminden tamamen farklı olan, kuvvetlerin, yeni yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrılığı prensiplerine dayanan sistem yaratılmıştır. Bakanlıkların çoğu değiştirilerek, yerine Pazar şartlarına uygun dernekler, birlikte, anonim şirketler, holding şirketler kurulmuştur.

Anayasaya göre yeni demokratik seçim sistemine uygun olmak, Özbekistan tarihinde ilk kez Cumhuriyet Parlamentosu Yüksek Meclis ve seçilmiş mahalli organlarına çok partili serbest seçim getirilmiştir. Neticede devlet egemenliğinin Yüksek meclis ve milletvekilleri ile mahalli temsilcilerden oluşan yasama organı oluşturulmuştur. Özbekistan tarihinde ilk defa

⁴⁸E. Ahmedov, *Republic of Uzbekistan*, Taşkent, 1993, s: 61 Bess Brown, "Orta Asya: Beklenmedik Bağımsızlığın İlk Yılı" (Çev: Olgan Bekar), *Yeni Forum Dergisi*, Nisan 1993, c.14, s.287, s.24.

uygulanan Cumhurbaşkanlığı görevi de yeni Özbekistan'ın devlet sisteminde merkezi bir yer almıştır⁴⁹.

3.1. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Dünya Topluluklarıyla İşbirliği

Özbekistan'ın kısa olan bağımsız gelişme tarihinde, Cumhuriyeti egemen devlet olarak kurmak amacıyla büyük işler gerçekleştirilmiştir. Şu anda Özbekistan'ı , 165 devlet tanımış bulunuyor. Dünyanın 120'den fazla ülkesiyle resmi diplomatik ilişkiler sağlanmıştır. Taşkent'te 35 ülkenin Büyükelçiliği açılmıştır.

Bugün Özbekistan bütün haklara sahip en tanınmış uluslararası teşkilatlara dahil olup, bütün kıtalarda onlarca ülkeyle dostluk ilişkilerini geliştirmektedir. Dünya bankası ve diğer mali kurumlarla, devlet ve özel kuruluşlarla sıkı bir işbirliği yapmaktadır. Cumhuriyet'te 88 yabancı devlet temsilciliği akredite edilmiş, 24 hükümetler arası teşkilat ve 13 hükümet kuruluşu faaliyet göstermektedir. Bağımsızlıktan bugüne kadar olan zaman süresince birçok önemli uluslar arası anlaşmalara katılmıştır⁵⁰.

Özbekistan Cumhuriyeti, AB, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi, NATO, ECO, Bağıntısız Ülkeler Hareketi ve diğer kuruluşlarla da işbirliği halindedir.

Özbekistan'ın dış politika da öncelikle önem verdiği ülkeler, BDT ülkeleri, Rusya, "Orta Asya ve Kazakistan", "Müslüman Doğu", "Asya - Pasifik Havzası ülkeleri, Türkiye, diğer "Müslüman devletler" Çin ve Hindistan gibi Asya devletleri, İspanya, Fransa, İtalya 'dır⁵¹.

⁴⁹İslam Kerimov, a.g.e., s. 140-141.

⁵⁰İslam Kerimov, Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde, Ankara,1997, s.258.

⁵¹İslam Kerimov, Uzbekistan The Road of Idependence and Progress, Taşkent: "Uzbekistan", 1992, s. 24-32.

3.2. Türkiye-Özbekistan İlişkileri

Türkiye Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. 1992 yılının Nisan ayında Taşkent'te TC. Büyükelçiliği, 1993 yılının Ocak ayında da Ankara'da Özbekistan Cumhuriyeti Büyükelçiliğinin açılması ile birlikte diplomatik ilişkiler başlamıştır. İki ülkenin devlet başkanları ve diğer üst düzey yetkililer düzenli olarak biraraya gelmeye başlamışlardır.

1992 yılında 112,4 milyon dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 1996 yılında 404 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye Özbekistan'dan ithalat yapan ülkeler aralamasında beşinci Özbekistan'a ihracat yapan ülkeler sıralamasında da yedinci sırada yer almaktadır. Özbekistan Türkiye'ye pamuk, tekstil hammaddeleri, çeşitli metaller ihraç etmekte, şeker, çeşitli gıda maddeleri, halı, tekstil ürünleri, ilaç ve deterjan ithal etmektedir⁵².

Bugüne kadar Özbekistan ile Türkiye arasında 30'dan fazla protokol ve anlaşma imzalanmıştır (bkz. Ek:1). Anlaşmaların hayata geçirilmesi sonucunda bugün Özbekistan'da 200'den fazla Özbek-Türk firması inşaat, tekstil, ticaret, eğitim gibi konularda faaliyet göstermektedir. Bunun dışında 25 Türk firmasının da temsilciliği bulunmaktadır.

3.3.Özbekistan Cumhuriyetinin Bayrağı ve Milli Marşı

Özbekistan Cumhuriyeti'nin bugünkü bayrağı Özbekistan Büyük Millet Meclisi'nin VII. Kongresinde 18 Kasım 1991 tarihinde kabul edildi. Özbekistan bayrağının sol üst köşesindeki hilâl, Özbek halkının tarihi geleneklerine ağılı

⁵²Süleyman Merdanoğlu-Nasriddin Muhammediev, Özbekistan Kılavuzu, Ankara, 1997, s. 78.

olduğunun ve aynı zamanda Özbekistan'ın yeni kazanmış olduğu bağımsızlığın ifadesidir. Özbekistan bayrağındaki renk armonisi geleneklerini, kültürünü, barışa ve mutluluğa verdiği önemi belirtmektedir⁵³.

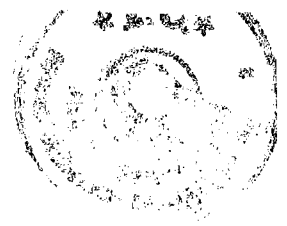
Özbekistan Cumhuriyeti'nin bir arada yeni millî arması ise Özbek halkının yüzyıllardır. Bir arada tutan, kendi toplumsal , kültürel ve geleneksel özellikleri geniş bir vadi üzerine doğan parlak bir güneş mevcuttur. Buradaki güneş güç ve enerji ifadesidir. Güneşin sağ tarafında birbirine geçmiş buğday başakları ve pamuk dalları ise bilindiği üzere Özbekistan'ın ana tarım ürünleridir. Bu dalların alt birleşim noktasında bulunan Semurg kuşu da, Özbekistan halkını kucaklamakta, dostluk ve barışı simgelemektedir.⁵⁴

10 Aralık 1992 tarihinde Özbekistan Yüksek Meclisi tarafından Şair Abdulla ARİPOV'un yazmış olduğu şiiri Özbekistan Milli Marşı olarak kabul edilmiştir. Özbekler Milli Marşlarını Devlet Methiyesi olarak isimlendirmektedirler⁵⁵.

⁵³Onarbay Şamsiyev, "Özbekistan Cumhuriyeti" **Yeni Forum**, s.XV-301, 1994, s.27.

⁵⁴Süleyman Merdanoğlu-Nasriddin Muhammedov, **Özbekistan Kılavuzu**, Ankara, 1997, s.86.

⁵⁵E. Yaman, "Özbekistan Yeni Milli Marşı Üzerine" **Türk Yurdu**, s.68, Ankara, 1993, s.48.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTANDA RUS KÜLTÜR POLİTİKASI

1. MOSKOVA'NIN ÖZBEK TÜRKLERİNİ SOVYETLEŞTİRME ÇABALARI

Sovyetler Birliği'ndeki milli kültürleri Ruslaştırma hareketi, Sovyetlerin sosyalist kültür meydana getirme faaliyetlerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Sovyet kültür politikasının ana prensibi; şeklen milli muhtevaca sosyalist olan kültür oluşturma gayretleri Stalin tarafından talep edilmiş bir tezdır. Komünist Rusya'nın 70 yıl boyunca aralıksız olarak sürdürdüğü bu politika, Çarlık Rusya döneminden itibaren Özbekistan ve Rusya'daki tüm Türk Cumhuriyetlerinde tatbik ettikleri iskan ve koloni siyasetlerinden daha yoğun bir mücadele vermelerini gerektirmiştir.

Özbekistan'da 1930'lu yıllarda uygulanan yasaklar milli kültür için bir faciaya dönüşmüştür.¹ Yetenekli edebiyat ve sanat erbabları Abdullah Kadiri, A. Süleyman Çolpan, Fıtrat, Şakir Süleyman, Ziya Said, Osman Nasır, Kasım Sorakin, Muhammed Hasan, Abdusselam Niyazi, Atacan Haşimov gibi şair ve yazarların milli ruhu yansıtacak eserler yasak edilmiş ve Türk şivelerinde sovyet ruhunda, proloteya ve kolhoz edebiyatı yaratılması, konu olarak "Büyük kardeş" Rus milletinin Rus olmayan milletlere , iyilik ve yardımlarının ele alınması ve büyük oranda Rus yazarlarından yapılacak tercümelerin yayınlanması yoluna gidilmiştir.²

Sovyet rejiminin Türkler arasındaki dil ve kültür birliğine mani olacak icraatını yürüten daha ziyade yeni

¹R. Ya. Recebova, *Özbekistan Tarihi* (1917-1993), Taşkent, 1993, s. 192.

yetişen komünist mektebi Türkologlarından meydana gelmekte idi. Burada takip edilen gaye, bin yıllık bir maziye ve dile sahip Türk halklarını karanlık ve cehalet içerisinde gösterip kültür ışığına, ancak Sovyet devrinde kavuştuklarına inandırmak için çalışmışlardır³. Milli tarih, komünistlerin tabirince geçmişe ait olayların idealize edilmesi alanında müşahede edilen en küçük belirti bile komünist basın ve yayın organlarının, hemen her gün bahsettiği ve genel savaş açtığı bir mesele olmuştur⁴.

70 yıl boyunca uygulanan terör ve baskı politikası Türk kimliğini ortaya koyucu her türlü hareketi "Pan-Türkizm", "Panislamizm", "Burjuva Milliyetçisi" suçlamasıyla karşılaşmış ve acımasızca cezalandırmıştır.

1.1. Şahıs ve Coğrafi İsimleri Ruslaştırma

Türkistan Türklüğünü ve Müslümanlığını Ruslaştırma Metotlarından birisi de Özbekistan'daki yer adlarının ve coğrafi isimlerin Ruslaştırılması oldu. Bu politikanın altında yatan sebep, bir ülkeye hakim olan ideolojinin kendinden önceki ideolojileri halkın hafızasından silme çabasıdır.

Türk Müslüman soyadları sonuna "-ov" "-yev" ve "-viç" ilavelerini getirmişler. Yetim kalan çocuklara ise tamamen Rus isimleri vermişlerdir.⁵ SSCB'de siyasi iktidar coğrafi yer adlarını sokak adlarına varıncaya kadar yöre halkını

²Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 56.

³Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul, 1993, s.98.

⁴Süleyman Tekiner, "Özbekistanda Milliyetçilik" , *Dergi*, No:41, Münih 1965, s.42

düşünmeden değiştirmiş, yöre halkının tarihi ve kültürel geçmişini yok saymış, yeni bir tarih, yeni bir kültür, yeni bir insan tipi yaratmaya çalışmıştır.⁶ Bu politikaya bağlı olarak Özbekistan'da da yerleşim yerlerine Svendlov, Şaumyan, Babuşkin, Kirov, Frunze, Orjonikidze ve Şçors'un adı verilmiştir. Bununla yetinilmeyerek Rus-Soyet kuklası Özbek yöneticilerin adları da yerleşim yerlerine verilmiştir. Örneğin Özbekistan SSC'nin ilk devlet başkanı olan sovyet işbirlikçisi Ahunbabayev'in adı Cumhuriyet içerisinde 40'a yakın kent ve köye verilmiştir⁷.

Bugün Özbekistan'da birçok şehir, kasaba, köy, fabrika ve enstitü Rus isimleriyle zikredilmektedir.

1.2.Özbekistan'ın Tarihi Geçmişinin Tahrif Edilmesi

Bolşevik ihtilalinin ilk dönemlerinde Çarlık Rusya'sının Türkistan Fethini kınayan ve Rus zulmüne karşı yapılan hareketleri Milliyetçi olarak niteleyen Komünistlerin çok geçmeden Türkistan fethini, Türklerin emperyalist kötülüklerden kurtarıp, kültürel bir servete kavuşturmak olarak yorumlamışlardır.⁸

1935 yılında KPMK'nin vermiş olduğu karar istinaden orta ve yüksek okullarda okutulan bütün tarih kitaplarının Marksizm-Leninizm esaslarına göre yeniden düzenlenmesi amacıyla, o zamana kadar okutulan bütün tarih kitapları

⁵Baymirza Hayit, "Türkistan'da Ruslaştırış Siyaseti " **Milli Türkistan**, 1962, s. 17; Vincent Monteil, **Sovyet Müslümanları** (Çev. Mete Çandereli), İstanbul, 1982 s. 91.

⁶Edward Allworth, **The Modern Uzbeks**, Stanford,1990, s. 216.

⁷Hasan Kanbolat, "Çarlık Rusyası, SSCB ve BDT Devirlerinde Yer Adlarında Değişim Süreci" **AE**, Cilt 3 s. 3, Ankara, 1996, s. 110.

⁸S. Enders Wimbush, "Sovyet Orta Asya'sında Soysuzlaştırma Politikası" (Çev. Yasin Ceylan), **ODTÜ**, Ankara, 1986, s.5.

yasaklanmıştır.⁹ Bu konu hakkında Özbekistan'da Özbekistan SSC Halk Komiserliği heyeti başkanı Feyzullah Hocayev'in rehberliğinde yapılan komisyon toplantısında, tarihçiler arasında Özbek halkının tarihini bütün Türk halklarının tarihinden ayrılıp ayrılmaması ve Türkistan tarihinin devirlere ayrılması hakkında ihtilaflar meydana gelmiştir¹⁰. 4 Aralık 1924 tarihinde Türkistan terimi tarih kitaplarından kaldırılmış ve kullanılması yasaklanmıştır. Sadece Kazakistan'daki küçük bir kasaba ile Özbek SSC Harezm bölgesindeki bir köy bu ismi muhafaza edebilmiştir.¹¹

II. Dünya Harbi yıllarında bir grup tarihçi tarafından yazılan üç ciltlik Özbekistan SSC Tarihi isimli kitabın ilk baskısı iki cilt olarak 1950 yılında yayınlanmıştır. Özbekistan SSC Tarihinin ilk iki cildi, 1951 yılında başlayarak, bakısı tekrarlanıncaya kadar KP'sinin muhtelif mercilerinde müzakere ve tetkik edilmiş, neticede esaslı bir değişikliğe uğramıştır. 1952 yılının Şubat ayında, ÖzkPMK'nin hususi toplantısında, ikinci cildin yazarları XIX. yy. sonunda ve XX. Yy. başında Özbekistan'daki irticai-monarşist hareketleri idealize etmek, bu hareketlere milli kurtuluş karakteri vermek, ile suçlandırılmışlardır.¹²

Hruşçev'in başa geçmesinden sonra, 30 Ocak 1954'te Taşkent'te Orta Asya ve Kazakistan tarihinin tetkiki için yapılan toplantıda tarihçilerden, daha önce milli tarihleri hakkında yazdıkları eserleri yok edip, Sovyet görüşüne göre

⁹C.W. Hostler, *Turkism And The Soviets*, London, 1957, s.192.

¹⁰A. Ömerhan, "Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin İntişarı Münasebetiyle" *Dergi*, S.54, Münih,1969, s. 132.

¹¹Edward Allworth, *The Modern Uzbeks*, Stanford, s. 208.

¹²Recebova, *Özbekistan Tarihi*, Taşkent, 1993, s.237.

yeniden kaleme almalarını istemişlerdir.¹³ SBKP'nin Subat 1956'da Sovyetler Birliği İlimler Akademisinin Tarih Enstitüsü tarafından düzenlenen konferansta, Rus olmayan milletlerin Çar ordularına karşı mukavemeti irtica ve geriliğin medeniyete karşı isyanı şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴

Moskova'nın direktifi ile ÖZKPMK I. Sekreteri Raşidov, tarihçilere, yazdıkları kitaplarda KP'sinin önemini Rus milletinin Türklerin kardeşi olduğunu, panislamizm, pantürkizm, ceditçilik gibi ihtilal aleytarı akımların irticai mahiyetini belirtmelerini tavsiye etmiştir.¹⁵

1955 yılında SB ilimler Akademisi tarafından T.N. Kari Niyazov'un yazdığı Sovyet Özbekistanın Kültür Tarihinin Taslakları (Oçerki İstorii Kulturu Sovetskago Uzbekistana) isimli kitap yayınlanmıştır. Bu kitapta Türkistan Türklerinin kültür mirası müellif tarafından gayet dar bir çerçeve içerisinde alınmış ve mübalâğalı bir tarzda tasvir edilmiştir. Fergani, Musa Harezmi, Muhammed Farabî, Ebu Reyhan Birunî, İbni Sina, Uluğbeg, Alişir Nevaî, Sultan Babur ve Türkistanın ilim, kültür ve felsefe sahasındaki bütün ileri gelenleri, kitapta yalnız tahrif edilmekle kalmamış, aynı zamanda kendi devirlerinin memnuniyetsizliğini uyandıran insanlar olarak tasvir edilmişlerdir.¹⁶ İlmi faaliyetleri ile tüm dünyayı aydınlatan alimlerin bu şekilde tanıtılmasındaki tek

¹³A. Ömerhan, a.g.m., s.130.

¹⁴Mehmet Saray, Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, s.92; A. Ömerhan, a.g.m., s.131.

¹⁵P. Urban, "Sovyet Milli Siyasetinin Bugünkü Eğitimleri" Dergi, Münih 1964, S. 35-36, s. 80.

amaç Özbek gençliğini milli kimliğinden, şanlı geçmişinden habersiz bir şekilde yaşamalarını sağlamaktır.

Bütün baskılara rağmen Özbek Türkleri, kendi tarihlerini ve tarihi şahsiyetlerini öğrenmede büyük gayret göstermişler ve bunu açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdir.¹⁷ 1970'li yıllardan itibaren Özbek yazarları tarihi romanlarında, milliyetçi tarih görüşünü yansıtmaya çalışmışlardır. Abil Yakubov'un "Uluğbek'in Hazinesi" Mir Muhsin'in "Mimar 1978", Primkul Kairov'un "Akşam Yıldızı",¹⁸ Aksad Muhtar'ın "Çınar 1977" adlı eserlerinde milliyetçi görüşler hakim olmuştur.

Enternasyonalist ve sosyalist bir kimlik dışında milli kimliğe izin vermeyen Sovyet yönetimi altında, okullarda Özbek gençlerine kendi tarihi yerine Rus tarihini ve Marks ve Lenin fikirlerini öğretiyorlardı. Bu durum da bugün Özbekistan Türklerinin çoğunluğunun kendi tarihinden vedağerlerinden yoksun yetişmesine sebep olmuştur.¹⁹

Bugün tarihçiler ve eğitimciler, tarihin öğrenimi için ders kitaplarının ve aynı zamanda akademik düzeyde yeni tarih kitaplarının yazılması gerektiğinde hemfikirdirler. Özbekistan'da geçmişteki bazı olayları yeniden yorumlamak, ve tarihe geçmiş olan uydurma belgelerin ortaya

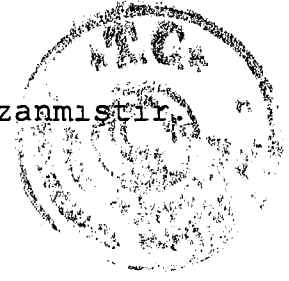
¹⁶A. Ömerhan, "Özbekistan Tarih ve Kültürünün Tahrifi" *Dergi*, S.55, Münih, 1969, s. 44; Süleyman Eliyarlı, "Türk Dünyası Tarihçiliğinin Bazı Ortak Problemleri" *TDAD*, S. 81, İstanbul, 1992, s. 109-110.

¹⁷Süleyman Tekiner, "Özbekistanda Milliyetçilik" *Dergi*, No:41 Münih, 1965, s. 43.

¹⁸Michael Rywkin, *Muslim Challenge Ahead*, Newyork, 1983, s. 100.

¹⁹Nadir Devlet, "Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı" *AE*, C. 2, S.4, Ankara, 1996, s. 97.

çıkarılması²⁰ için yapılan çalışmalar yoğunluk kazanmıştır.

1.3. Sovyet Döneminde Özbekistan'da Eğitim

Sovyet döneminde Özbekistan'da eğitim programı, milli ve İslami unsurlardan uzak, Marksist-Leninst ideolojiyi benimseyen Sovyet sistemi ile organize edildiği için, yetişen yeni nesillerde bir Sovyet vatandaşı olarak eğitim görmeye başlamıştır²¹.

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da da halk eğitimi, Sovyetler Birliği Yüksek ve Orta İhtisas Bakanlığı, Sovyetler Birliği Milli Eğitim Bakanlığı ve Sovyet Birliği Pedagojik Bilimler Akademisi tarafından yönetilen ve istikâmet verilen tek merkezleştirilmiş okul sisteminin karışık bir parçasını teşkil eder.²² Eğitimle ilgili bütün çalışmalar Moskova'daki merkezi öğretim organları tarafından kontrol edilmekte idi.

1921-1922 eğitim yılında Özbekistan'da okur yazar oranını yükseltmek için cumhuriyetin birçok şehir ve köyünde binden fazla okulda okuma-yazma kursları açıldı. 1920'li yıllarda cumhuriyetin medeni hayatındaki tek

²⁰"Frunze Mektubu" diye bilinen önemli bir belgenin aslında uydurma olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sovyetler, Orta Asya'yı ve Buhara Emirinin topraklarını ele geçirmelerinin, bir istilâ olmayıp, halkın isteği ve daveti üzerine yapılmış bir operasyon olduğu masalını desteklemek üzere bir yalan belge düzenlemişlerdir. Tarihe Franze Mektubu olarak geçen bu mektubun tamamen uydurma bir resmi yalan olduğunu açığa çıkarılması Özbek halkının Sovyet rejiminin gerçek yüzü daha iyi görmesine yardım etmiştir. Aydın Yalçın "Tarihi Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği", AE, S. 1, Ankara 1994, s. 24-25.

²¹Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 67.

²²S. Voronitsin "Sovyet Türkistan'ın da Okul ve Bilim" *Dergi*, S.55, Münih, 1964, s. 64

olumlu değişiklik okur-yazar oranının yükselmesi oldu. Ülkedeki ilmi faaliyetleri düzenlemek için Özbekistan SSR Merkezi İcra Komitesi yanında 1932 yılında Özbekistan Bilimler Komitesi kuruldu. Bu komite daha sonrada SSCB Bilimler Akademisini Özbekistan şubesine çevrildi. 1941 yılına gelindiğinde Cumhuriyetten 75 tane ilmi müessese olup, burada 3000'den fazla ilim adamı araştırma yapmakta idi.²³

Özbekistan'da ilköğretim önce beş yıl, bir müddet sonrada yedi yıl olarak sürdürülmüştür.²⁴ 1959-1962 yıllarında Hruşçev'in okul reformuna uygun olarak Sovyet Türkistanı Cumhuriyetlerinde 8 yıllık zorunlu öğretim ve liselerde mesleki dersler kabul edildi. Bunu da ilköğretimin 10 yıldan 11 yıla çıkarılması takip etti. Bu reformun kısmen tadil edildiği 1965-1966 yıllarından sonra, Özbek okulları da dahil, bütün Sovyet okullarında yeniden 10 yıllık öğrenim müddeti tatbik edilmiş ve mesleki dersler hemen hemen ortadan kaldırılmıştır.²⁵ Beş altı sene sonra yeniden fikir değiştiren Sovyet yöneticileri bütün okullarda eğitim süresini yeniden bir yıl daha uzatmıştır²⁶.

II. Dünya harbi yıllarında Özbekistan'a gelen 22 tane ilmi Araştırma Enstitüsü, 16 tane yüksek öğretim kurumu, 2 tane kütüphane Özbek ilim adamlarının çalışmalarına büyük katkıda bulundu. Meşhur cerrah akademisyen V.P. Filatov, Prof. V.İ. Aniçkov, N. Vişnevskiy, SSCB Fenler Akademisinin akademisyenleri ve üyeleri V.D. Grekov, V.V. Streve, I.A. Kablukov gibi dünya çapında ünlü Rus İlim adamları ile Özbekistan ilim adamları

²³R. Ya. Recebova, a.g.e., s. 150, 155.

²⁴Mehmet Saray, Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s. 68.

²⁵Voronıtsın, a.g.m., s. 64.

²⁶Mehmet Saray, a.g.e., s. 68.

birlikte çalıştılar.²⁷ 1920'de kurulmuş, Taşkent devlet Üniversitesi'ne, 1933 yılında Semerkant'da Ali Şir Nevai adlı Özbek üniversitesi eklendi²⁸.

Özbekistan'da 1965-1966 öğretim yılında ilk ve orta okulların ve bunlara devam eden öğrencilerin sayısı şöyledir: Bu öğretim yılında Özbekistan da 6797 okul bulunuyordu. Bu okulların 1550'si ilkokul, 3392'si sekiz yıllık okullar, 1825'i de orta (lise) ve 30'u da diğer okulları teşkil ediyordu. Öğrenci sayısı 2.341.600 idi Bu öğrencilerin 94.300'ü ilkokullarda, 986.700'ü sekiz yıllık okullarda, 1.255.100'ü orta(lise) okullarda ve 5.500'ü de başka okullarda okuyorlardı. 1966-1967 öğretim yılında ise Özbekistan'daki yüksek okul ve fakültelerde okuyan öğrenci sayısı 188.300 idi. Ancak bu okullarda okuyan Özbek öğrencilerin çoğunluğunun üretimden ayrılmadan yeni gündüz işlerine devam ettiklerinden okullarını bitirememişlerdir. Buna makabil Rus öğrencilerin fakülte hayatlarında herhangi bir kesinti olmamıştır.²⁹

1965-1966 ders yılında yüksek okullardaki Özbek Türklerinin oranı %51, Ruslarınki de %24 idi. Bu arada 10.000 aşkın genç Özbek de Sovyetler Birliği'nin diğer Cumhuriyetlerinin yüksek okullarına devam ediyorlardı. Özbekistan'ın orta ihtisas okullarında ise, aynı yılda öğrenim gören Özbek Türklerin oranı %47, Ruslarınki de %28 idi.³⁰ 1968'de 125.000 öğretmenli ve 3.500.000 öğrencili 80.000 ilkokul, 32 yüksek okul ve 92 tane de teknik okul mevcuttu ³¹.

²⁷Recebova, a.g.e., s. 236.

²⁸Vincent Monteil, Sovyet Müslümanları, İstanbul, 1982, s. 116.

²⁹Voronitsin, a.g.m., s. 65,68.

³⁰Voronitsin. a.g.m., s. 68.

³¹Jean Marabini, "Özbekistan Mucizesi", Türk Dünyası, s. 16, İstanbul, 1970, s. 35.

1970'li yılların başında ise teknik okullar ve üniversitelerden yaklaşık olarak 250.000 öğrenci mezun oldu.³²

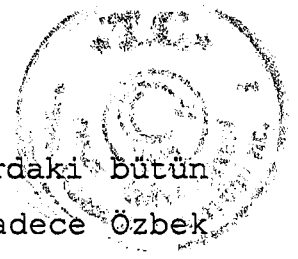
Özbek okullarında eğitimde Rusça inkâr edilemez şekilde özel bir statüye sahipti. Rusça 1938 yılında bütün okullarda mecburi ders olarak okullarda verilmeye başlandı. Rusçaya hakim olmamak yüksek eğitim ve cumhuriyetler arası ilişkileri gerektiren her sahada ciddi bir engel demekti.³³ Özbek KPMK de cumhuriyetin içinde Rusça eğitimini en üst düzeye ulaştırabilmek ve Rusçu vatandaşlar yetiştirmek maksadı ile yatılı okulların yaygınlaştırılması öngörüyordu. Özbekistan'da 1976 yılında 150 okul faaliyet göstermiştir Burada da iki yabancı dilin konuşmasından iyi bir eğitim dili yaratılamadığı görülünce, ciddi eğitim müesseselerinde öğretim dili Rusça olarak kabul edilmiştir. Özbek Türkçesi mahalli bir dil durumuna düşürülmüştür. Özbekistan'da Eğitim Programı Milli ve İslami unsurlardan uzak Marksist; Leninist ideolojiyi benimseyen Sovyet sistemi ile organize edildiği için, yetişen yeni nesil de bir Sovyet vatandaşı olarak eğitim görmeye başlamıştır. Bu ise, Özbek Türkleri ile Türk gruplarını milli kültürlerinden hızla uzaklaştırmıştır.³⁴

Bu dengesiz ve gayri adil eğitim sisteminde kendi dillerinde ders gören Rus gençleri iyi yetişmeye ve neticede de iş ve parti organlarında daha iyi mevkilerde vazife olmaya başlamışlardır. Özbek gençleri ister istemez kendi ülkelerinin iş alanlarında ve idaresinde ikinci sınıf vatandaş düşürülmüşlerdi. Neticede, iyi yetişen Ruslar, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi, Özbekistan'da da beyin

³²McCagg W.O, *Sovyet Asian Ethnic Frontiers*, Newyork,1979, 151.

³³Shirin Akiner, *Sovyetlerde Müslümanlar*, İstanbul, 1995, s. 29.

³⁴H.C. D'encausse, *Sovyetlerde Müslümanlar*, İstanbul, 1992; s, 282.

takımı durumuna gelmiştir.³⁵ Bu dönemde, okullardaki bütün milli özellikler ortadan kaldırılmış, okullar sadece Özbek gençlerin komünizm ruhunda yetişmesi için çaba harcayan Rusya'ya sadık adamların eğitim merkezlerine dönüştürülmüştü.³⁶ Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi Cumhuriyetteki orta okul sayısı 1980-81 yılında 8021, 1985-1986'da 8159, 1990-91 yılında da 8535'i bulmuştur. Bu rakamlar bütün baskı ve zulme rağmen Sovyet döneminde Özbekistan'da eğitim-öğretim seviyesinin geçmiş devrine nazaran daha yüksek olduğunu göstermektedir.

TABLO:5 ÖZBEKİSTANDAKİ EĞİTİM ÖĞRETİM KURUMLARI

	1980 / 81	1985/ 86	1990/ 91
Ortaokul sayısı	8021	8159	8535
Öğr. sayısı (bin) kişi	4047	4336	4744
Teknik kurumların sayısı	222	249	247
Öğr. Sayısı (bin kişi)	238	282	262
Yük. Eğitim Kur. S.	43	42	46
Öğrenci sayısı	278	286	341

Kaynak: Özbekistan ülke Raporu.

Günümüzde Özbekistan'da 3 üniversite ve 40 yüksek okul bulunmaktadır (bkz. Ek.1).

³⁵Mehmet Saray, a.g.e., s. 69.

³⁶Baymirza Hayit, "Lenin Mirashorlarının Türkistan Siyaseti" Milli Türkistan, S. 129, 1970, s. 10.

2. SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTANDA DİL VE EDEBİYAT

2.1. Dil Politikası

Dil politikası, Sovyet iktidarının kültür emperyalizmi sahasında yürüttüğü faaliyetlerin başında gelmiştir. Sovyetler Birliği içindeki tüm Türklere arka arkaya uygulanan alfabe değişiklikleri her zaman Sovyet siyaseti ile iç içe olmuştur.

Bolşevik ihtilâli sonrasında KP'nin 1921'deki X. ve 1923'teki XII. Kurultayları milli Sovyet cumhuriyetleri dillerini bu cumhuriyetlerin devlet dileri olarak ilân etti. Buna bağlı olarak Özbekistan cumhuriyeti inkılâb komitesinin 31 Aralık 1924 günü kabul edilen "İşleri Özbek dilinde yürütmek ve Özbekistan cumhuriyetinin inkılâb komitesi huzurunda merkezi heyetlerini korumak hakkında "48 sayılı kararı ile cumhuriyet içerisinde bütün resmi işlerin sadece Özbek dilinde yürütülmesi mecburiyeti getirildi³⁷.

Ancak aradan altı yıl geçtikten sonra bu kararın iptal edilmesi, Sovyet Rusya'nın sadece kendi hakimiyetlerini sağlamlaştırmak amacıyla bu siyaseti gütmüş olduklarını ortaya koydu.

Özbeklerin 1930 yılına kadar kullandığı Arap Alfabeti zaman içinde birkaç değişiklik geçirdi.³⁸ Bu değişikliklerin en geniş kapsamlısı 1923'te Bu arada toplanan orta Asya Özbekler İmlâ Konferansında³⁹ yapıldı.

³⁷Nizameddin Mahmudov, "Özbekistan'n Devlet Dili" *Türk Kültürü*, S.372, Ankara, 1994, S. 235.

³⁸Ilse Laude-Eirtautas, "Son Elli Yılda Edebi Özbekçenin Gelişmesi Üzerine" *Türk Kültürü*, C.XV/ 1-2 , Ankara, 1976, S.82.

³⁹Suzan Tokatlı , "Özbek Alfabeti üzerine" *Erciyes Üniversitesi Dergisi*, Yıl:19, S.224, Kayseri 1996, s.33.

Sovyet Hükümetinin Müslüman birliğini bozmak ve Sovyetler Birliği dış Müslüman ülkeleriyle kültürel münasebetlerini ortadan kaldırmak amacıyla başvurduğu tedbirlerin başında 7 Ağustos 1925⁴⁰ 'de alınan bir kararla Arap alfabesiyle basılmış olan neşriyatın Sovyetler Birliğine girmesi yasaklandı. Bu tedbiri Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kabulü izlemiştir.⁴¹ Sovyetler Arap Alfabesinden Latin alfabesine geçme işlemini önce Azerbaycan'da gerçekleştirdiler. Azerbaycan'dan sonra başta Türkistan olmak üzere diğer Türk bölgesinde de Latin alfabesini yaymak amacıyla 1926'da Bakü'de bir Türkoloji Kurultayı topladılar. Bu kongrenin sonunda bütün Türk lehçelerinde Latin alfabesinin kullanılmasına karar verildi. Buna Birleştirilmiş Türk Alfabesi ismi verildi.⁴² Bu alfabe 1930 yılında Özbek Türkleri tarafından tatbik edilmeye başladı.⁴³ Özbek yazı dili içinde 1934 yılında Farsça tesirindeki Taşkent ağzının yazı diline esas alması kararı verildi⁴⁴.

1928 yılında Türkiye'nin de Latin alfabesini kabul etmesi Sovyetleri endişelendirdi.⁴⁵ Bunun üzerine Sovyetler, Türklere Rus yani Kiril alfabesini kullandırtmaya karar verdiler.⁴⁶ Sovyet Rusya, 1937-1938 yılları arasındaki aydın kıyımından sonra 45 milyona

⁴⁰P.B. Henze, "İç Asya'da Siyaset ve Yazı" Dergi, No. 5, Münih 1956, s. 99.

⁴¹N.A. Baskakov, *The Turkic Peoples Of The USSR; The Development of Their Languages And Writing*, Oxford, 1960, s. 9.

⁴²Edward Allworth, *Uzbek Literary Politics*, London, 1964, s.32.

⁴³Baskakov, a.g.e., s. 49; Şinasi Sükan, *Türkiye Cumhuriyeti Dışındaki Türk Topulukları*, Ankara, 1961, s. 63.

⁴⁴Mehmet Saray, a.g.e., s. 82.

⁴⁵Mehmet Saray, a.g.e., s. 82

⁴⁶Elizabeth Bacon, *Central Asians Under Russian Rule*, New York, 1966, s. 191

yakın Türk bir emirle Latin alfabesini terk ederek Rus Kril alfabesini esas alan ve her boya ve lehçeye mahsus olarak değiştirilen alfabelerle Türkleri yazıp okumaya mecbur tuttular.⁴⁷ Bundaki amaç, Sovyetler Birliğinde yaşayan Azeri, Tatar, Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız ve başka Türk boylarını aynı milletler gibi göstermek ve dil aracılığıyla birbirlerini anlamalarını engellemekti.

Sovyetlerin Türk boylarına uygulamış olduğu dil siyaseti kısa zamanda başarıya ulaşmıştır. 1937-1940 yılları arasında Fıtrat gibi şuurlu dil bilginleri ve aydınlarının öldürülmesinden sonra Sovyetler Birliğinin başka yerlerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da "Türk dilleri" veya "Türkî diller"⁴⁸ terimleri kullanılmaya başlamıştır.

Rus dilini öğretme ve yayma Çarlık Rusya'sının olduğu gibi Sovyetler Birliğinin de büyük önem verdiği meselelerden bir olmuştur. Bu amaçla Taşkent'de 21-25 Ağustos 1956'da I. 28.5.1962-1.6.1962 yılında II. "Milli Mekteplerde Rus Dili Öğrenimini Geliştirme"⁴⁹ konulu konferanslar yapıldı. Bu konferanslar Ekim 1975'de Taşkent'de "Rus dilini öğretmek için bütün cumhuriyetler konferansı" takib etti. ÖZKPMK'nin birinci sekreteri Şeref reşid (ov) konferansın açılışında yaptığı konuşmasında Rus diline medhiyeler yakarak şöyle demiştir "Rus dili - büyük Leninin modern ilim, teknik ve

⁴⁷Mirza Bala, "Sovyetler Birliğinde "Türkoloji", "Türk Dilleri" ve "Türk Milletleri", Dergi, No: 18, 1957, s. 13-15; Ahmet Bican Ercilasun, Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Ankara, 1993, s. 72.

⁴⁸Timur Kocaoğlu, "Türk Diline Sosyo-Politik Bir Bakış" Türk Dili Dergisi, S. 548, Ankara 1997, s. 115; Timur Kocaoğlu, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Münasebetlerde Ortak Alfabe ve İmla Birliğinin Önemi" TDTD, s. 76, İstanbul, 1993, s. 17.

⁴⁹Baymirza Hayit, "Türkistanda Ruslaştırma Siyaseti" Milli Türkistan, 1962, s. 14-15

kültünün dilidir... Rusça eşitlik, kardeşlik ve halkları dostluğu sulh ve sosyal gelişme adına onların gayretlerini birleştirmeye davettir"⁵⁰ demiştir. 22-24 Mayıs 1979 tarihinde yeniden Taşkent'de "Rusça-SSCB halklarının dostluk ve işbirliği dili" adlı bir konferans düzenlendi. Toplantıya katılanlar, ana dilde eğitim yapan okullarda Rus dili eğitimine daha fazla yer verilmesi, Özbek, Kırgız ve Moldova Cumhuriyetlerinde Sosyal bilimlerin orta okulların ikinci ve üçüncü sınıflarında itibaren ancak Rusça okutulması, Rus dillindeki neşriyatın arttırılması⁵¹ gibi yeni öneriler ileri sürdüler.

Alınan bütün bu tedbirleri yeterli görmeyen komünistlerle, 21-23 Mayıs 1983 tarihinde Semerkant'da "Özbekistan Cumhuriyetindeki eğitim kuruluşlarında Rus dili öğretimin mükemmelleştirme ve askere alınacak gençleri Rus dilini öğretme işini geliştirme" adlı bir konferans düzenlediler.⁵² Sovyet yöneticileri bu tür propaganda kampanyalarında geniş ölçüde Türk ileri gelenlerini kullanmak suretiyle daha etkili olmaya çalışmışlardır.

Sovyet döneminde Özbek dilinin resmi dairelerde kullanılması yasaklanmış olup, memur seçiminde de kişinin Rus dilini bilme derecesi esas olarak alınmıştı.⁵³ Zira Özbeklerin Kril alfabesine geçmesi ile birlikte Özbek dilinde Rusça kökenli kelimelerin sayısı hızla çoğalmış,

⁵⁰Nadir Devlet, "Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar" TDAD, s. 28, İstanbul, 1984, s. 43.

⁵¹Nadir Devlet, "Taşkent Konferansı: Ruslaştırmanın Yeni Adımı" TK, No. 203-204, Ankara, 1979, s. 300.

⁵²Nadir Devlet, "Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yerli Adımlar" TDAD, s. 28, İstanbul, 1984, s. 43.

⁵³Nizameddin Mahmudov, a.g.m., s. 236.

Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sayısı ile azalmıştır.⁵⁴ Ayrıca 1940 yılında Kril harfleri tatbik edilmeye başladığında Rusça-Özbekçe ve Özbekçe-Rusça gibi 25-50.000 kelimeyi ihtiva eden bir sözlük hazırlanmıştı⁵⁵.

Sovyetler Birliğinde Açıklık (Glasnost) politikasından sonra bilhassa milli cumhuriyetlerde milli dillere şimdiye kadar önem verilmediği meselesi tartışılmaya başlandı.⁵⁶ Bu dönemde Özbekistan SSC Yüksek Sovyeti 21 Ekim 1989'da "Özbekistan SSC'nin devlet dili" hakkındaki kanunu kabul etti. Kanunda Özbekistanda Özbek dilinin devlet dili olduğu belirtildi. Devlet dili hakkındaki kanun kabul edildikten sonra Özbekçedeki Yabancı kelimelerin özellikle Rusça kelimeleri Özbekçeleştirmek, onların Özbekçe karşılıklarını bulmak için harekete geçildi.⁵⁷

Özbekistan Cumhuriyetinin resmi dili olan Özbekçe, Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan SSC, Kazakistan SSC'nin güney bölgesi, Tacikistan SSC'nin kuzeyi, Türkmenistan ve Kırgızistan SSC'lerinin bölgeleri ve Afganistan'ın kuzeyinden beş milyondan fazla kimse tarafından konuşulmakta idi. Ayrıca konuşma dilinde Özbekçe birbirinden farklı dört ağız grubundan teşekkül etmişti.⁵⁸

Özbekistan Cumhuriyeti, 2 Eylül 1993 tarihinde resmi olarak Latin alfabesini kabul etmiştir. Özbek Latin Alfabesi 31 harften oluşmaktadır. Bınlardan 6 tanesi

⁵⁴Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge*, Newyork, 1983, s. 94.

⁵⁵Zeki Veldi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, 1977, s. 17.

⁵⁶Çağatay Koçar, *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Ankara, 1991, s. 1.

⁵⁷Nizameddin Mahmudov, a.g.m., s. 238.

ünlü sesleri, 25 tanesinde ünsüz harfleri karşılacaktır⁵⁹.

2.2.Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı

Özbek edebiyatı çok zengin bir şiir ve mensûr eserler mirasına sahiptir. Tarihi bir devamlılık içinde gelişen Özbek edebiyatı, Sovyet baskısı altında özünü koruyabilmek için büyük mücadele vermiştir.

Özbekistan'da ilk olarak 1919 yılında milliyetçi yazarlar Abdurrauf Fıtrat'ın kurmuş olduğu Çağatay Gürüngi (Çağatay Oturumu) adlı yazarlar birliğinde bir araya geldiler.⁶⁰ Birlik tarafından 1921 yılında yayınlanan "Genç Özbek Şairleri" adlı şiir derlemesi, şiirleri daha önceden değişik yerlerde basılmış olan birliğin temsilcilerini daha geniş çevrelere tanıtmaya imkanı sağlamıştır.⁶¹

1926 yılında, Çağatay Birliğine polik bir muhalefet göstermek amacıyla, Semerkant'ta Kızıl Kalem⁶² adlı yeni bir yazarlar grubu ortaya çıktı. Bu gruba karşı ihtilalci ve halk düşmanı sayılarak susturulmuş, politik baskı altında parçalanmış olan Çağatay Birliğinin üyeleri⁶³ dahil idiler. Kızıl Kalem şairleri, romancıları ve oyun yazarları arasında Altay, Gharyatiy, Shams, Uygun, Hamid Alimcan, Aydın, Ergas, Tashpulat, Angabay, Yıldırım Yunus Latif,

⁵⁸G. Abdurrahmanov, "Özbek Halkının Etnogenezi ve Özbek Tilinin Şakllanışı" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, *Belleten* 1989, Ankara, 1994, s. 5.

⁵⁹Sami Balcı, "Özbek Latin Alfabetesinin Problemleri" *Türk Kültürü*, s. 389, Ankara, 1995, s. 553

⁶⁰A. Ömerhan, a.g.m., s.50

⁶¹Johannes Benzing; *Türk Dünyası Edebiyatı*, Hazırlayan Halil Açıkgoz, İstanbul 1991, s.92.

⁶²Edward Allworth, *Uzbek Literary Politics*, London, 1964, s.118.

⁶³Benzing, a.g.e., s.95.

İnagamov, Kasım Babaev, Ramiz, Batu, Vadud Mahmudi, Golodovich, Atajan Hashinov ve Mirtemin gibi isimler yer almakta olup, verdikleri eserlerle Özbek proleterya edebiyatının gelişmesine katkıda bulundular.⁶⁴

Kısmen sanatla ilgili, kısmen de politik sebeplerden ötürü Kızıl Kalemde birlikte çalışmak istemeyen yazarlar, "Özbekistan Yaş (Genç) Proleter Yazarlar Birliğini" kurdular.⁶⁵ Özbekistan Proleter Yazarlar Birliği, Genç Özbeklerin edebiyat basınıının ideolojik eğitimi ile uğraştı.⁶⁶ Özbekistan Sovyet Edebiyatçıları genç güçlerinin birleşmesine önemli rol oynayan bir diğer edebi birlik "Yaş Leninci" (Genç Leninci) idi ki, bu birliğe diğer isimler yanında, Gafur Gulam, Yunus Latif, Umarcan İsmailov dahildi.⁶⁷

1926 yılında kurulan Özbek Devlet İلمي Şurasının 171 üyesi arasında çok önemli Özbek Yazarlar vardı. Şura, Özbek atasözü, destan ve bilmecelerini toplayarak bazılarını yayınladı. İلمي Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan dergiye Fıtrat ve diğer milliyetçe yazarlar periyodik olarak makalelerle katkıda bulundular.⁶⁸

Sovyetlerin amacı, bu teşkilatlar vasıtasıyla Özbek edebi etkinliklerine komünist ideolojiyi taşıyan yeni bir zümre oluşturmaktı.

Çağdaş Özbek Türk Edebiyatının öncü ismi Abdülhamit Süleyman Çolpan (1893-1937) dır.

⁶⁴E. Allworth, *Uzbek Literary Politics*, London, 1964, s.119.

⁶⁵J. Benzing, a.g.e., s.95; E. Yaman; "Çağdaş Özbek Şiiri", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s: 531, Mart 1996, s.909; Allworth, a.g.e., s.127.

⁶⁶Özbekistan Proleter Yazarlar Birliği; Bolşevik Koklami, 1931-1932 yıllarında ise Özbekistan'da bir edebiyat dergisi olan Qurulush (Kuruluşu) yayınladı. Ksl. E. Allworth, a.g.e., s. 130.

⁶⁷J. Benzing, a.g.e., s. 95.

⁶⁸E. Allworth, a.g.e., s.120

1930'lu yıllarda Özbek edebiyatındaki en önemli yenilik, 1932 yılında bütün sovyet yazar ve şairlerinin tek çatı altında toplanması oldu. Bu dönem içerisinde ilk 1934'de, ikincisi 1939'da olmak üzere iki defa yazarlar ve şairler kurultayı düzenledi⁶⁹.

Bu dönemde Elbek, Batu, Aybek gibi şairler milli şiir anlayışını sürdürürken, Gayreti, Gafur Gulam, Kamil Yasin gibi şairler ise "Sosyalist realizm akımına katılarak Sovyet hükümetini destekleyen didaktik propaganda şiirleri yazmışlardır⁷⁰. Maşrik Elbek, şiirlerde o günlerin milli ideal ve amellerini ifade eden. Elbek de çağdaşı diğer yazarlar gibi düşüncelerinden ötürü 1938 yılında Sovyet idaresi tarafından öldürüldü.⁷¹

Çağdaş Özbek edebiyatının tanımış şairlerden Hamid Alimcanın aynı zamanda ilim adamı ve gazeteci birliği vardır. Edebi hayatı 1927 yılında yazdığı ve Uçkun imzasıyla bastırıldığı Zeherli yürek isimli deneme kitabıyla başladı. Bunu Hakikat İzleb adlı hikaye kitabı takip etti. Asıl şöhretini 1929'da yayınladığı küklem adlı şiir kitabı ile yakalamıştır. Bir ilim adamı olarak Özbek Halk Edebiyatı ile de ilgilenmiş olan Alimcan, Alpamiş destanının ilmi neşrini hazırlamış, bu eser hakkında Mehdilik, Muhabbet ve Dostluk Destanı (1938) adlı bir makale de yazmıştır⁷².

2.Dünya savaşının başlaması ile bütün Sovyetlerde olduğu gibi Özbek edebiyatında halkın duygu, istek ve arzuları gerçek anlamda yankısını bulur. 2. Dünya savaşı

⁶⁹Ertuğrul Yaman, a.g.m., s. 919.

⁷⁰Nevzat Özkan, Tük Dünyası, Kayseri 1997, s.55.

⁷¹İ. Yarkın "Türkistan'n Milliyetçi Şairi Elbek "TK, Yıl :III, S:32, Hazim 1965, s.547.

⁷²Yavuz Akpınar, "Bir Özbek Şairi: Hamid Alimcan" KE, 5.6, 1983, s.17-18.

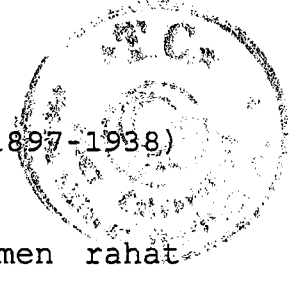

karşısında yazarlar halkı savaşa, Sovyetler Birliğinin bütününe savunmaya çağırırlar. Özbek Şairlerinden Gafur Gulam " Sen Yetim Vatan" sevgisini ve savaşın acılarını tasvir eder (2). Yine Özbekistan'ın meşhur şairlerinden Hamid Alimcan, "Dostluğumuz Hakkında", "Orık güllü gündü", "İşanç" ve başka şairlerde Özbek edebiyatının meşhur eserleri , "Leyla ve Mecnun", "Ferhad ve Şirin" Destanları, Babür'ün lirik eserleri "Alpamış", "Köroğlu" gibi Halk destanları, Rusçaya Tercüme edildi. Ayrıca Rus Klasikleri de Özbek diline tercüme edilerek basıldı. 2.Dünya Savaşı esnasında Almanlara esir düşen birçok genç Özbek yazar ve şairi Türkistan lejyonunda görev yaparken şiirlerini Berline yayımlarlar. 1941-1945 yılları arasında Berline Özbek lehçesinde çok güzel lirik şiirler yazıldı. Berlin'deki Özbek şairleri arasında Hoşnud çok yetenekliydi. Savaş sonrasında Sovyetlere iade edilen şair Hoşnud'un Rusya sınırı içinde kurşuna dizildiği söyleniyordu⁷³.

1956-1988 yılları arasındaki Özbek Edebiyatının en belirgin Özelliği talin yönetimi tarafından 1936-1940 yılları arasında rejime karşı oldukları düşüncesiyle öldürülen bazıları ise karalanan edebi şahsiyetlerin aklanmasıdır.⁷⁴ Özbek yazarlardan Abdullah Kadiri (1894-1940) 1956'da affedilmiş ve eserleri bir çok defa yeniden basılmıştır. Bunun yanı sıra Gorbaçov döneminde eserlerinin hala yelden yayınlanmasına izin verilmeyen yazar, şüair fikir ve siyaset adamları vardı. Bunlar arasında munevver karı (Öl. 1938) Abdullah Avlani (Öl. 1938), Abdurravf

⁷³Timur Kocaoğlu "Çağdaş özbek Şiiri" Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, s:1, Bahar 1996, s:7

⁷⁴E.Yaman. a.g.m., s:944

Fıtrat (1886-1937) Abdulhamid Süleyman Çolpan(1897-1938) sayılabilir.⁷⁵

Özbek Edebiyatı 1960'lı yılların başında kısmen rahat nefes almaya başladı. Bu bakımdan ellili yılların sonlarıyla altmışlı yılların başlarında gelişen yeni dönem edebiyatı, ideolojik ve estetik yönüyle bir yenilikti⁷⁶.

Özbek şairleri 1960'lardan itibaren lirik ve milli şiirler yazarak propaganda şiirlerine daha az yer vermeye başladılar.

1960'ların genç şairleri arasında Erkin Vahidov önemli bir rol oynar. Üniversite yıllarında yazdığı Tan Nefesi adlı şiir kitabı ile edebiyat sahnesine çıkmış, 1960-1970 yılları arasında kendi şiirlerinden oluşan yedi kitapla birlikte ⁷⁷Rus şairlerinden yaptığı çok sayıda tercüme eser yayınlanmıştır.⁷⁸ Vahidov'un şiirinin belli başlı konuları ana dili, vatan ve vatanın güzellikleridir.⁷⁹

Özbek edebiyatının şimdiki neslini temsil eden yazarlar içerisinde Primkul Kedirov'un, Erkin Vahidov'un, Abdullah Aripov'un, Server Ezimov'un, Hüsneddin Şeripov'un, Cümeniyaz Cabbarov'un, O.Ömerbeyov'un, U. Nezerov'un, M.Kerimov'un, Etibar Ahunov'un, Cemal Kemal'in, Rauf Parfi,

⁷⁵Timur Kocaoğlu, "Moskova'nın Onayını bekleyen Yasaklanmış Türkçe Eserler" **TDTD**, Ocak 1988, s:13,s:25,26.

⁷⁶Yaşar Kasım "İstiklal Arzusu (Yeni Özbek Şiiri Hakkında Düşünceler) Aktaran:Bayram Orak, S:38,**KE**, Erzurum 1997, s:3.

⁷⁷Şiir Kitapları: Tang Nefesi (1961) Kaşıklarım Sizge (1962), Yürek ve Akıl (1963), Meninig Yulduzım (1964), Nida (Destanlar, 1965), Lirik (1965), Palatkada Yazılğan Destan (1966), Yaşlık Divanı (1968). Polat Hoca; Bir Özbek Şairi : Erkin Vahidov **KE**, S. 3, Erzurum, 1982, s: 21.

⁷⁸Nevzat Özkan, a.g.e. s:56.

⁷⁹Bayram Orak, **Erkin Vahidov Seçme Şiirler**, Ank.1991, s:9-20

Muhammed Ali, Aman Matçan, Azim Süyun gibi isimler sayılabilir.⁸⁰

Özbek yazarlar modern hikaye ve romanın ilk denemeli 1910 ile 1920 yılları arasında verilmiştir.⁸¹

Özbek edebiyatının roman ve özellikle tarihi roman türünün ilk büyük ustası Abdullah Kadiri (1894-1939) sayısı hikayelerinin hicivlerinin edebiyat kritiklerinin yanındaki, cemiyetdeki türlü sınıf temsilcilerinin hayatı ve ahlakını realist tarzda tavsir eden "Ötken Künler" ve temiz duygulu insanların yüksek manevi gücünü, hanlıktaki yüksek mertebeli ayanların şefkatsizliği ve iki yüzlülüğüne karşı koyan "Mehrabdan Çayan" ve "Abit Ketman" adlı üç romanı ilgiyle okunmuş ve başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere diğer şivelere aktarılmış, Rusça ve diğer dillere çevrilmiştir.⁸² Kadiri sovyet devrinde yaşanmasına rağmen mümkün olduğu kadar partinin edebiyatı ideolojiye hizmet ettirme faaliyetlerine katılmayarak, kenarda yaşamıştır. Ancak K P Merkez komitesinin 23.4.1932 tarihinde aldığı komünizm edebiyatında "Sosyalist realitesi" olarak kabul edip işleme gerektiği kararı üzerine 1925'te yazdığı "Moskova mektupları" ve 1927'de neşrettiği "Sohbet Kolleksiyonu"nda artık, devri ve şahısları istediği kadar tenkit edememiştir⁸³. Kadiri Milliyetçi ve halk düşmanı olmakla suçlanarak 1939 yılında idam edilmiştir. Yazara ancak 1956 yılında itibarı iade edildi.

⁸⁰Samir Kazımoğlu (Tağızade) Türk Toplulukları Edebiyatı I Ankara, 1994, s.175.

⁸¹Timur Kocaoğlu, Türk Toplulukları Edebiyatı I Modern Hikâye ve Romanın Doğuşu" Türklük Araştırmaları Dergisi, S.2, İstanbul,1986, s.151.

⁸²İbrahim Yarkın, "Türkistanın Milliyetçi Edebi Simalarından Abdullah Kadiri 1894-1939" T.K, S.100, Ankara, 1971, s.386-389.

⁸³Baymirza Hayit; " Çağdaş Özbek Türk Edebiyatının Zirvede iki şairi; kadiri ve Çolpan TDAD, S.15, Aralık 1981, s.8

Aynı'nin Buhara Cellatları; Aybek'in "Kutluk Kan", "Nevayi", "Balalık", "Uluğ yol" romanları önemlidir.⁸⁴

1950'li yıllarda A. Muhtar; H. Gulam, M. İsmailiy, N.Safarov, Mirmuhsin, S.Ahmed, R. Feyziy, Ş.Sa'dulla, S. Zununava o dönem nesrine öncü olan isimlerdir. O dönemde yazılara Tursun'un "Okıtuvcı", A Kahhar'ın "Koşçınar Cırakları", Aybek'in "Altın Vadi" ve "Kaayaş Karöymös" İ. Rahim'nin "Hayat Çaşmaları" ve "Çin Muhabbet" , Mirmühça", A. Yakubov'un "Ulugbek Hazinesi", R. Kadirav'nın "Yulduzlu Künlar" romanları⁸⁵ Özbek edebiyatı tarihini zenginleştirdi.

Son yıllarda şair, yazar ve bilim adamı olarak tanınan Keldi Kadirov; Sovyetler Birliğinin Özbekistan Politikasını eleştirdiği sel romanı, Özbekistan toprakların pamuk tarlası haline getirilmesini anlattığı Beyaz Fırtına romanları ile milli kültüre dönüş hareketinin öncülerinden olmuştur⁸⁶

Şükrulla Yusufov, "Kefensiz Kömilgenler" isimli hatıra romanında 1951-1954 yılları arasındaki tutukluluk, hapis ve çalışma kamplarındaki sürgün hayatını gözler önüne sermektedir. Burada Stalin döneminin meşhur yasaklı ve ızdırap dolu çalışma kamplarında köpeklerin bile tahammül edemediği şartlarda ölen mahkumlara bir kefenin bile çok görüldüğü vakas romana ad olarak seçilmiştir.⁸⁷

Sovyet Türk edebiyatında, resmi tarihin yazmadığı veya tarif ettiği gerçekler tarihi romanlarda kayda geçirilmiştir. Tarihi romanların içinde yer alan tarihi

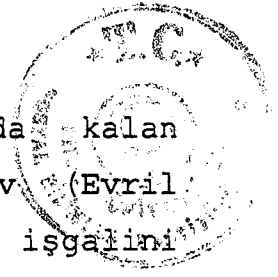
⁸⁴Nevzat Özkan, a.g.e, s.58.

⁸⁵Recebova, Özbekistan Tarihi, Taşkent, 1993, s.321.

⁸⁶Yavuz Akpınar, " Özbek Edebiyatı ve Keldi Kadirov" KE, S:31, 1995, s.3-7.

⁸⁷Ramazan Salman, "Şükrulla Yusufovlun "Kefensiz Kömilgenler" Adlı Eseri (Bir özbek hatıra Romanı" KE, S:33, Erzurum 1995, s.48

döneme ait atıflarda Sovyet çizgisi dışında kalan gelişmelerdir. Özbek Romancı Mamedalı Mahmudov (Evril Turan'n) Olmas Kayalar romanı Rusların Orta Asya işgalini anlatır⁸⁸.

3. SOVYET DÖNEMİNDE İSLAM DİNİNE YÖNELİK SALDIRILAR

3.1.Özbekistan'da Dini Yasaklar

Sovyetler, Bolşevik ihtilâli döneminden itibaren İslam ile mücadeleyi ve dinsizleştirme propagandasını varlığının temel şartı olarak görmüş ve bu temel prensibinden hareketle dini kurumlara karşı saldırıya geçmiştir.

23 Ocak 1918 tarihli kanunla dini nikahlar, dini anıtlar yasak edilmiş ve bütün dini idareler de devlet kontrollü altına sokulmuştur.⁸⁹ Sovyet Rusya Basmacılık hareketinin ortaya çıkması ile birlikte taraflar kazanmak amacıyla 21 Aralık 1921 tarihinde daha önceden yasaklanmış olan şeri mahkemelere getirilen yasak tekrarlanınca⁹⁰ Özbekistan'da 1925 yılında mevcudu 87 olan şeri mahkemeler yasaklanmıştır.

Sovyetler, sistematik bir şekilde cami ve mescitçi tahrip etmişlerdir. Türkistan, Azerbaycan, Kırım ve Türkistan'da bulunan 26, 261 caminin 26.000'ya kapatılmış yada yıkılmıştır. Geri kalan az sayıdaki cami ise

⁸⁸Emine Gürsoy, Naskali, "Sovyet Türk Edebiyatı" Türk Edebiyatı" Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S:1, , Ankara,1996, S.69

⁸⁹Baymirza Hayit, Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri, İstanbul, 1962, s.333; Abdulkadir İnan, " Rus Müstemlekesi Turkistanda Dinle Mucadele" TK. S. 165, Ankara, 1976, s. 531-534.

⁹⁰Shoshana Keller; "İslams Soviet Central Asia, 1917-1930: Soviet Policy and the struggle for. Central" Central" Central Asian Survey, C.11, 1992, s.32.

göstermelik olarak açık tutulmuştur ⁹¹Cami ve medreseler elinde bulunan vakıflar ise, devletleştirilmiştir 1930-1934 yılları arasında Sovyet Rusya hakimiyeti altında bulunan Müslüman memleketlerdeki bütün din adamları tevkif edilmiştir ⁹².

3.2.Özbekistan'daki Resmi İslâm Teşkilatı (Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi)

Sovyetler Birliğinde II. Dünya Harbi yıllarında İslâm Dinine karşı tutumda bir takım gevşemeler meydana gelmişse de harpten sonra Sovyetlerin müdahaleleri devam etmiş, Sovyetlerde resmi İslam Teşkilatı Stalin tarafından II. Katerina'nın uygulamalı örnek alınarak tesis edilmiştir. Buna göre Sovyetlerde Müslümanlar idare edilen, dört idare merkeze ⁹³bağlanmıştır.

20 Ekim 1943 tarihinde kurulmuş olan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresinin merkezi Özbekistan'ın merkezi Taşkent idi. Resmi dili Özbekçe olan idarenin sorumluluk alanı Orta Asya'daki (Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan) beş Cumhuriyetti. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini idaresinin ilk başkanı olan İşan Babahan Abdulmecid Han ⁹⁴yerini Şemsuddinhan İbn Ziyaddinhan Babahanov'a bırakmıştır⁹⁵.

Özbekistan'da Sovyetler Birliğinde mevcut olan iki medrese, Buhara'da Mir Arab ve Taşkent'te Barak Han

⁹¹Abdurrahman Kunta, " Sovyetler Birliğinde Müslümanlığın Gerçek Durumu" Dergi 1964, s. 26, 37.

⁹²Baymirza Hayit, Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri, İstanbul 1962, s.341.

⁹³H. Carrere D'encause, Sovyetler'de Müslümanlar, İstanbul, 1992, s.22

⁹⁴Fazlur Rahman, " Rusyadaki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi " (Çev. Hakan Kırımlı), T.D.A.D., S.22, İstanbul, 1983, s.157.

⁹⁵Shirin Akiner, Sovyet Müslümanları, İstanbul 1995, s.43.

medreseleri de bu müftülüğün idaresi altında bulunmakta idi. Bunlara daha sonradan 1971 yılında kurulmuş olan İmam İsmail Al Buhari Medresesinde eklenmiştir. Dört yıllık olan bu medresenin öğrenci sayısı 1978 yılında 30 kişi idi. Buradan mezun olanlar ulema veya hukukçu olarak mevcut 4 dini kurumda vazife almakta idiler.⁹⁶

Orta Asya ve Kazakistan Dini İdaresi 1946 yılında Özbekçe ve Arap harfleriyle, "Urta Asiya ve Qazaqstan Müsülmanlarının Dini Nazâriye Jurnalı" adında üç aylık bir dergi çıkarmıştır. 1968 yılına kadar yayınlanan bu derginin yerini Sovyetler Birliğinde basılarak yurt dışına dağıtılan tek dini neşriyat olan ve yılda dört kere çıkan "Sovyet Şarkı Müslümanları" adlı dergi almıştır⁹⁷. Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Özbekçe nüshaları olan bu derginin yayınlanmasındaki amaç dış dünyaya Sovyetlerde din hürriyetinin olduğu izlenimini vermektir.

Müslüman idarelerinin başındaki görevliler İslamiyet'e karşı, Sovyet hükümetine tam bir sadakate hizmet etmek zorunda bırakılmışlardır.

3.3.Özbekistan'da Dinsizleştirme Ateistleştirme Politikası

Ülkedeki anti-islami propaganda faaliyetlerinden II. Dünya Harbinin sonuna kadar Ateistler Cemiyeti, 1950 yılından Özbekistan ilimler Akademisinin Ateizm Şurası sorumlu tutulmuştur.⁹⁸

⁹⁶Alexandre Bennigsen, SSCB'ndeki Müslümanlar, Ankara,1984, s. 62.

⁹⁷Michael Rywkin, Moscow's Muslim Challenge, Newyork, 1983, s. 88.

⁹⁸Elizabeth Bacon, Central Asians Under Russian Rule, Newyork,1966, s. 182.

İhtilali müteakib Özbekistan'da din kitapları yayınları yapan bütün müesseseler müsaade edilerek İnkılap aleyhtarı yayın olarak nitelendirilen bütün dini eserlerin yayınlanması yasaklanmıştır.⁹⁹ Sovyetler dine karşı propaganda da çok sayıda resmi yayın neşretmişlerdir. Sovyet Rusya'nın yayınladığı bu tür dergilerin ilki 1928 yılında Semerkant şehrinde Özbek-Türk lehçesiyle yayınlanmış olan "Hudâsızlar" dergisidir¹⁰⁰.

II. Dünya Harbinde sonraki yıllarda Özbekistan'da İslamiyet aleyhtarı propagandalar hız kazanmıştır. 1951 yılında 10.000 1959'da 146.500 din aleyhtarı toplantı ve konferans yapılmış,¹⁰¹ 1954 yılından 1964 yılına kadar olan on yıllık bir zaman zarfında SSCB'de 177 adet Özbekçe İslam aleyhtarı eser neşredilmiştir¹⁰².

Sovyet basınında bütün bu yoğun faaliyetlere rağmen dini inançları kuvvetli bulunan Özbek Türkleriyle uğraşmak için rejimin görevlendirdiği ateist propagandacılar büyük bir zorluk çektiklerini, müminlerin dini konularda ateist propagandacılarla çatıştıkları haberleri yayınlanmıştır.¹⁰³

Özbekistan'daki Müslümanların dini duygularına karşı en barbarca bir hakaret de, Cumhuriyet deki kolхозlarda domuzculuk çiftliklerin kurulması ve Müslümanların domuzculukla meşgul olması yolunda vermiş olduğu emirdir. 1957 yılında Hruşçov'un Müslüman halkların işleriyle meşgul olan yardımcısı Nureddin Muhittinov,

⁹⁹Abdurrahman Kunta, a.g.m., s. 28.

¹⁰⁰Baymirza Hayit, "Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temâyülleri" TDAD, S. 41, İstanbul, 1986, s. 191

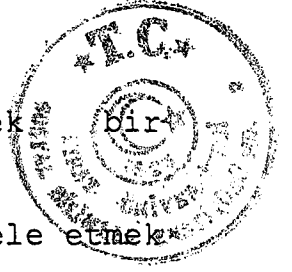
¹⁰¹Elizabeth Bacon, a.g.e., s. 182

¹⁰²A. Bennıgsan- C.L. Quelquejay, Sûfi ve Komiser, s. 59, 60.

¹⁰³Süleyman Tekiner, "Özbekistan'da Milliyetçilik" s. 40.

Özbekistan'da domuzculuk çiftliği bulunmayan tek kolhozun bile mevcut olmadığını bildirmiştir¹⁰⁴.

1980 yılından sonra, İslam dinine karşı mücadele etmek için yeni bir kuruluş, Ateizm Konseyi ortaya çıkmıştır¹⁰⁵.

3.4. Özbekistan'da Tarikatların İslâm'ın Mevcudiyeti Üzerindeki Tesirleri

Özbekistan'da İslâm'ın hem din hem de hayat tarzı olarak varlığını devam ettirmesi tarikatların sürekli ve sistemli faaliyetleri sayesinde mümkün olmuştur.¹⁰⁶ Birçoğu bu bölgede doğmuş olan bu müesseseler tarih boyunca kafirlere karşı İslâm'ı muhafaza etmede büyük rol oynamışlardır.

Sovyetler, son derece disiplinli, mertebe düzeni üzerine kurulu ve başındakilere kayıtsız, şartsız bağlı olan tarikatları yasaklayarak, tarikat lider ve üyelerini anti sosyal ve halk düşmanı olarak tanıtmışlardır. Özbekistan dan resmi din görevlerinin aciz kaldığı alanları doldurarak faaliyetlerini genişletmiş olan tarikatların Özbekistan'dan yaygın alanı Nakşibendi tarikatı idi.¹⁰⁷ Bunun yanı sıra Kübrevî, Yesevî, Kadırî, Kalenderî tarikatları komünist idarenin İslam aleyhine yürüttüğü yoğun propaganda ve Müslümanları sindirme politikasına karşı Müslüman halkı yönetim aleyhine şuurlandırarak inanç ve kültürlerine muhafaza etme hususunda tahminlerin ötesinde gizli bir mücadele vermişlerdir.

Tarikatların faaliyetleri arasında dini derslerin okutulduğu gizli okulların açılması başta gelmekte idi.

¹⁰⁴Abdurrahman Kunta, a.g.m., s. 34.

¹⁰⁵A. Beningsen - C. Quelquejay, Süfi ve Komiser, Ankara, 1988, s. 5.

¹⁰⁶A. Benningsen C.C. Quelguejay, a.g.e., s.76

¹⁰⁷Shirin Akiner, Sovyet Müslümanları, İstanbul, 1995, s.244.

Taşkent'te yayınlanan Sovyet Özbekistanı isimli gazetenin 26 Eylül 1982 sayısında yayınlanan bir makalede bu tür bir gizli okulun, sosyalizme karşı suç kabul edilmesine rağmen Özbeklerin ilgisini çektiği hakkında bir haber yayınlanmıştır.¹⁰⁸

Özbekistan'da tarikatların dışında şiddetle tenkit edilen bir diğer husus da Özbeklerce kutsal saydığı sayıları bir hayli fazla olan türbelerdi ki bunlar arasında en çok saygı duyulan türbeler; Fergana bölgesinde bugün Hamzaabad adını taşıyan Şahımerdan'daki Ali Türbesi, Buhara'da Naksbendiye tarikatı kurucusu Şeyh Bahaeddin Nakşibendi Türbesi Semerkant'da Şah-ı Zinde olarak tanınan Hz. Peygamberin amcası Kusam ibn Abbas'ın Türbesi idi. 7 Şubat 1969'da Özbek SSC Bakanlar konseyi "dini inanışlarla" ilgili yönetmelik üzerindeki kontrolün arttırılmasına dair bir kararname neşretmiştir. Bu kararname, diğer direktiflerle birlikte, mahalli yetkilileri kutsal yerlere yapılan ziyaretler sona erdirmeye çağırmıştır¹⁰⁹.

Bu türbelerin Özbek halkı üzerindeki manevi tesiride tedirgin olan Sovyet yöneticileri 1959 yılında Hive'de Palvan Pir Türbesini, 1963'te de Fergana vadisindeki Namanganlı Hoca Kebir'in türbesini din aleyhtarı müze haline getirmişlerdir.¹¹⁰

¹⁰⁸Osman Türer, "Türk Dünyasında İslamın Yayılması ve Muhafazasında Tasavvuf ve Tarikatların Rolü" **Yeni Türkiye**, Yıl:3, S. 15, Ankara, 1997, s.179-181.

¹⁰⁹A.Bennigsen_C.L. Quelquejay, a.g.e. ,s.287,288.

¹¹⁰A.Bennigsen- C.L.Quelquejay, a.g.e, s.287,288.

ALTINCI BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTANIN EKONOMİK DURUMU

1. SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN'DA TARIM VE HAYVANCILIK

1.1. Sovyetlerin Özbekistan'daki Tarım Politikası

Sovyetlerin Türk Cumhuriyetlerine uyguladığı ekonomi sistemi, bu ülkelerin ekonomisini Sovyetler Birliği ekonomisinin bir ihtisas unsuru haline getirmek amacını gütmüştür. Bolşevikler, kültür emperyalizmi alanında olduğu gibi iktisadi sömürgecilikte de Çar hükümetini çok geride bırakmışlardır.

Birinci Dünya Harbi ve arkasından Bolşevik ihtilalinin patlak verdiği yıllarda, tüm Rusya'da olduğu gibi Türkistan'da ekonomik yönden çok zayıf bir durumda idi. Ekin meydanları büyük oranda azalmış ve o dönem Türkistan Sanayinin öncü sahası olan pamuk tasfiye imalathanelerinin üretimi 1915 yılındakine göre iki kat daha eksilmişti.¹ Ancak, Bolşeviklerin hakimiyetlerini sağlamlaştırması ile birlikte hemen gözlerini bu bölgeye dikmişler ve Sovyetler Birliği ekonomisini güçlendirmek lehine Özbek insanını ve toprağını acımasızca sömürme yoluna gitmişlerdir.

Sovyetlerin X. Kongresinde (21-25 Ağustos 1921) Özbekistan'da Yeni Ekonomi Politikasına (NEP) geçme kararı alındı. NEP, Özbek çiftçisine belirlenen gıda vergisini verdikten sonra ürünün kalan kısmına sahip olma, onu pazarda satıp kendisi için gerekli olan

¹ R. Ya Recebova, *Özbekistan Tarihi (1917-1993)*, Taşkent, 1993, s. 38

şeyleri alma imkanını vermekte idi². NEP politikasına bağlı olarak Türkistan bütçe ve para ekonomisi de yeniden düzenlendi.³

Yeni Ekonomi Politikasının yanı sıra 1921 yılında Türkistan'da iki toprak reformu yapıldı. Yerli beylere ait olan araziler müsaade edilerek köylülere dağıtıldı. 1925-1927 yılları arasında genişletilen bu reformlar sonuç vermeyince 1927 yılında Koşçi Birlikleri (çiftçi kooperatifleri) organize edildi. Bu işletmeler 1927 yılı içerisinde köylülere gerekli tarım aletlerini almada ve ürünlerini pazarlamada yardımcı oldular.⁴ Ancak tarımda yapılan bu yenilikler, Sovyetlerin beş yıllık planlar⁵ dönemini başlatmasıyla son bulmuştur.

1.1.1. Kollektifleştirme Politikası

Aralık 1927'de toplanan 15 Parti Kongresinde, tarımın tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde kollektifleştirilmesi kararı verildi. Bu kararlarla Sovyet Rusya başta toprak olmak üzere her türlü üretim vasıtalarını mülkiyet dışına çıkarmıştır. Bunun yerine de kolhoz (köylünün ortak çalışması ile işleyen toprakları) ve sovhoz (devletin doğrudan doğruya işlediği toprakları) sistemini getirmiştir⁶

² Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge*, Newyork, 1983, s. 45.

³ R. Ya. Recebova, a.g.e., s. 97.

⁴ Michael Rywkin, a.g.e., s. 45

⁵ Beş yıllık planlar döneminde, ekonomik kararlarda mutlak bir merkezilik, planın parasal hesabını önüne geçmesi, yapılan işe göre ücret ödenmesi, merkezi karar organları ve işletmelerde despotik ağı kurulması belirleyici özelliklerdir. (Mehmet Dikkaya, "Sosyalist Ekonomilerin Piyasa Ekonomisine Geçiş Sorunları" TDAD, S.110, İstanbul, 1997, s.43-56).

⁶ S. Ağaoğlu, *Sovyet Rusya İmparatorluğu*, İstanbul, 1967, s. 147

Sovyet hükümetinin sözde ziraatı iyileştirme amacıyla gerçekleştirdiği kollektifleştirme politikası⁷ tüm Türkistan'ı olduğu gibi Özbek ekonomisini de Moskova'nın sıkı kontrolü altına sokmuştur. Özbekistan'da kollektifleştirilen toprakların yüzdesi 1928-1929 yılında %1.2 iken bu rakam 1932'de %68.2 ve 1937'de %95'e çıkmıştır⁸. 1937 yılında Özbekistan'daki kolhazların sayısı ise 832'yi bulmuştur.⁹ Zorunlu kollektifleştirme esnasında Özbekistan'da tüm ürünlerde dikkati çekecek derecede azalma görülmüş ve milyonlarca hayvan köylüler ve göçebeler tarafından kesilmiş, milyonlarcası ise çıkan düzensizlikler esnasında yok olmuştur¹⁰.

1.1.2. Özbekistan'da Yetişen Tarım Ürünleri

Özbekistan'da yetişen en önemli ürün pamuk olup, pamuk üretimi bütün vilayetlerde yapılmakla birlikte, üretim miktarı bakımından ülkede Kaşkadarya, Buhara, Surhanderya ve Fengana ön sıralarda yer almakta idi. Bu dönemde, Sovyet siyasetinin gereği olarak Özbekistan'ın en verimli toprakları pamuk yetiştirmeye tahsis edildiği için, tahıl üretimi aşırı denecek düşmüştür.

Özbekistan'da pamuktan sonra en çok yetişen ürünler buğday ve pirinçtir. Sovyetler Birliği pirinç üretiminin %50'si Özbekistan'da yetiştirilmekte idi. Ülkenin en önemli

⁷ G.A. Von Stackelberg, "Sovyetlerin Komünist Emperyalizmi Tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar" *Dergi*, Münih 1961, No: 23-24, s. 82.

⁸ Michael Rywkin, a.g e., s. 46

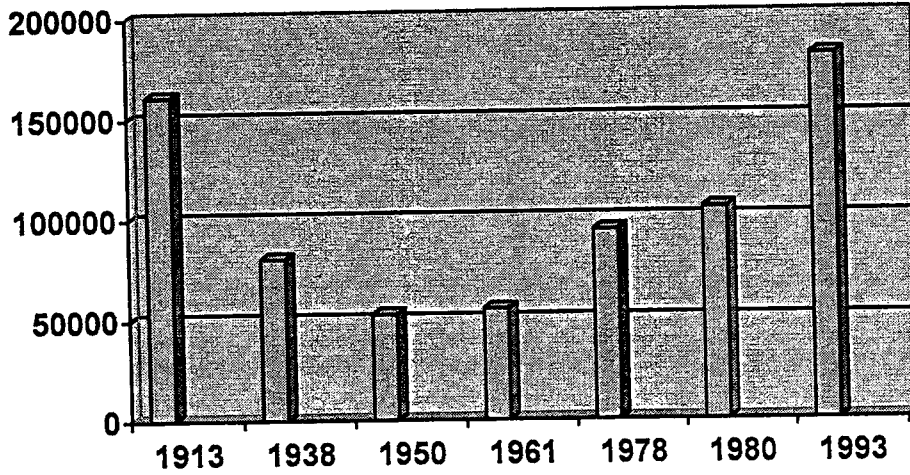
⁹ E. Bacon, *Central Asians Under Russian Rule*, New-York, 1966, s. 155

¹⁰ Edward Allworth, *Central Asia A Century of of Russia Rule*, Newyork, 1967, s. 289.

pirinç üretim merkezi ise Karakalpakistan olup, ülkenin toplam pirinç üretiminin %50'si bu bölgede yapılmaktadır.

GRAFİK : 1 ÖZBEKİSTAN'DA PİRİNÇ EKİLEN ALANLAR

Yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere Sovyetlerin pamuk politikasının bir sonucu olarak, pirinç üretilen sahalarda düşüş göstermiştir. 1913 yılında 161.000 hektar, 1938 yılında 80.400, 1950 yılında 52.800, 1961 yılında 55.300 hektar ekilen pirinç üretim alanı 1978 yılında 94.200, 1980 yılında da 105.000 hektara yükselmiştir. Özbekistanlıların bağımsızlığını kabul etmesi ile birlikte pirinç üretim alanları yeniden arttırılmıştır.

Özbekistan'da başta Andican olmak üzere Fergana, Namangan ve Taşkent'te mısır üretimi yoğunlaşmıştır.

Özbekistan'da ekilen alanların %3-7'si sebze üretimine ayrılmıştır. Nüfusun yoğun olduğu Taşkent sebze üretimi bakımından ön sırada gelmekte idi. Yine Taşkent, Semerkand ve Namegen ülkenin önemli patates üretim merkezidir.¹¹

Özbekistan'da 205.000 hektar meyve bahçesi, 108.00 hektar bağ alanı bulunmaktadır. Ülkede 200'e yakın üzüm

¹¹ Özbekistan, TOBB, s. 35-36.

çeşidi olup çekirdekli, kalın ve ince kabuklu ve renkli pek çok çeşitler vardır. ¹² Sovyet döneminde Özbekistan'da her yıl Uralın, Sibiryaya ve Uzak doğunun sanayi merkezlerine ve Moskova'ya külliyeli miktarda meyve, sebze ve yüksek kaliteli kavun ihraç edilmekte idi¹³.

1.1.3. Sovyetlerin Özbekistan'daki Pamuk Üretim Politikası

Sovyet döneminde Özbekistan ekonomisinin en belirgin özelliği Özbekler tarafından beyaz altın olarak isimlendirilen pamuk üretiminin geniş oranda arttırılması olmuştur. ¹⁴ Sovyetler birliğinde istihsal edilen bütün ham pamuğun 2/3'sini tek başına veren Özbekistan'da¹⁵ 1928 yılından itibaren "Sovyetler Birliğini Pamuk Alanında Kalkındırma" sloganı altında pamuk üretimi büyük oranda arttırıldı.

1930 yılında Sovyet rejiminin boşlattığı kollektifleştirme sonucunda Özbekistan kolhoz ve sovhozlarının ekim sahalarında buğday, arpa ve pirincin yerini pamuk üretim merkezleri almaya başladı.¹⁶ Özbekistan'da, Pamuk ekilen sahaların monokültür halinde geliştirilmesi, 1931-1933 yılları arasında kıtlık felaketine yol açmış ve bu durumdan etkilenen 2 milyona

¹² Onarbay Şarnsiyev, "Özbekistan Cumhuriyeti", **Yeni Forum**, S.XV-301, Ankara,1994, s. 23.

¹³ S. Kabış; "Sovyet Türkistan'ında Tarım" **Dergi**, S.55, Münih,1969, s. 53.

¹⁴ Nancy Lubin "Özbekistan: The Challenges Ahead" **MEJ.**, C.43, S. 4, 1989, s.622.

¹⁵ Baymirza Hayit, **Die Wirtschaftspobleme Turkestans**, Ankara, 1965, s. 42.

¹⁶ Edward Allworth, **Central Asia A Century of Russia Rule**, New York, 1967, s. 289; Baymirza Hayit, a.g.e., s. 42

yakın Türkistanlı açlıktan ölmüştür. ¹⁷ Özbekistan Tarım Bakanı Çıldır Ali 1934 yılında " Ne kadar pamuk yetiştirirsek o kadar fazla Moskova'ya bağlanmış olacağız. Artık tam anlamıyla sömürge oluyoruz"¹⁸diyerek bu durumdan şikayet etmiştir. Özbek hükümeti başkanı Feyzullah Hoca (ev) de 1938 yılı Martında pamuk ekim alanlarını arttırma politikasına karşı çıktığı için Sovyet aleyhtarlığı suçu ile yargılanarak idam edilmiştir¹⁹.

II. Dünya savaşı yıllarında Özbekistan'da üç yıllık süre içerisinde pamuk ekim sahası 217.000 hektar azalmış, verimlilik iki misli düşüklük göstermiştir. Bu durum üzerine Sovyet Hükümeti Özbekistan'da pamukçuluğu arttırmak amacıyla devlete teslim edilen pamuğun satın alma miktarını önemli miktarda arttırmak zorunda kalmıştır²⁰. 1947 yılında bütün önlemlere karşılık, merkezin planladığı pamuk imalatı gerçekleşmediğinden Cumhuriyet yöneticileri yerel vazifelerini ve devlet menfaatlerini unutmakla suçlanarak cezalandırılmışlardır²¹.

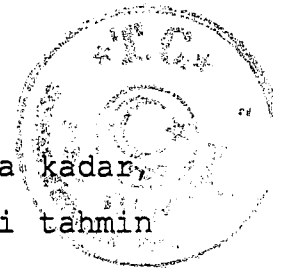
1954 yılı içinde, SBKPMK ile Sovyet Nazırlar Heyeti Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'da "Pamukçuluğun gelişmesini devam ettirmeye dair" üç kararname neşretmiştir. Bu kararnameye göre Özbekistan 1954 yılı zarfında 600.000 ton arttırmak mecburiyetinde idi. Bu planı uygulamak için Sovyet hükümeti pamuk ekilen alanların imar işlerini genişletmiş, seleksiyon, ziraatın fennileştirilmesi ve makineleştirilmesi işlerine özen

¹⁷ Baymirza Hayit, *Esir Türkler*, (Çev: Şekip Engine:) Ankara, 1966, s. 120.

¹⁸ Beymirza Hayit, *Die Wirtschaftspobleme Turkestans*, Ankara, 1965, s. 42,43.

¹⁹ Michael Rywkin, *a.g.e.*, s. 48.

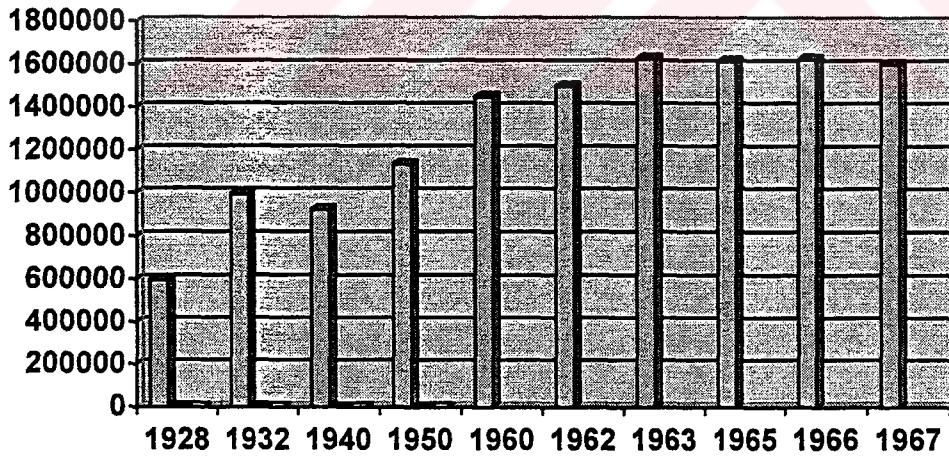
²⁰ S. Kabış, "Sovyet Türkistan'ında Tarım" *Dergi*, S. 55, Münih 1969, s. 52.

göstermiş olmasına rağmen, 1954 yılının 15. Kısımına kadar, Özbekistan'dan ilave olarak yalnız 205 bin ton yani tahmin edilen miktarın %30'unu verebilmiştir²²

1959 yılına doğru hemen hemen savaştan önceki seviyeye ulaşmış olan ham pamuk üretimi bir türlü artmamış ve yerinde saymıştır. Hruşçev'un direktifi üzerine yüksek verimlilik ve plan dışı teslimat için kolhozlara ödenen primler kaldırılmış kolhozların devletten tenzilatlı fiyatlarla sağladıkları tahıl, tohum ve kimyevi gübre satışlarına son verilmiştir. Hruşçev'un bu yerinde olmayan yenilikleri sebebiyle, devlete 1962'de teslim edilen pamuk miktarı ancak 1958 yılı seviyesinde olmuştur. Hruşçev iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, kolhozcuların pamuk ekim sahalarını genişletmelerini teşvik amacıyla, pamuk yetiştiren kolhozlara yeniden karşılıklı un ve gıda maddeleri satışları sistemine dönülmüştür²³.

GRAFİK :2 PAMUK EKİLEN ALANLAR

²¹ R. Ya. Recebova, a.g.e., s. 285

²² V.S. Merzalow, "SSCB'de Ziraatın Durumu" Dergi, S.54, Münih, 1965, s. 41.

²³ S. Kabış, a.g.m., s.52.

Sovyet ekonomisine büyük destek sağlayan pamuğun yetişmesi için emek sarf eden köylünün pamuktan hususi olarak istifade etmesi Özbekistan ceza kanununun 183 maddesi²⁴ ile yasaklanmıştır. Diğer taraftan, Özbekler pamuğu devlete pazardaki fiyat üzerinden değil, devletin tayin ettiği alım fiyatı üzerinden teslim etmek zorunda bırakılmıştır. Pamuk çiftçileri devlete bir ton pamuk vermeyi üzerlerine alırlarsa buna karşılık kendilerine 300 kg'lık tahıl veriliyordu. Tayin edilen fiyatlar veyahut peşin verilen 300 kg'lık tahıl üretimi pamuğun değerini karşılamaktan çok uzak olmuştur.

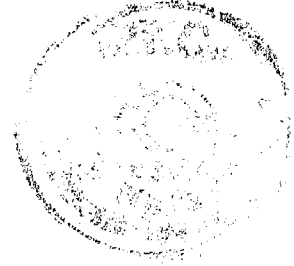
Sovyetlerin Özbekistan'daki pamuk istismarınının bir diğer hususu da Özbekistan'da üretilen pamuğun % 4-5 gibi çok ehemmiyetsiz bir kısmının Özbekistan'daki dokuma sanayiinde işlenmekte olup, geriye kalanın Rusya'daki tekstil fabrikalarına yollanması olmuştur.²⁵ Bu suretle Özbek halkı kendi dokuma ihtiyacınının büyük kısmını bin bir zahmetle ürettiği pamuğun Moskova'da dokunduktan sonra geri gelen kumaşlarla sağlamak mecburiyetinde bırakılmıştır.

Sovyetler Özbekistan'da yarattıkları pamuk köleliği sayesinde Özbekleri sefalet içerisinde bırakmışlardır. Özbekistan'da zehirli kimyevi gübreleme neticesinde 3.5 milyondan fazla insan sarılık hastalığı, kanser gibi öldürücü hastalıklara yakalamıştır.

Özbekistan'da pamuk monokültünün getirdiği bir diğer tehlike ise Aral Gölü sorunudur.

²⁴ Baymirza Hayit, *Soviet Russian Colonialism and Imperialism in Turkestan*, Cologne, 1965, s.86: "Kanuna aykırı olarak ellerinde pamuk tohumu bulunduranlar, ham pamuk ve pamuk ürünleri satanlar iki yıla kadar hapis veya bir yıl ağır hizmet ile cezalandırılırlar."

²⁵ Baymirza Hayit, a.g.e., s.87; İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Pamuk Ziraatı ve Ülke İktisadiyatındaki Önemi" *TK.*, S.89, Yıl VIII, Ankara 1970, s.353.

1.1.4. Sunî Sulama Politikası

Sovyet Rusya, Özbekistan'daki pamuk üretim politikasına bağlı olarak geliştirdiği sulama sistemini de kendi uhdesine almıştır. Sovyet liderler, tarıma elverişsiz topraklarda pamuk üretimini gerçekleştirmek amacıyla suni sulamanın tekamülüne büyük önem vermişlerdir.

Özbekistan'da Birinci Beş Yıllık Plan döneminde (1929-1932) yeni sulama arazi miktarı 200.000 hektar olmuştur. Ülkede gerçek anlamda ilk sulama projesi 1939 yılında yapılmıştır. Bu proje ile Fergana vadisindeki 270 km uzunluğundaki Fergana Kanalı inşa edilmiştir. 160.000 Özbek, 20.000 Tacik ve 1000 Rus mühendis, teknisyen ve işçinin çalışmasıyla inşa edilen bu kanal vasıtasıyla Fergana vadisinin kalbi olan Sir-Derya'dan su getirilerek bölgede pamuk ekimi yapılmıştır. 1940 yılında 165 km uzunluğundaki Kuzey Fergana yahut Mikayon kanalı ve 198 km uzunluğundaki Andreev veya Güney Fergana Kanalı'nın inşası ile vadinin güneydoğusundaki dağların eteklerindeki toprakların sulanması amaçlanmaktadır.

II. Dünya Harbinden sonra, Türkistan çöllerinin sulanmasıyla ilgili olarak üç büyük proje üzerinde çalışılmıştır. 1947 yılında Özbek İlimler Akademisi tarafından projesi hazırlanan 800 km uzunluğundaki Yukarı Amu Derya (Özbek) kanalının, Kaşkaderya ve Zerefşan sulama sistemiyle Amu Derya sularını birleştirmesi amaçlanmıştır²⁶.

²⁶ İ. Kayabalı-C. Arslanoğlu, *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Ankara, 1978, s.113; Baymirza Hayit, *Die Wirtschaftsprobleme Turkestan*, Ankara, 1986, s.86; B. Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul, 1987, s.68.

Bu kanalların yanı sıra Sovyet Rusya'nın Özbek halkının ucuz ve baskı altındaki emeğinden faydalanarak inşa ettiği olduğu kanallar şunlardır; Zerefşan'da Kurgan ve Verkhno-Buhara Kanalı Büyük Çu Kanalı (270 km) ve Vakhsh Kanalıdır²⁷.

2. ÖZBEKİSTAN'DA HAYVANCILIK

2.1. İpekböceği Yetiştiriciliği

Özbekistan'da sulanan ve dut ağacı yetiştirilen Fergana Vadisinde, Namangan, Margılan, Andican ve Buhara'da ipek böceği ve koza üretimi gelişmiştir. Sovyetlerin genel ipek üretiminin 1/3'lik bölümü Özbekistan'da üretilmiştir²⁸.

Sovyet döneminde Özbekistan'da yüksek kaliteli ipek böceği üretmek için 9 ipek böceği tohumu fabrikası ve bir ipek böceği istasyonu kurulmuştur.²⁹ Aşağıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere Özbekistan'da üretilen ham ipek miktarı 1940 yılında 693 ton, 1950 yılında 762 ton, 1960 yılında 856 ton 1964 yılında 993 ton, 1965 yılında 936 ton, 1966 yılında 962 ton ve 1967 yılında 1045 ton olmuştur³⁰.

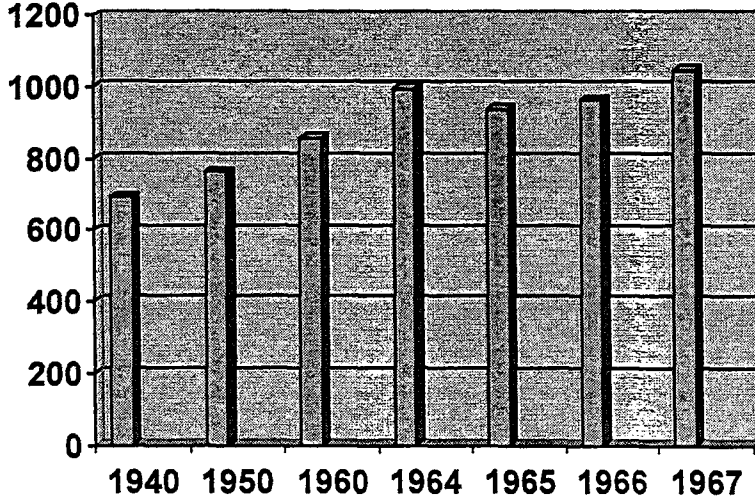
²⁷ S.O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, Çev. Zerhan Yüksel, C. II, s.292

²⁸ B.A. Dessjattschikow, T.N. Kary-Nijasow, *Die UdSSR*, 1959, s.855

²⁹ S. Kabış, "Sovyet Türkistanında Tarım" *Dergi*, S.55, Münih, 1969, s.48

³⁰ B.A. Dessjattschikow, *a.g.e.*, s.855.

GRAFİK: 3 ÖZBEKİSTANDA ÜRETİLEN HAM İPEK MİKTARI

Sovyet döneminde ipek böceği kozası da pamukta olduğu gibi Sovyet hükümetince tespit edilen fiyatla satın alındıktan sonra Rusya merkezine gönderilmekte ve ipekli kumaş fabrikalarında değerlendirilmekte idi. Özbekistan'da dokunan ipekli kumaş çok cüzi bir miktarda idi. Sovyet Rusya ipek bakımından da Özbekistan'ı ham veren sömürge durumuna getirmiştir.

Bağımsızlık sonrası Özbekistan'da yurt içi sanayiinin yaklaşık olarak %60'ı ipekli mamül üretimi ile ilgili olmuştur. Özbekler 1990 yılında 32.824 ton, 1991 yılında 33.805 ton, 1992 yılında 33.225 ton, 1993 yılında da 29.614 ton yaş koza üreterek iç pazara sürmüştür.³¹

³¹ Özbekistan, TOBB, Ankara, 1996, s.52-53.

2.2.Özbekistan'da Küçükbaş ve Büyükbaş Yetiştiriciliği

Ülkede ipek böcekçiliğinden sonra hayvancılığın en önemli dalı koyunculuktur. Özbekistan dünyada en fazla karakul koyunu ve astragan cinsi koyun yetiştiren ülkelerin başında gelmektedir. 1966 yılında Özbekistan'da 7676 baş koyun sayılmış olup bunlardan 5873 başını Astargan cinsi koyundu.³² 1970 yılında ise 8 milyon kadar olan kuyunun beş milyonunu meşhur karakul koyunu teşkil ediyordu. Bunun dışında 3 milyondan fazla sığır, 1 milyona yakın keçi ve 400 bine yakın da domuz yetiştirilmekte idi.³³

Türklerin ananevi hayvanı olan at yetiştiriciliği de ülkede büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. 1941 yılında 468.000 olan at mevcudu, 1960'da 249.000'e, 1989'da 80.000'e, 1990 yılında ise 97.400'e inmiştir.³⁴ Özbekistan'daki 1986 yılında 4.099.800, olan büyük baş hayvan sayısı 1987'de 4.073.800, 1988'de ise 4.080.300 olmuştur. 1986'da yetiştirilen küçükbaş hayvan adedi ise (koyun ve keçi) 9.256.300 iken, 1987'de 8.832.100 ve 1988'de de 8.479.700'e ulaşmıştır.³⁵ Bu değerlere paralel olarak bu yıllardaki hayvansal ürünlerdeki artış ve azalmayı kıyaslamak mümkündür.

Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan'da tarımsal üretimde olduğu gibi hayvansal üretimde de Moskova tarafından gerçekleştirilen merkezi planlamaya göre faaliyet gösterilmiştir.

³² S. Kabış, "Sovyet Türkistanında Tarım" Dergi, s.55, Münih 1969, s.48.

³³ Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s.8.

³⁴ Özbekistan, TOBB, Ankara, 1995, s.53.

³⁵ Mehmet Saray, a.g.e., s.66

Günümüzde ise Özbekistan'da hayvancılık kolhoz, savhoz ve ortak işletmelerin ³⁶ yanı sıra önemli ölçüde halkın elindeki özel işletmelerde yapılmakta ve bunun sonucu olarak da hayvansal ürünlerin büyük bir bölümü halkın elindeki özel işletmelerden elde edilmektedir.³⁷

3. SOVYET DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN'DA SANAYİ

1928 yılından itibaren Sovyet Rusya, kendi sanayisi için gerekli olan hammaddeyi temin etmek amacıyla Özbekistan'ın zengin maden ve enerji kaynaklarını tamamen kendi kontrolü altına almış, sanayi ve ticarete devlet sektörü tek hakim olmuştur.

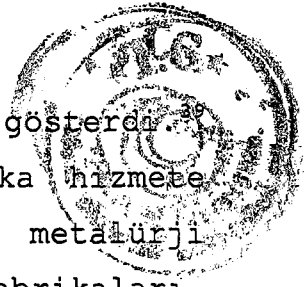
1920'li yılların sonlarında, Sovyetlerin kolektifleştirme politikasının neticesinde Cumhuriyet sanayiindeki bütün özel sektörler tamamiyle sona ermiş durumda idi. 1939 yılında, ülkede, diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi zengin işletmelerin kalanları çok kısa bir süre içinde sona erdirilmiş ve suçsuz günahsız olan işletme sahipleri işçilerini düşmanları olarak ilan edilip cezalandırılmışlardır.³⁸

İkinci Dünya Harbinin başladığı ilk yıllarda Özbekistan'da sadece 1450 adet küçük atölye vardı. II. Dünya Harbi esnasında, Rusya'nın işgal ve tehdit edilen bölgelerindeki sanayii müesseselerinin Özbekistan'a nakledilmesi ve yeni mahalli tesislerin açılması sonucunda

³⁶ E. Ahmedov, Republic of Uzbekistan, Taşkant, 1993; 1992 yılı başlangıcında cumhuriyette 1137 Sovhoz, 971 kolhoz bulunmaktadır.

³⁷ Özbekistan, TOBB, s.117

³⁸ R. Ya. Recebova, Özbek Türkleri Tarihi, Taşkent 1993, s.166-168

Özbek Sanayii köklü bir bünyevi değişiklik gösterdi.³⁹ Böylece savaş sonrasında 280 tane yeni fabrika hizmete girmiş oldu. Bunların arasında çelik, demir ve metalürji sanayii hidroelektrik santraller, tekstil fabrikaları, ipekli fabrikaları, gibi fabrikalar ve ayrıca Leningrad Engels Fabrikası, Moskova Elektrostonok, Elektrokabel ve Podyemnik, Rostau'dan Rostselmas gibi birçok büyük fabrika buraya naklolunulmuştur.⁴⁰ Fabrikaların Özbekistan'a taşınmasıyla ağır sanayi 1940 yılında %133 iken, 1942 yılında %48.5'e yükselmiştir.⁴¹

Savaş esnasında ülkede faaliyete açılan en büyük işletmeler Bekabad'daki metalürji fabrikası (1942) ve Almalık bakır ocağı⁴² Özbek endüstrisine büyük katkıda bulunmuştur. cumhuriyette meydana gelen endüstriyel gelişim enerji ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1932-1955 yılları arasında Çırçık-Bozsuy su yolunda 319.000 kilovat kuvvetinde 16 hidroelektrik santrali inşa edilmiştir. Yeni hidroelektrik santrallerinin kurulması ve eskilerinin iyileştirilmesi sebebiyle Özbekistan'da elektrik enerjisi üretimi 1943 yılında 1940 yılındakine göre 3.5 kat artmıştır.⁴³ II. Dünya Harbinden sonraki yıllarda da Özbekistan'da enerji üretimi için hidroelektrik ve termoelektrik nevinden pek çok santralin yapımına devan edilmiş , Angren, Nevai,

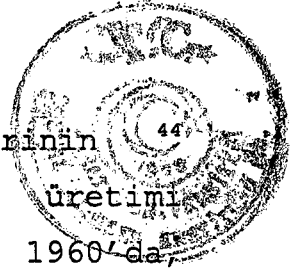
³⁹ A. Popluyko, "Sovyetler Birliğinde Sanayiinin Sosyalistçesine Yerleştirilmesi ve Milli Cumhuriyetlerin İktisadi gelişmesi, *Dergi*, Münih, 1964, s. 80.

⁴⁰ Michael Rywkin, *Asya'daki Rusya*, İstanbul 1975, s.75; Recebova, a.g.e., s. 221.

⁴¹ İ. Kayabalı-C. Arslanoğlu, a.g.e., 115.

⁴² Baymirza Hayıt, *Die Wirtschafts Probleme Turkestan*, Ankara 1968, s. 159.

⁴³ Recebova, a.g.e., s.227.

Taşkent gibi büyük termoelektrik santrallerinin kurulması ile Özbekistan'n elektrik enerjisi üretimi aşağıdaki grafik üzerinde de görüleceğ üzere, 1960'da, 5.880.000.000 kilovat saate, 1964'te 11.490.000 kilovat saate, 1966'da 12.130.000.000 kilovat saate, 1967'de 14.410.000.000 kilovat saate ve 1970'te 20.000.000.000 kilovat saate çıkmıştır ki bu Özbekistan için büyük bir gelişme olmuştur.⁴⁵

Sovyet döneminde kimya endüstrisi de ülke ekonomisinde önemli bir yer işgal etmiştir. 1940 yılı Kasımında kimyevi gübre ihtiyacını karşılamak amacıyla işe başlayan Çırçık Elektrokimya işletmesi, Özbekistan kimya sanayiinin ilk işletmesi olmuştur.⁴⁶ Hokand (1947) ve Semerkand (1955) Süper fosfat fabrikaları⁴⁷ Fergana azotlu Gübre Fabrikası, Nevai Kimyasal İşletmeleri, Almalık Kimya İşletmesi, Taşkent Plastik Madde Fabrikaları, Taşkent Kimya ve Eczacılık Fabrikası, Taşkent Vernik ve Boya Fabrikası⁴⁸ birer birer işe başlamıştır.

Sanayiinin gelişmesi ile birlikte ülkeye gelen işçi sayısı da hızla artmıştır. 1940-1943 yılları arasında sanayii işçileri sayısı 129.100'den 187.200'e çıkmıştır.⁴⁹ Ağır endüstride çalışanların çoğununu Ruslar alırken, Türklerin daha ziyade hafif endüstride, yiyecek ve yerli endüstrilerinde çalışmışlardır. Örneğin 1975 yılında Taşkent Tarım Aletleri Fabrikasında çalışan Özbeklerin

⁴⁴ E. Ahmedov, **Republic of Uzbekistan**, Taşkent, 1993, s.78.

⁴⁵ G. Vvedenski, "Sovyet Türkistan'ında Sanayiinin Başta Gelen Şubeleri" **Dergi**, No:57, Münih 1969, s.55

⁴⁶ E. Allworth, **Central Asia A Century of Russia Rule**, New York, 1967, s.332

⁴⁷ B.A. Dessjattschikow, **Die UdSSR**, s.857

⁴⁸ E. Ahmedov, **Republic of Uzbekistan**, Taşkent, 1993, s.79

⁴⁹ Michael Rywkin, **a.g.e**, s.76.

yüzdesi %10, Özbek Metal Kombinesinde çalışanların ise %13.7 idi

3.1. Sovyet Döneminde Özbekistan'da Ulaşım

Bu dönemde ülkede en önemli ulaşım şekli demiryolu taşımacılığı olmuştur. Rus Kaynaklarına göre 1957 yılında ülkedeki demiryolu ağının uzunluğu 2247 km idi. Orta Asya hattı olarak da isimlendirilen Taşkent hattı, Semerkand ve Buhara arasındaki Sijauddin'de başlayıp Ilitz'deki Başkurdistan ASSR'si ile Orenburg-Moskova hattından ayrılıp Kazakistan'daki Saratow-Moskova hattına bağlanmaktadır. Taşkent demiryolu (2500 km) olup, Türkistan pamuk, ipek ve tahılın Rusyaya taşınmasında kullanılmıştır. Taşkent bu hattın en önemli merkezidir. Taşkent bu hattın en önemli merkezidir. Bundan dolayı bu hat ismini bu şehirden almıştır. Buradan itibaren Semerkant üzerinden Sijauddine ulaşmakta ve burada Aşkabat hattıyla bağlanmaktadır. Kollarından bir tanesi Chavas-Fergana Vadisine, son kolu da kömür ve petrol yataklarının olduğu Ahangaran ve Taşkentin çelik üretim merkezi olan İskender-Begowat'a uzanmaktadır. Ayrıca Hocend-Hokand arasında 195 km. uzunlukta Taşkent-Melnikova hattı inşa edilmiştir. Bu hat Fergana Vadisinin pamuk taşımacılığını büyük oranda kolaylaştırmıştır. Böylece Taşkent hattı, Türkistan'ın endüstri merkezleri olan Semerkand, Taşkent, Andican, Namangan, Hokand, Çimkent, Celalabad gibi bölgelerinin bağlantısını sağlamış oluyordu.

1955 yılında Çarcoy -Kongrad-Amuderya'yı bütün önemli ekonomi merkezlerine bağlayan Çarcoy-Kongrad hattı inşa edildi.⁵⁰

⁵⁰ B.A. Dessjattschikow, a.g.e., s.856.

En önemli karayolu ise Taşkent ve Termezi bağlayan yoldur. Karayollarının toplam uzunluğu 27.800 km'dir. Deniz taşımacılığı Sir Derya Anova yoluyla Moskova-Aşkabat-Stalinabad-Bişkek-Almaata-Novosibirsk ve bölgenin diğer bütün büyük merkezlerine bağlanmıştır⁵¹.

Tarihi ipek yolu güzergahı üzerinde bulunan Özbekistan'dan tarihte olduğu gibi bugünde diğer Türk Cumhuriyetlerine göre daha gelişmiş bir ulaşım sistemi mevcuttur. Ülkede 6.700 km'lik demiryolu ağı bulunmaktadır. Ancak, modern ve elektrikli tren yolu ile bağlanan Taşkent, Semerkand ve Buhara'nın dışındaki demiryolları bakımsız durumdadır. Toplam 69-300 km uzunluğundaki karayolları ağı da her yerde aynı özelliğe sahip değildir, özellikle ülkeyi diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine bağlayan yollar kötü durumdadır.

3.2.Özbekistan'ın Maden ve Enerji Kaynakları

Özbekistan dünyada nadir bulunan madenlerin en büyük ve en yüksek standartta altın, gümüş, uranyum, bakır, molybden, kurşun, çinko, tungsten gibi madenler bakımından çok zengindir.

Kuramin sıradağlarında bakır, çinko, kurşun, tungsten ve molibden yatakları bulunmaktadır.⁵² Nuratay'dan çıkarılan Gazgan mermeri güzelliği ve dayanıklılığıyla ünlüdür.⁵³

1957 yılında Semerkand dolaylarında keşfedilen altın ocağı Sovyetler Birliğindeki en büyük altın ocağı olarak

⁵¹ B.A. Dessjattschikow, a.g.e., s.856

⁵² Nadir Devlet, Çağdaş Türkîler, DGBİT., İstanbul, 1993, s.329.

⁵³ Investment Projects Of The Republic of Uzbekistan, Taşkent, 1994, s.6

bildirilmiştir.⁵⁴ 1972 yılında altın rezervi bakımında dünyanın sayılı merkezlerinden olan Muruntau'da ve Zerefşan'da da altın rezervleri bulunmaktadır. Ülkede Kaşkaderye ve Buhara vilayetlerinde büyük doğalgaz üretimi vardır. Özbekistan doğal gazının hemen hemen $\frac{3}{4}$ oranına Kaşkaderya vilayeti sahiptir.⁵⁵ Buhara yakınındaki Gazli'deki gaz, Ural Sanayini besledikten sonra şimdi Batı Avrupa'ya kadar getirilmektedir.⁵⁶ Taşkent yakınlarındaki Angren Vadisinde büyük kömür yatakları, Fergana vadisinde Kim-Şorsu ile Andican yakınlarında Yarkugan ve Çimyan'da küçük ölçüde petrol yatakları mevcuttur.⁵⁷

Cumhuriyette tüm Türkistan kömürünün %55'i doğal gazın %40'ı, ham petrolün %31'i ve yoğunlaşmış gazın %74'ü bulunmaktadır.⁵⁸

1992 yılında Namangan vilayetinde Mingbulak zengin petrol kuyuları açılmış olup, yeni teknolojiyle çalıştırılması, Özbekistan'ın yeni petrol ürünlerine olan tüm ihtiyacının karşılanmasına yetmektedir. Günümüzde cumhuriyetteki petrol rafine işlemini yapan iki kompleks (Fergana ve Altıarık) ve gaz işlemini yapan iki fabrika (Şürtan ve Mübarek) faaliyet göstermektedir.⁵⁹ Özbekistan'da gümüş kaynakları bulunan bölgeler ise; Nevai vilayetindeki Visokovoltnoye, Ökçetpes, Kosmonacı ocakları ve Namangan

⁵⁴ B.A. Dessjattschikow-T.N. Kary Nijasow, Die USSR, Leipzig 1959, s.854

⁵⁵ Baymirza Hayit, Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri, İstanbul, 1987, s. 66

⁵⁶ E. Ahmedov, Republic of Uzbekistan, Taşkent, 1993, s.67-68.

⁵⁷ Sir Olaf Caroe, Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar, C.II, s. 287.

⁵⁸ Investment Projects Of The Republic of Uzbekistan, Taşkent, 1994, s.5.

⁵⁹ İslam Kerimov, Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde, Ankara,1997, s. 215.

vilayetindeki Aktepe de bulunmaktadır. Ayrıca bakır, filizleriyle birlikte, renkli metallerin onbeşten fazla çeşidi, yani molibden, kadmiyum, indiyum, tellur, selenyum, renyum, kobalt, osmiyum vs. çıkarılmaktadır. Bunların dışında Özbekistan'da Kaşkaderya vilayetinde Tubakat'da ve Surhanderya vilayetindeki Hocaikon ocaklarında bol miktarda potasyum mevcuttur⁶⁰.

4. ÖZBEKİTAN'DA SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ ÇALIŞMALARI

70 yıl boyunca merkezden yönlendirilen bir üretim ve tüketim planlaması oluşturulan bir ekonomik yapılanmadan sonra Özbekistan şimdi serbest piyasa ekonomisini tam anlamıyla uygulamak için büyük bir çaba harcamaktadır.

Özbekistan'da serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk adımı, 1991 yılının ilk aylarında fiyat kontrollerinin ve subvansiyonlarının kısmi olarak kaldırılmasıyla atılmıştır⁶¹. Diğer bir önemli gelişmede cumhuriyetteki özelleştirme uygulamalarına geçiş olmuştur. Toprak ve doğal kaynakların mülkiyeti devlette kalmak üzere ve savunma sanayi, petrol, doğalgaz, elektrik, ulaştırma, boru hattı, haberleşme gibi stratejik öneme sahip sektörlerin dışındaki bütün kamu kuruluşlarının ve konutların özelleştirilmesi yoluna gidilmiştir⁶². Öncelikle küçük ticaret ve hizmet

⁶⁰ Investment Projects of the Republic of Uzbekistan, Taşkent, 1994, s.5.

⁶¹ Nesrin Sungur, "Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları" Bağımsızlığın İlk Yılları, Ankara, 1994, s. 236; Vildan Serin, "The Economic Transformation of the New Turkish States of The New Turkish States of The Former USSR" TDAD, S.91, Ağustos, 1994, s.54.

⁶² İslam Kerimov, Uzbekistan The Road of Independence, Taşkent, 1992, s.38-39.

kurulrşlarının özelleştirilmesiyle başlayan süreç, ağır adımlarla da olsa devam etmektedir⁶³. 1997 yılının başında özel ve küçük işletmelerin sayısı yüzbinin üzerine çıkmıştır. Bunun dışında 19500'den fazla yeni tarm şirketleri kurulmuştur⁶⁴.

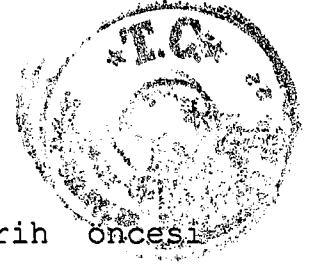
Bankacılık sektörünü yeniden düzenleyen yönetim, borsa ve ticaret odalarının fonksiyonlarını geliştirmiş, dış ekonomik münasebetlerin yürütülmesi için Özbekistan Millî Bankası'nı kurmuştur⁶⁵. Ayrıca Birleşmiş Milletlere, Uluslararası Döviz Stokuna, Dünya Bankası ve Avrupa Bankası gibi birçok kuruluşa üye olan Özbekistan'da, 1993 yılının başında bine yakın dış yatırım işletmesi teşkil edilmiştir⁶⁶

⁶³ Nesrin Sungur, a.g.m., s. 237.

⁶⁴ İslam Kerimov, a.g.e., s. 177.

⁶⁵ Emin Çakırcı, "Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Durumu ve Sosyo-Ekonomik Potansiyelleri", Değişen Dünyada Türk Dünyası Sempozyumu Bildirileri, Ankara,1992, s.121.

⁶⁶ İpek Yolu Dergisi, S.17, Ankara,1995, s.32.

SONUÇ

Türklüğün ana vatanı olan Özbekistan, tarih öncesi çağlardan bu yana çok farklı medeniyetlere mekân teşkil etmiştir. Ancak ne yazık ki bu şanlı ülkenin insanları çarlık devrinde olduğu gibi, çarlardan sonra gelen komünizm zamanında da insanlık tarihinde misali görülmemiş bir baskı ve zulüm altında bırakılmışlardır.

Sovyetler Birliği'ndeki millî kültürleri Ruslaştırma hareketi, Sovyetlerin sosyalist kültür meydana getirme faaliyetlerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Sovyet kültür politikasının ana prensibi, şeklen millî, muhtevaca sosyalist olan kültür oluşturma gayretleri Stalin tarafından ileri sürülen bir tez olmuştur. Komünist Rusya'nın yetmiş yıl boyunca aralıksız olarak sürdürdüğü bu politika, Çarlık Rusya döneminden itibaren Özbekistan ve diğer tüm Türk Cumhuriyetlerinde tatbik ettikleri iskân ve koloni siyasetlerinden daha yoğun bir mücadele vermelerini gerektirmiştir.

Sovyet Rusya Özbek Türklerine önce Rus dilini öğretmek, sonra onları Rus Sanatı, Rus Medeniyeti, Rus adet ve ananeleri doğrultusunda yetiştirerek yeni bir Sovyet vatandaşı yaratma siyaseti takip etmişlerdir. Özbekistan'ın zengin kültür mirasını başlı başına bir değer olarak değil de sadece siyasi bir vasıta olarak göstermek Sovyet kültür politikasının ana prensibi olmuştur. Enternasyonalist ve sosyalist bir kimlik dışında millî kimliğe izin vermeyen Sovyet yönetimi altında, okullarda Özbek gençlerine kendi tarihi yerine Rus tarihi, Marks ve Lenin fikirleri öğretilmiştir.

Marksist ve ateist temele dayanan komünist sistemde Özbek gençlerin dini eğitim almaları ibadet ve dini

merasimlere iştirak etmeleri yasaklanmıştır. Komünistlerin İslam dinine aralıksız olarak saldırmalarındaki en büyük sebep Özbek Türklerinin dini inançlarına olan bağlılığını, Rus emperyalizmine karşı kullanacakları güçlü bir silah olarak görmelerinden kaynaklanmıştır. Allahsızlık siyaseti neticesinde birçok cami ve medrese binası tamamen yok edilmiştir. Hattâ, komünistlere göre geçmişin gerici artıkları olarak değerlendirilen Özbekistandaki tarihi mimarlık sanatının en güzel numuneleri olan 10000'den fazla binayı tamamen yok etmişlerdir.

Komünistlerin kültür politikası, Sovyet Rus hakimiyetinin yerleşmesinde önemli bir vasıta olarak kullanılmıştır. Edebiyatta milli mahiyetteki yazıların yerini Sosyalist realizmin alması için gerekli tedbirler uygulanmıştır. Bu sistemde Özbekler, edebî ve kültürel miraslarını korumaya kalkıştıkları zaman pantürkist ve panislamist olarak nitelendirilmiştir.

Sovyet döneminde Özbekistan ekonomisinin en belirgin özelliği Özbekler tarafından beyaz altın olarak isimlendirilen pamuk üretimi olmuştur. Ham pamuğun üçte ikisini tek başına karşılayan ülkede pamuk ekim sahalarının monokültür halinde genişletilmesi sonucunda Özbek Türkleri sefalet içinde yaşamaya zorlanmıştır. Pamuk ziraatinde kullanılan zehirli kimyevi gübreleme neticesinde ise Özbekistan, bugün dünyada çocuk ölümlerinin, düşüklerin ve ölü doğumların çok yüksek oranda olduğu bir ülke konumuna gelmiştir. Diğer taraftan yine bu politikaya bağlı olarak ortaya çıkan Aral Gölünün kuruma tehlikesi Özbekistan için çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sovyet Rusya'nın Özbekistan'ın her tarafında pamuk ziraatini arttırmak amacıyla geliştirdiği sulama sistemi, birçok yerleşim bölgesine su temin etmekle

beraber, büyük oranda bir facia haline gelen Aral'ın ölümüne sebep olmuştur. Bugün Aral krizi sadece Özbek tarihinde değil, tüm dünya tarihinde örneği görülmemiş ekolojik ve beşeri hakikatlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1917 ihtilalinden sonra Sovyet Rusya, kendi sanayisi için gerekli olan ham maddeyi temin etmek amacıyla Özbekistan'ın zengin maden ve enerji kaynaklarını tamamen kendi kontrolü altına almış, bu zengin ülkenin insanlarını ise sadece kendilerinin ihtiyacı olan hammaddeyi tedarik eden işçiler olarak kullanmıştır. 1917 yılında başlayan Özbek Türkleri üzerindeki bu baskılar SSCB'nin dağılmasıyla birlikte son bulmuştur.

Bolşevik İhtilâlinin yapılmasından sonra, oluşturduğu milletler mozayiğinin ayakta kalabileceğini uman Sovyet Rusya, bunun böyle olamayacağı gerçeğini çok geç görebilmiştir. Bunun içindir ki insan tabiatına aykırı bir rejimi korku ve baskılarla yaşatabilmeyi sağlamak için sürdürülen çabalar iflas etmiş, güçlü bir imparatorluk görünümündeki Sovyetlerin iç yüzünün hiç de böyle olmadığı ortaya çıkmıştır.

20. yüzyılın son on yılında dünya sahnesinde meydana gelen değişikliklerin hiç şüphesiz en önemli sonuçlarından birisi, tarihi, kökeni, dili ve inancı aynı olan büyük Türk milletinin kardeş halkı Özbek Türklerinin bağımsızlıklarına kavuşması olmuştur. Özbekistan'ın ve diğer kardeş Cumhuriyetlerin büyük bir azim ve kararlılık içinde ülkelerini 21. Yüzyıla hazırlamaları devlet yapılarını ve rejimlerinin istikrarını demokratikleşme yolunda aldıkları mesafeyle birlikte güçlendirmeleri, önlerinde parlak bir geleceğin beklediğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abdurrahmanov, G. A. "Özbek Halkının Etnogenezi Va Özbek Tilinin Şakillanişi", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1989**, Ankara, 1994, s.1-7.
- Açıkgöz, H., **Türkistan İllerinde Özbekistan**, İstanbul, 1990.
- Ağaoğlu S., **Sovyet Rusya İmparatorluğu**, İstanbul, 1967.
- Ahmedov, B., "Özbekler" Aktaran; Rifat Gürgendeneli, **TDTD**, S.127, İstanbul,1997, s. 41-43.
- Ahmedov, E., **Republic of Uzbekistan**, Taşkent, 1993.
- Aka, İ., **Timur ve Devleti**, Ankara, 1991.
- Akarıslan, M., "XV. Yüzyılda Özbeklerin Ortaya Çıkışı ve Özbek Hanlıkları" **Avrasya Etüdleri**, C.2, S.4, 1995/96, s. 86-91.
- Akgür, A.N., "Enver Paşanın Doğum ve Ölüm Günleri", **TDTD**, S.52, İstanbul 1991, s. 16-20.
- Akıner, S., **Sovyet Müslümanları**, (Tercüme: Tufan Buzpınar), İstanbul, 1995,
- Akpınar, Y., "Bir Özbek Şairi: Hamid Alimcan" **KE**, s.6, Erzurum 1983, s.17-18.
- Allworth, E., **The Modern Uzbeks**, Stanford, 1990.
- Allworth, E., **Central Asia. A Century of Russian Rule**, New York 1967.
- Allworth, E., **Uzbek Literary Politics**, London, 1964.
- Alpargu, M., "XVI. Yüzyılda Türkistan" **TDTD**, S. 127, İstanbul,1997, s. 13-14.
- Alpargu, M., **Onaltıncı Yüzyılda Türk Dünyası-I, Özbek ve Kazak Hanlıkları**, Ankara, 1994.
- Andıcan, A. A., **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, İstanbul, 1996.

- Arat, R.R., **Gazi Zahirüddin Muhammed Babur Vekayi Babur'un Hatıratı**, No:5a, Ankara, 1943.
- Arat, R.R., "Astırhan" İ.A., C. I., s. 680-682.
- Arat, R.R., "Kazan" İ.A., C.VI, s. 505-522 .
- Ardel A., "Türk Ülkelerininin Tabii Coğrafyası", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s.13-33.
- Armaoğlu, F., "Bolşevik İhtilali ve "Self Determination" Prensibi", **Siyasal Bilgiler Fakütesi Dergisi**, Ankara, 1962, XVII, s. 211-250.
- Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**, CII, Ankara, 1991.
- Artam, A., **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri**, İstanbul, 1993.
- Askarov, A., **Özbekistan Halkları Tarihi**, C.2, Taşkent, 1993.
- Avcı, N., "Özbekisten'in Dünü ve Bugününde Siyasi ve Ekonomik Oluşumlar" **Yeni Türkiye**, **Türk Dünyası Özel Sayısı I**, Ankara, 1997, s. 1304-1319.
- Avşar, B.V., Solak, F., Tosun, S., "21. Yüzyılda Türk Dünyası (1950-1975) Demografik İnceleme, **Yeni Türkiye**, **Türk Dünyası Özel Sayısı I**, Ankara, 1997, s.74-152.
- Aydemir, S., **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.III, İstanbul, 1970.
- Aydın, T., "Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İlişkiler" **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı**, Ankara, 1997, Yıl 3, s.15.
- Bacon, E., **Central Asians Under Russian Rule**, Newyork, 1966.
- Bademci, A., **Korbaşılar, 1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Ve Enver Paşa**, İstanbul, 1975.
- Bakiler Y.B., **Türkistan Türkistan**, Ankara, 1996.

- Bala, M., "Endican" IA , C.IV, s.268-270.
- Bala, M., "Komünistlerin Tarih Telakkisi ve Sovyet Esiri Türklerin Mukadderatı" Dergi, No. 5,1956, s.3-12.
- Bala M., "Buhara Hanlığı" İ.A. II, s. 968-971.
- Bala M., " Hokand Hanlığı" İ.A., V/1, s. 556-559.
- Bala, M., "Sovyetler Birliğinde Türkoloji Türk Dilleri ve Türk Milletleri" Dergi, Münih 1957, No.8, s.13-15.
- Balcı S., "Özbek Latin Alfabesinin Problemleri", T.K., S.389, Yıl. XXXIII, Ankara,1995, s. 553-555.
- Barthold, W., "Fergana" İ.A. V/1, s. 563-565.
- Barthold, W., Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Ankara,1975.
- Barthold, W., "Abdullah Han" İ.A. C.I. s. 34-35.
- Baskakov, N. A, The Turkic Languages Of Central Asia: Problems Of The Usse: The Development Of Their Languages And Writing), Oxford, 1960.
- Baysun A. R., Türkistan Milli Hareketleri, İstanbul, 1945.
- Becker S., Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva (1865-1924) Cambridge / Mass. 1968
- Behar, B.E., Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması, Ankara 1994.
- Berdimurat, A., "Türkistanda İslamiyete Karşı Savaş ve Milli Kadrolar Meselesi" Dergi, No: 41, Münih 1965, s. 67-69.
- Bennigsen, A., "Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler" TDAD, S. 41, İstanbul , 1986, s. 159-179.
- Bennigsen A., Quelqueley, L.C., La Presse et le mouvement national chez les Musulman de Russie Avant 1920, Paris, 1925.

- Bennigsen A., **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğindeki Müslümanlar**, (Çev. Selim Toygan) Ankara 1984
- Bennigsen, A.-Q.C.L., **Sufi ve Komiser** (Rusya'da İslam Tarikatları) (Terc. Osman Türer) Ankara, 1988.
- Benzing, J., **Das Turkestanische Volk im Kampf um seine selbständigkeit**, "Die Welt des Islam" 1937;C. XIX, s. 94-137.
- Benzing, J., **Türk Dünyası Edebiyatı**, Hazırlayan: Halil Açıkgöz, İstanbul 1991.
- Bilgiç, E., "Rus Siyaset Dünyası ile Türk Aleminin Tarihte Münasebetleri ve Komünizmin Akıbeti Hakkında Düşünceleri" **TDAD**, s. 83, İstanbul, 1993, s. 43-84.
- Bozkurt F., **Türklerin Dili**, İstanbul 1992.
- Brown, B., "Orta Asya: Beklenmedik Bağımsızlığın İlk Yılı", (Çev. Olgan Bekar) **Yeni Forum**, C. 14, S. 287, Nisan 1993, s. 24
- Broxup, M., "Basmacılar" **ODTÜ Asya Afrika Araştırmaları Grubu**, Yayın No:4, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), Ankara 1984, s.1-13.
- Brzezinski, Z., **Büyük Çöküş** (Çev. Gül Keskil-Gülsev Pakkan), Ankara, 1992.
- Budak, M., "Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetlerinin Başlaması" **A.E.**, C.2, s.4 1995/96, s. 79-85.
- Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988.
- Caroe, Sir O., **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar** (Çev. Zerhan Yüksel), C.I-II
- Carr, E. H., **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923**, C.I, (Çev. Orhan Suda) İstanbul 1989.
- Castagne, J., **Les Basmachis: Le mouvement national des indigenes d'Asie Centrale depuis la revolution d. Oktobere 1917 Jusqu'en Octobre 1924**, Paris, 1928.

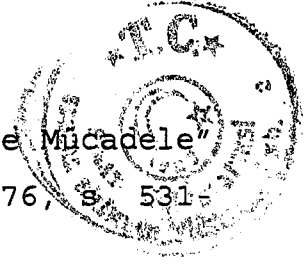
- Cengiz, İ., **Özbekistan'da Demokratikleşme ve Muhammed Salih**, İstanbul, 1995.
- Clavijo, Ruy G., **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, İstanbul, 1993.
- Czaplicka, M., **The Turks of Central Asia in History and at the Presentday**, Oxford, 1918.
- Çağatay, T., **Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler**, İstanbul 1959.
- Çağatay, Y., "Hokand Milli Muhtariyetinin İlanınının 52. Yılı (1917-1969)", **Türk Dünyası**, S.12, İstanbul, 1969, s.9-11.
- Çağatay, Y., "Bugünkü Türkistan" **Türk Dünyası**, İstanbul, 1968, s. 17-20.
- Çakırcı, E., "Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Durumu ve Sosyo-Ekonomik Potansiyelleri" **Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu** (Bildirileri), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 13 Nisan 1992, s. 117-130.
- D'encausse, H. C., **Sovyetler'de Müslümanlar**, İstanbul, 1992.
- D'encausse, H.C., **Parçalanmış İmparatorluk**, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul, 1984.
- Dathah, S., "Şarki Buhara'da Basmacılık Hareketi Tarihinden", **Yeni Türkistan**, İstanbul s.1, s.15-17
- Deliömeroğlu, Y., "Türk Dünyası ve Çevre" **Türk Yurdu**, S. 393, 1991, s.59-60.
- Dessjattschikow, B.A. - Nijasaw, T.N., **Die Ud SSR**, Leipzig 1959.
- Devlet N., "Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar" **TDAD**, s.28, 1984, s.38-48.

- Devlet N., "Taşkent Konferansı: Ruslaştırmanın Yeni Adımı"
Türk Kültürü, S.203 Ankara, 1979, s.300-303.
- Devlet N., Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara, 1985,
- Devlet, N., "Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin Türk Tarihine Bakışı", A.E., C.2, S.4, Kış 1995/96, s. 92-104.
- Devlet, N., Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi "Çağdaş Türkîler" İstanbul, 1993.
- Dikkaya, M., "Sosyalist Ekonomilerin Piyasa Ekonomisine Geçiş Sorunları" TDAD, S. 110, İstanbul, 1997, s. 43-56.
- Dönmez Y., "Türk Ülkelerinde Pamuk" T.K., Ankara, 1963, s.7, s.41-45.
- Dönmez, Y., Türk Dünyasının Beşerî ve İktisadi Coğrafyası, İstanbul, 1973.
- Eliyarlı, S., Türk Dünyası Tarihçiliğinin Bazı Ortak Problemleri" TDAD, S.81, Aralık 1992, s.105-111.
- Ercilasun, A. B., Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Ankara, 1993.
- Ercilasun, A.B., "Türk Dünyasında Kültür İlişkilerinde Dil" TK., S.365, Yıl XXXI, Ankara, 1993, s. 516.
- Ercilasun, A.B., Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Ankara, 1993.
- Erer, T., Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1971.
- Ergin, M., Agi, F., Devlet, N., ve Akış A., Kazak ve Tatar Türkleri, İstanbul 1976
- Esin, E., Türkistan Seyahatnamesi, Ankara, 1959.
- Euidn, X.J., North, C.R., Soviet. Russia and the East, 1920-1927, California, 1957.

- Eyüpoğlu, Y.C., "Komünist Diyarında Yaşantı" **Türk Dünyası**, S.16, Yıl IV, İstanbul, 5.16, Yıl IV, İstanbul, 1970, s. 29-30.
- Eyüpoğlu, Y.Ç., "Hokant ve Alaşorda Milli Muhteriyetleri ve Mustafa Çokayoğlu" **Türk Dünyası**, S.19, Yıl V, Ankara 1970, s. 39-43.
- Fayziyev, A., **Semerkand Tarihinden (XIX. Y.Y.'n İlk Yarısı) Terc. Ferhad Feyziyev**, Eskişehir, 1994.
- Fedenko, P., "Yeni Tip Koloniyalizmin-Sovyet Koloniyalizminin Ana Hatları" **Dergi**, Münih 1961, s.15-21.
- Federov, E., **Orta Asya'da Milli İnkılabi Hareket Tarihi**, Taşkent 1925
- Fourniau, V., "Özbek Fethi Orta Asya'da Toplulukların ve Siyasal İktidarların Teması" **X.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, Ankara, 1991, s. 803-810.
- Roux, J.P., **Türklerin Tarihi**, 1991.
- Güler, H., **Sovyetler Birliğinde Türkler**, Ankara, 1990.
- Güler, H., **Orta Asya'da İslâmın Yeniden Doğuşu**, Ankara, 1994.
- Gürsoy-Naskali, E., "Sovyet Türk Edebiyatı" **TDDDED**, s.1, Ankara, 1996, s.54-64.
- Hârazimli, T., "Hârazim Halk Cumhuriyetinin 50 Yıllığı" **M.T.**, 1970, s. 25-26.
- Hayıt Baymirza, "Ruslar ve Türkistan İstilaları" **M.T.**, No. 54, 1944, s. 40-43.
- Hayıt, B., **Esir Türkler**, Ankara, 1966.
- Hayıt, B., **Türkistan, Rusya ile Çin Arasında**, İstanbul, 1975.
- Hayıt, B., "Bugünkü Türkistan'n Bazı Problemleri" **Yeni Forum**, Ankara 1992, s.268-270.
- Hayıt B., "Türkistan" **MT**. 1950, S.68, s.4-11

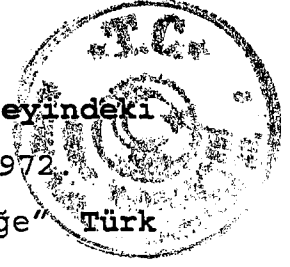
- Hayit B., **Die Wirtsehtsprobleme Turkestan**, Ankara, 1968.
- Hayit B., **Komünizm ve Türk Dünyası**, Ankara, 1971.
- Hayit B., **Sovyetler Birliği'deki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, İstanbul 1987
- Hayit B., **Turkestan im XX Jahrhundert**, Darmstadt, 1956
- Hayit, B., "Türkistanda Ruslaşdırış Siyasatı", **M.T.**, S.93, 1972, s. 13-19.
- Hayit, B., "Lenin Mirashorlarının Türkistan Siyaseti" **M.T.**, 1970, S.129, s. 12.
- Hayit, B., "Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temayülleri, **TDAD**, S.41, İstanbul, 1986, s. 183-200.
- Hayit, B., **Basmacılar, Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Ankara, 1997.
- Hayit, B., "Çağdaş Özbek-Türk Edebiyatının Zirvede İki Şairi; Kadiri ve Çolpan" **TDAD**, S.15, İstanbul, 1981, s.5-16.
- Hayit, B., "Türk Dünyasının Bazı İktisadi Meseleleri" **TDAD**, s.102, 1996, s. 129-147.
- Hayit, B., "Türkistan Terimi Üzerine" **TDAD**, s. 53, Nisan 1988, s. 23-34.
- Hayit, B., **Türk Dünyasında Rus Emperyalizmin İzleri**, İstanbul, 1962.
- Henze, P. B., "İç Asya'da Siyaset ve Yazı" **Dergi**, No.5, Münih, 1956, s.99.
- Hoca, P., "Bir Özbek Şairi; Erkin Vahidov" **Kardaş Edebiyatlar**, s.3, Erzurumu 1982, s.21-22.
- Hostler, C.W., **Turkism And The Soviets**, London, 1957
- İlgar, İ., **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi**, Ankara, 1990
- Investment Projects Of The Republic of Uzbekistan**, Taşkent 1994.
- İbn Batuta Seyahatnâmesinden seçmeler**, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971.

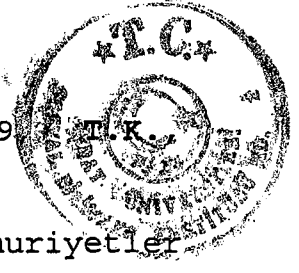
- İnan, A., "Rus Müstemlekesi; Türkistan'da Din'le Mücadele"
TK, C.XIV, 165 S. 19-22, Ankara, 1976, s. 531-534.
- İnan, A., "1916-ncı yıl Türkistan Umum Kıyamı" **Yeni Türkistan**, 1928, sayı 2-3, s. 17-20.
- İnan, A., "Dükçü İshan İsyanı" **T.K.**, S.11, Ankara 1963, s.10-13.
- İncioğlu, N., "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma" **Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)** Ankara, 1994, s. 105-142.
- Jackson, W.A. D. "Uzbek Soviet Socialist Republic" **I.E.S.S. C.XVIII**, s. 850-851.
- Kabış S., "Sovyet Türkistan'ında Tarım" **Dergi**, S. 55, Münih 1969.
- Kabış, S., "Sovyet Türkistanı ve Azerbaycanında Pamukçuluk" **Dergi**, Münih, 1965, No:42, s.56-64.
- Koçar, Ç., "1916 Milli Ayaklanması" **X. TTK. Kongresine Sunulan Bildiriler**, C.III, s. 773-786, Ankara 1991.
- Kamatsu, H., "Andican Ayaklanması ve İnsan" **X.T.T.K. Kongreye sunulan Bildiriler**, C. III, 22-26 Eylül 1986, s.911.
- Kanbolat, H., "Çarlık Rusyası, SSCB ve BDT Devirlerinde Yer Adlarında Değişim Süreci" **Avrasya Etüdleri**, C.3, S.3 Ankara, 1996, s. 110-118
- Kara, F., "Şir Muhammed Bek Ve Fergana Basmacılığındaki Rolü", **Meslek Hayatının 25. Yılında Prof. Dr. Abdulhalik M. Çay**, C. I, Ankara, 1998, s. 581-589.

- Kocaoğlu T., "Türkistan Türk Edebiyatında Modern Hikaye ve Romanın Doğuşu" **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.2, İstanbul 1987, s.145-154
- Kocaoğlu, O., "Buhara Cumhuriyeti" **Yeni Türkistan**, S.39, İstanbul, 1931, s. 1-2.
- Kocaoğlu, T., "Esir Türk Ülkelerinde Kültür Emperyalizmi ve Milli Uyanış" **T.K.**, İstanbul 1997, s. 499-503.
- Kocaoğlu, T., "Cumhurbaşkanı Osman Hoca (Kocaoğlu) ve İstiklal Sırasında Türkiye'ye Altın Yardımı Meselesi" **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Aydınları Sempozyumu Bildirileri**, (23-26 Mayıs 1996), Kayseri 1996, s. 421-424
- Kocaoğlu, T., "Çağdaş Özbek Şiiri" **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1, Ankara, 1996, s.3-13.
- Kocaoğlu, T., "Türk Diline Sosyo-Politik Bir Bakış" **Türk Dili Dergisi**, Ankara, 1997, s. 548, s.113-121.
- Kocaoğlu, T., "Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Münasebetlerde Ortak Alfabe Ve İmla Birliğinin Önemi" S. 76, **TDTD**, s. 17-19
- Koçar, Çağatay, **Türkistan ile İlgili Makaleler**, Ankara, 1991.
- Kuçkartayev, İ., "Latin Harfli Alfabenin Özbekçeye Uygulanması Üzerine" **Türk Dünyası**, Yıl. 1, S. 3, Ankara, 1993, s. 37-39.
- Kunta, A., "Sovyetler Birliğinde Müslümanlığın Gerçek Durumu" **Dergi**, s.35/36 Münih, 1943, s.26-38.
- Kurat, A. N., "Sovyetler Birliğinde Türkler ve İslamiyet" **BTTD**, s. 48, Ankara 1971, s.10-29.
- Kurat, A. N., **Rusya Tarihi**, Ankara, 1948.

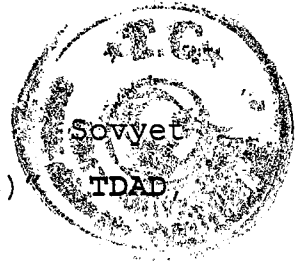

- Kurat, A.N., **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1972.
- Kurban, İ., "Türkistanda Cedidcilikten Türkçülüğe" **Türk Yurdu**, Eylül 1990, s.37, s. 40-44.
- Kut, Ş., "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları" **Bağımsızlığın İlk Yılları** (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) Ankara, 1994, s. 243-282.
- Laude, I.E., "Son Elli Yılda Edebi Özbekçenin Gelişmesi Üzerine" **Türk Kültürü Araştırmaları**, XV/1-2, Ankara, 1976, s. 82.
- Lubin, N., "Uzbekistan: The Challenges Ahead" **The Middle East Journal**, 1989, C.43, s. 4, s.619-634.
- Mac Gahan, I.A., **Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver** (Çev. Kolağası Ahmad, Hazırlayanlar; İsmail Aka Dr. Mehmet Ersan, İzmir, 1995.
- Mahmudov, N., "Özbek Dili ve Çağdaş Özbek Dilciliği" **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.512, 1994, s. 155-167.
- Mahmudov, N., "Özbekistan'ın Devlet Dili" **T.K.**, S.372, Ankara, 1994, s.233-240
- Marabini, J., "Rus Sömürge Çözülümü" **Türk Dünyası**, S.9, Yıl 3, İstanbul, 1968, s. 37-39.
- Marabini, J., "Özbekistan Mucizesi" **Türk Dünyası**, S. 16, Yıl:IV, Ankara 1970, s.34-36
- Masayuki, Y., **The Green Crescent Under the Red Star, Enver Hasha in Soviet Russia 1919-1922**, Institute For the Study of Languages And Cultures Of Asia And Africa; Tokyo, 1991.
- McCagg, W.O.- Silver B.D., **Soviet Asian Ethnic Frontiers**, Newyork, 1979.
- Menemencioğlu, N., "Enver Pasha In Turkıstan, 1918-1922" **X. TTK. C. IV**, Ankara, 1993, s. 1523-1529.

- Merçil E., "Afganistan'daki Özbekler" S. 39
Ankara, 1996, 1966, s.268-270.
- Merzalow, V.S., "Sosyet Sosyalist Cumhuriyetler
Birliğinde Ziraatın Durumu, Dergi, 1969, S.55,
s. 31-49.
- Mironenko, Y., "Sovyet Türkistanı, Demografik Özet", Dergi,
Münih 1969, S. 55, s. 35-46.
- Mirza, H., "Bir Özbek Şairi : Hüsniddin Şeripov" KE, S. 37,
Erzurum 1996, s.40-44.
- Monteil, V., **Sovyet Müslümanları**, İstanbul, 1982.
- Nahmedov, A., "SSCB Türkleri: Politik Durumları ve Türk
Birliği'nin Yaratılması Yolları" **Yeni Forum**,
Cumhuriyetlerde Eski Sovyet Halkları, Ankara
1992, s. 225-260
- Namık, H., **Türk Dünyası**, İstanbul, 1932.
- Narşahî, **Tarihi Buhara**, Mısır, 1965.
- Niyazi, M., "Ferganada Basmacılar Hareketi", **Yeni
Türkistan**, 1928, Nr.10.12, s. 11-12.
- Nur, R., **Türk Tarihi**, C.10, İstanbul, 1925.
- Nurmuhammedov, M.K., "Özbekistan'da Türkoloji
Araştırmaları" **Türk Kültürü**, S.240, Ankara,
1983, s. 216-221.
- Oktay, A., "Türkistan'da Cedit Matbuatı" **Türkistan**, Yıl:1
s. 6, İstanbul, 1963, s. 14-16.
- Olzscha - Cleinov., **Turkestan, Politisch-historischen and
Wirtschaftlichen probleme Zentralasiens**,
Leipzig, 1942.
- Öktem, N., "Buhara Cumhuriyetin 50. Yıldönümü, **Türk
Dünyası**, Yıl V, S. 19, Ankara, 1970, s. 36-
38.
- Ömerhan, A., "Özbekistan Sovyet Sosyalit Cumhuriyeti
Tarihi'nin İntişarı Münasebetiyle" **Dergi**,
S.54, Münih, 1969, s.129-134.

- Ömerhan, A., "Özbekistan Tarih ve Kültürünün Tahrihi"
Dergi, S.54, Münih, 1969,
- Özbay, H., Çolpan'n Şiirleri, Ankara, 1994.
- Özbekistan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve
Türkiye ile ilişkileri Açısından
Değerlendirilmesi, TOBB, Ankara, 1994.
- Özbekistan Ülke Raporu, Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı
(Ekonomik, Kültürel, Eğitim Ve Teknik İşbirliği
Başkanlığı), Ankara, 1995
- Özbilen B., E., "Türkistan'da "Basmacılık" Hareketi",
Türkistan, İstanbul 1988, No:4, s. 13-23
- Özdoğan, G.G., "Sovyetler Birliği'nde Bağımsız
Cumhuriyetlerle: Ulaşmanın Dinamikler"
Bağımsızlığın İlk yılları, Azerbaycan,
Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan,
Türkmenistan, Ankara, 1994. S. 25-82.
- Özey, R., Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası,
İstanbul, 1996.
- Özkan, N., Türk Dünyası (Nüfus Sosyal Yapı Dil
Edebiyat), Kayseri, 1997.
- Panesh, E.KH.-Ermolov, L.B., "Meshetinsky Turks under the
Conditions of the Modern Ethnic Processes in
the USSC" Belleten, C. LVII, s. 219, Ankara,
1994, s.589-607.
- Park, A., Bolshevism in Turkestan: 1917-1927, New York
1957..
- Popluyko, A., "Sovyetler Birliğinde Sanayinin
Sosyalistçesine Yerleştirilmesi ve Milli
Cumhuriyetlerin İktisadi Gelişmesi, Dergi,
Münih, 1969, s. 73-93.

- Rahman, F., "Rusya'daki Türklere Karşı Politikasının Gelişimi (1917-1965)" s.22, İstanbul, 1983, s. 139-166.
- Rywkin, M., **Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia**, Newyork, 1983.
- Rywkin, M., **Asyadaki Rusya**, İstanbul, 1966.
- Rywkin, M., **İktidar ve Etnik Gruplar: Özbekistan'da Bölge ve illere Göre Parti Üyelikleri (1983-1984)**, ODTÜ Asya Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, Ankara, 1993.
- Salman, R., "Şükrulla Yusupov'un "Kefensiz Kömilgenler" Adli Eseri (Bir Özbek Hatıra Romanı) **KE**, s. 33, Erzurum 1995, s.48-49.
- Samarkendli, H., "Hamrakul Beknin Mücahida Hatıraları" **Yeni Türkistan**, 1928, No:10-12, s. 13-17
- Saray, M., **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, 1987.
- Saray, M., **Özbek Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1993.
- Saray, M., **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1993.
- Saray, M., **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)** Ankara, 1994.
- Saray, M., **Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993.
- Shahrani, N., "Millî Mefkûre: Özbek Millî Kimliğinin Meydana Getirilişi", **Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı 25-27 Mayıs 1995** Ankara, 1995, s. 55-61
- Sonyel, R. S., "Enver Paşa ve Orta Asya'da Başgösteren "Basmacı" Akımı", **Belleten**, 1991, C. 211, s.1179-1208

- Stackelberg, G.A. V., "Sovyetlerin Komünist Emperyalizma Tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar" Dergi, Münih 1961, No. 23-24, s. 77-90.
- Suavi, A., **Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması**, Hazırlayan: Abülhalik Çay, İstanbul, 1977.
- Sungur, N., "Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları" **Bağımsızlığın İlk Yılları** (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) Ankara, 1994, s. 221-242.
- Sümer F., **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara, 1992
- Şahnazarov, B., "Özbekistan'da Kültürel Çoğulculuk", **Avrasya Etüdüleri**, c. 3, s. 4, 1996 s. 95-11
- Şamsiyev, O., "Özbekistan Cumhuriyeti" **Yeni Forum**, Haziran, 1994 S.XV-301, No: 1, s. 94-103
- Şimşir, N., "Osmanlı Devleti ile Türk Hanlıkları Arasındaki münasebetler" **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı I**, Ankara, 1997, s. 300-308.
- Sükan, Ş., **Türkiye Cumhuriyeti Dışındaki Türk Toplulukları**, Ankara 1961.
- Taşkent**, Taşkent, 1993.
- Taymas, B., **Kazan Türkleri**, Ankara, 1966.
- Taymas, B., **Rus İhtilali'nden Hatıralar**, İstanbul, 1947.
- Tekiner, S., "Sovyetler Birliğinde Milletler Problemi" **Dergi**, No: 58, Münih, 1969, s. 56-65.
- Tekiner, S., "Özbekistan'da Milliyetçilik" **Dergi**, No:41 Mühih 1965, s. 34-48
- Temiroğlu, O., "Türkistan'da 1916 ncı yılı Kozgaliş" **Yaş Türkistan**, 1931, S.23, s. 10-17.

- The Turks Of Eurasia, **TİKA**, Ankara, 1996.
- Togan Z. V., **Hatıralar**, İstanbul, 1969.
- Togan, V., **Türklüğün Mukadderatı Üzerine**, İstanbul, 1977.
- Togan, A. Z. V., **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981.
- Togan, Z.V., "Sovyetlerin Türkistanda Tatbik Ettikleri Siyasetin Son Safhaları" **Dergi**, Ocak-Mart 1955, No:1, s. 5-21.
- Tokatlı, S., "Özbek Alfabesi Üzerine" **Erciyes Dergisi**, Yıl:19, s.224, Kayseri,1996, s.3.
- Tukli, A., "Basmacılık", **Yeni Türkistan**, İstanbul, 1928, N.8, S.11-15
- Tukli, A., "Fergana Mücahidleri" **Yeni Türkistan**, İstanbul, 1927, N.8, S.13-15
- Tumayılov, M., **Özbekistan'da 1931inci Yıllık Birleşken Kışlak Hocalık Salığı Hakkında**, Taşkent, 1931.
- Turgut, M., **Taşkente Doğru**, Ankara, 1969.
- Türer, O., "Türk Dünyasında İslamın Yayılması ve Muhafazasında Tasavvuf ve Tarikatların Rolü" **Yeni Türkiye**, S. 15, s. 179-181.
- Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Antlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler**, Ankara, 1993.
- Türkmen F., "Türk Ortak Yazı Dili Problemi" **Avrasya Etüdüleri**, Ankara, 1994, S. 81-86
- Uludağ, İ., **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri**, İstanbul, 1992.
- Urban, P., "Türkistan Sovyet Cumhuriyetlerinde Milli-İdeolojik Eğilimler" **Dergi**, 1961, No: 23-24.
- Vambery, H., **Buhara Yahud Maveraunnehr Tarihi**, (Özbekçe Ter: Siraciddin Ahmed), Taşkent, 1990.

- Voronitsin, S., "Sovyet Türkistanında Okul ve Bilim"
Dergi, No: 57, Münih, 1969.
- Wimbush, S.E., "Sovyet Orta Asya'sın da Soysuzlaştırma Politikası", (Çev: Yasin Ceylan) ODTÜ. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No:34, Ankara, 1986.
- Wurm, S., "Özbekçe" TDAD, S.62, İstanbul, 1989 s. 139-186
- Y. T., **Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık** (Çev. A. Oktay) İstanbul, 1954.
- Yakuboskiy, A.,Y., **Altın Ordu ve Çöküşü**, (Çev. Hasan Eren), Ankara, 1976.
- Yalçın, A., "Türk Halklarında Milli Uyanış" A.E., C.1, s. 4., Kış, 1995, s. 13-26.
- Yalçın, A., "Tarihi Perspektifden Orta Asya'nın Geleceği" A.E., S.1, Ankara 1994, s.19-
- Yalçınkaya A., **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan**, İstanbul, 1997.
- Yaman, E., "Özbek Türklerinin Günlük Hayatına Dair Bazı Adetler" **Türk Yurdu**, C. 14, S.85, Ankara, 1994, s. 46-48.
- Yaman, E., "Özbekistan'da Bir Sempozyum ve Kaşkaderya Vilayeti" A.E., Ankara 1994, s. 9398.
- Yaman, E., "Özbekistan'n Yeni Milli Marşı Üzerine" **Türk Yurdu**, S. 68, Ankara, 1993, s. 48-50.
- Yaman, E., "Çağdaş Özbek Şiiri" **Türk Dili**, S. 531, Ankara, 1996, s. 905-979
- Yaman, E., "Türk Dünyasında Dil Birliği", **Yeni Türkiye**, Mayıs-Haziran 1997, s.199- 206
- Yaman, E. N., **Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu**, Ankara, 1998-01-16.

- Yarkın İ., "Buhara Hanlığı'nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve Buhara Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu" T.K. S. 76, Yıl VII, Ankara, 1969, s. 297-303.
- Yarkın İ., "Türkistan'da Pamuk Ziraatı v Ülke İktisadiyatındaki Önemi" T.K., S. 89, Ankara 1970, s.89, s. 349-353.
- Yarkın, İ., "Sovyet Rusya'nın İslâm Dinine Karşı Siyaseti" TK, C. XV 1174, S.50-54, Ankara 1977, s. 370-373.
- Yarkın, İ., "Türkistan'da Sovyetler Birliğinin İdari Kontrol Vasıtaları" T.K., C. 15, S. 167, Ankara, 1976, s.678-682.
- Yarkın, İ., "Türkistan'ın Milliyetçi Şairi Elbek" T.K., S.27, Yıl III, 1965, s.543-547
- Yarkın, İ., "Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı" T.K., S. 99, Yıl IX, Ankara,1971, s. 237-245
- Yarkın, İ., "Türkistan'da "Yeni Usul" Öğretimin Kurucusu ve Milliyetçi Rehber Münevver Kari", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1965, s.1, s. 161-172.
- Yarkın, İ., "Türkistan'da 1916 Yılı Hakkında Bazı Bilgiler" T.K., S. 68, 1968, s. 564-566
- Yarkın, İ., "Türkistan'da Çarlık Rusyasının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyanlar", T.K, S.87, Ankara,1970, s.217.
- Yarkın, İ., "Türkistan'da Rusya'nın Sömürme Siyaseti" T.K., s.69, Ankara, 1968, s.669-674
- Yarkın, İ., "Türkistan'n Hürriyet Şairi Çolpan" T.K.,Ankara 1963, s.76, s. 17-22

- Yiğit, A., **Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası**, Elazığ, 1996.
- Yücel, M. C., **Dünya Türkleri**, Ankara, 1971
- Zavkiy A., "Türkistanın Milli Hükümetleri" **Milli Türkistan**, Ocak-Nisan 1974, s. 133, s. 13-17.
- Zenkovsky, S. A., **Rusyada Pan-Türkim ve Müslümanlık** (Çev. İzzet Kantemir), İstanbul, 1983.

**EK: 1 ÖZBEKİSTAN'IN 1994 -1995 YILLARINDAKİ İHRACAT
İTHALAT HACMİ**

Ülkeler	1994		1995	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Toplam	2689.9	2609.5	3109.0	2892.7
BDT ve Baltık Ülkeleri	1683.5	1416.5	1317.2	1291.7
Azerbaycan	1.2	0.6	4.0	1.2
Ermenistan	0.03	0.1	-	-
Beyaz Rusya	21.6	8.5	31.7	50.0
Gürcistan	0.4	0.3	0.9	0.5
Kazakistan	311.8	193.1	238.1	217.7
Kırgızistan	102.0	67.8	68.3	34.1
Moldova Cumhuriyeti	1.4	0.6	3.1	1.9
Rusya Federasyonu	778.8	779.2	584.8	720.0
Tacikistan	225.3	164.9	156.1	73.0
Türkmenistan	174.3	144.2	150.4	98.7
Ukranya	43.5	42.8	45.0	61.4
Letonya	6.6	6.5	15.1	3.7
Litvanya	16.1	7.7	10.4	28.4
Estonya	0.5	0.2	9.3	1.0
BTD Dışı Ülkeler	1006.4	1193.0	1791.8	1601.0
Avusturya	41.7	27.0	41.2	10.1
Belçika	7.5	15.2	0.3	4.3
Macaristan	1.5	87.4	1.9	145.6
Büyük Britanya	175.1	18.1	236.6	27.9
Almanya	32.4	176.8	35.8	374.7
Endonezya	36.8	33.0	5.0	7.2
İsrail	11.3	2.9	5.1	7.2
İtalya	26.4	23.7	80.9	22.1
Çin	77.0	88.1	35.5	23.4
Kore	40.2	26.4	146.8	429.6
Hollanda	153.0	51.9	156.8	35.6
Polonya	21.5	17.3	27.1	4.5
ABD	20.8	94.6	12.5	30.4
Hong Kong	18.2	18.4	5.2	30.4
Türkiye	42.4	67.5	109.7	85.6
İsviçre	224.0	320.7	425.4	118.6
Japonya	5.2	23.7	1.6	44.8

EK: 2 ÖZBEKİSTAN'DAKİ YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMLARI

- 1-Taşkent Devlet Üniversitesi
- 2- Taşkent Devlet Teknik Üniversitesi
- 3- Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi
- 4-Taşkent devlet Cihan Dilleri Üniversitesi
- 5-Taşkent Devlet Ziraatçılık Üniversitesi
- 6-Taşkent Mimarlık ve İnşaat Enstitüsü x
- 7-Taşkent Dünya Ekonomi ve Diplomasi Üniversitesi
- 8-Taşkent Kimya Teknolojisi Enstitüsü
- 9-Taşkent Otomobil ve Yollar Enstitüsü
- 10-Taşkent Maliye Enstitüsü
- 11-Taşkent Tekstil ve Hafif Endüstri Enstitüsü
- 12-Taşkent Devlet Şarkınsalık Enstitüsü
- 13-Taşkent Devlet Mimarlık Enstitüsü
- 14-Taşkent Devlet Pedagoji Enstitüsü
- 15-Taşkent Devlet Sanat Enstitüsü
- 16-Taşkent Devlet Kültür Enstitüsü
- 17-Taşkent Devlet Tıp Enstitüsü
- 18-Taşkent Devlet Çocuk Hastalıkları Enstitüsü
- 19-Taşkent Devlet Eczacılık Enstitüsü
- 20-Taşkent Tarım Makineleri ve Sulama Mühendisliği Enstitüsü
- 21-Taşkent Ulaştırma Mühendisliği Enstitüsü
- 22-Taşkent Devlet Beden Eğitimi Enstitüsü
- 23-Taşkent Elektronik İletişim Enstitüsü
- 24-Taşkent Hukuk Enstitüsü
- 25-Taşkent Devlet Konservatuvarı

Taşkent Vilayetinde:

- 1-Taşkent Vilayeti Devlet Pedagoji Enstitüsü

Semer kand Vilayetinde : 6

- 1-Semer kand Devlet Üniversitesi
- 2-Semer kand Devlet Mimarlık ve İnşaat Enstitüsü
- 3-Semer kand Devlet Cihan dilleri Enstitüsü
- 4-Semer kand Devlet Tıp Enstitüsü
- 5-Semer kand Ziraatçılık Enstitüsü
- 6-Semer kand Kooperatif Enstitüsü

Andican Vilayetinde: 5

- 1-Andican Devlet Üniversitesi
- 2-Andican Devlet Diller Pedagojisi Enstitüsü
- 3-Andican Devlet Tıp Enstitüsü
- 4-Andican Ekonomi ve Yönetim Enstitüsü
- 5-Andican Ziraatçılık Enstitüsü

Fergana Vilayetinde: 3

- 1-Fergana Devlet Üniversitesi
- 2-Fergana Devlet Pedagoji Enstitüsü
- 3-Kokan devlet Pedagoji Enstitüsü

Buhara Vilayetinde: 3

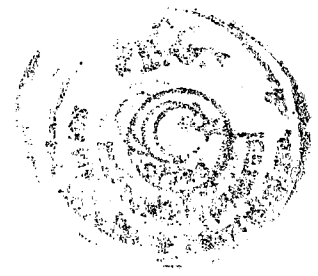
- 1-Buhadra Devlet Üniversitesi
- 2-Buhara devlet Tıp Enstitüsü
- 3-Bahara Gıda ve Hafif Endüstri Enstitüsü

Namonyan Vileyitinde: 3

- 1-Namonyan Devlet Üniversitesi
- 2-Namonyan Sanat Teknolojisi Enstitüsü
- 3-Namonyan Mühendislik ve Ekonomi Enstitüsü

Cizzah Vilayetinde: 2

- 1-Cizzah Devlet Pedagoji Enstitüsü
- 2-Cizzah Politeknik Enstitüsü

Kaşkaderye Vilayetinde: 2

1-Karşı Devlet Üniversitesi

2-Karşı Ziraatçılık ve Ekonomi Enstitüsü

Nevai Vilayetinde: 2

1-Nevai Devlet Pedagoji Enstitüsü

2-Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü

Harezmi Vilayetinde:1

1-Urgenç Devlet Üniversitesi

Sirderya Vilayetinde : 1

Surhanderya Vilayetinde: 1

1-Termiz Devlet Üniversitesi

**EK:3 TÜRKİYE ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ
PROTOKOL VE ANLAŞMALAR LİSTESİ**

1992-1993 Dönemi Kültürel, Eğitsel ve Bilimsel Değişim
(19/12/1991).

Kültür, Bilim, Eğitim, Sağlık, Spor ve Turizm Alanında
İşbirliği Anlaşması (19/12/1991).

Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma (19/12/1991).

T.C. Özbekistan ve Kırgızistan Arasında Ekonomik, Ticari,
Sınai ve Kültürel İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı
(19/12/1991).

T.C. Sağlık Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Sağlık
Bakanlığı Arasında Tıp ve Sağlık Alanında 1991-1995
Yıllarına İlişkin İşbirliği Anlaşması (25/02/1991).

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Yüksek ve Orta
Öğretim Bakanlığı Arasında Anlaşma (31/01/1991)

T.C. Sağlık Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Sağlık
Bakanlığı Arasında Sağlık Hizmeti ve Sağlık Bilimleri
Alanında İşbirliğinin Geliştirilmesi Protokolü
(11/02/1992).

T.C. Ankara Üniversitesi ile Özbekistan Cumhuriyeti
Arasında Sağlık Bakanlığı Taşkent Tıp Enstitüsü Arasında
Bilim, Uzman Eğitim, Spor ve Turizm Alanlarında İşbirliği
Protokolü (11/02/1992).

Taşkent Devlet İktisat Üniversitesinde Özbek-Türk
İşletmecilik Okulu Açılmasına İlişkin Niyet Protokolü
(24/02/1992).

Ankara Üniversitesi ile Taşkent Devlet Ekonomi
Üniversitesi Arasında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik
İşbirliği Protokolü (28/02/1992).

Ankara Üniversitesi ile Taşkent Üniversitesi Arasında
İşbirliği Protokolü (28/02/1992).

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbek Halk Talimi Vezirliği
Arasında 1992-1996 Dönemi İşbirliği Mutabakat Zaptı
(05/04/1992)

Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında
Diplomatik Alanda İşbirliği Protokolü (05/04/1992)

Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması
(28/04/1992)

Uluslar arası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (28/04/1992)

Havayolu Taşımacılığı Anlaşması ve Protokolü (28/04/1992)

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayii Geliştirmede Teknik İşbirliği
Protokolü (28/04/1992)

Eximbank'n Özbekistan Cumhuriyeti ile Yapmayı Öngördüğü
İşbirliği Alanlarına İlişkin Mutabakat Mıhtırası
(28/04/1992).

Özbekistan "Joint Stack Agroindustrial" Bankası ile Ziraat
Bankası Arasında Özbekistan'da "Universal Commercial Bank"
Kurulmasına İlişkin İlke Mutabakat (28/04/1992)

Eximbank'n Özbekistan'a Açmayı Öngördüğü Krediyeye İlişkin
Mutabakat (28/04/1992)

Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında
Ek Protokol (05/06/1992)

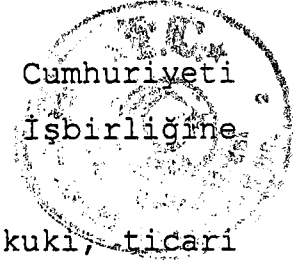
Taşkent'de Bir Basımevi Kurulmasına İlişkin Türkiye-
Özbekistan Ön Protokolü

T.C. Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti
Arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü
(03/12/1992).

T.C. Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti
Arasında Uyuşturucu ve Psikotrop madde Kaçakçılığı, uluslar
arası terörizm ve Diğer Örgütlü Suçlarla Mücadeleye
İlişkin Anlaşma (05/04/1993)

T.C. Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Dışişleri
Bakanlığı Arasında Danışmalara ve İlişkin Protokol
(23/06/1994).

T.C. Dışişleri Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında Danışmalara ve İşbirliğine İlişkin Protokol (23/06/1994).

T.C. ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Hukuki, ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi (23/06/1994).
T.C. ve Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk sözleşmesi (23/06/1994)

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Ali ve Orta Mahsus Talim Vezirliği Arasında Eğitim Uzman değişimi ve Yetiştirilmesi Alanlarında İşbirliğinin Geliştirilmesi Hakkında Anlaşma (22/09/1994).

ÖZGEÇMİŞ

1969 yılında Elazığ'da doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Elazığ'da tamamladıktan sonra 1990 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldum. 1990-1992 yılları arasında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansımı tamamladım. 1991 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladım ve halen bu görev de bulunmaktayım.

1.2.1999

Füsün KARA

